

2-32 ΑΦΙΕΡΩΜΑ

- Η προϊστορική Ζάκυνθος. Ενώ υπάρχει ποικιλία ευρημάτων, απουσιάζει η αρχαιολογική έρευνα.
- Ιστορικό περίγραμμα. Χρονολόγιο από το 1450 π.Χ. έως την προσάρτηση των Ιονίων Νήσων.
- Διαπρεπή πρόσωπα Ζακυνθίων στον 19ο και τον 20ό αιώνα. Φώσκολο, Κάλβος, Σολωμός, Τερτσέτης, Ξενόπουλος, Σεγκύρο, Ρώμας κ.ά.
- Πολεοδομία της Ζακύνθου. Η νέα πόλη αναπτύσσεται μεταφέροντας μνήμες της παλαιάς.
- Τα μοναστήρια. Από τα 300 ορθόδοξα κτίσματα που υπήρχαν άλλοτε, σήμερα σώζονται μόνον οκτώ.
- Πώς διασώθηκαν οι θησαυροί στους σεισμούς του 1953. Κειμήλια και εικόνες.
- Το Μουσείο Ζακύνθου. Εκθέματα που παρουσιάζουν την πολιτιστική ταυτότητα του νησιού.
- Η κοινωνική αλλοίωση. Οι σεισμοί του 1953 μεταμόρφωσαν ριζικά την κοινωνική φυσιογνωμία του νησιού.
- Περιοδικός Τύπος. Η εκδοτική δραστηριότητα από τα μέσα του περασμένου αιώνα μέχρι σήμερα.
- Επιφανείς Ζακυνθιοί. Το Μουσείο όπου εκτίθενται προσωπικά αντικείμενα διακεκριμένων Ζακυνθίων με πανελλήνια ακτινοβολία.
- «Η κυρά η Λαουρένταινα». Η ιδιότυπη λειτανία, σε ζακυνθινή διάλεκτο, που πραγματοποιείται στο νησάκι Βοίδι.
- Εθίμα και συνήθειες. Το «αντέτι» και σειρά από άλλα έθιμα που τηρούνται μέχρι σήμερα.
- Μουσική παράδοση. Η μουσική και το τραγούδι, στοιχεία ταυτισμένα με τη ζακυνθινή ψυχή.
- Το θέατρο. Η ζακυνθινή Ομλία, μοναδικό είδος λαϊκού θεάτρου.
- Η γλωσσίδα της Ζακύνθου. Σπάνια είδη φυτών που εξαφανίζονται και καταστρέφονται.

Εξώφυλλο: Η πόλη της Ζακύνθου. (Φωτ.: Στάθης Πισσαρδέλης).

Υπεύθυνος «Επτά Ημερών»:
ΒΗΣ. ΣΤΑΥΡΑΚΑΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Η προϊστορική Ζάκυνθος

Ενώ υπάρχουν ευρήματα, απουσιάζει η συστηματική αρχαιολογική έρευνα

Θολωτός τάφος στο μυκηναϊκό νεκροταφείο του Κεριού.

Της **Μαρίας Γ. Σιδηροκαστρίτη**

Πολιτικού Μηχανικού Τ.Ε.

ΠΡΙΝ από εκατοντάδες εκατομμύρια χρόνια η Ζάκυνθος, όπως και η υπόλοιπη ελληνική γη, ήταν σκεπασμένη από θάλασσα. Η μορφή της άλλαξε πολλές φορές μέχρι σήμερα. Από γεωλογική άποψη το νησί θεωρείται σχετικά πρόσφατο, χωρίς να αποκλείεται η κατοίκησή του πριν από ένα εκατομμύριο χρόνια, με την εμφάνιση του Homo Habilis.

Το παρελθόν της Ζακύνθου είναι καλά κρυμμένο στα βάθη των αιώνων, είτε από γεγονότα ανεξάρτητα από τη θέληση του ανθρώπου, όπως οι συνεχείς σεισμοί που κατέστρεψαν το ανθρωπογενές περιβάλλον, είτε από την έλλειψη ειδικευμένου

ανθρώπινου δυναμικού που θα ασχολείτο με την αρχαιολογική έρευνα του νησιού.

Αν και σήμερα υπάρχει η πεποίθηση ότι η προϊστορία αποτελεί ουσιαστικό τμήμα της ιστορίας του ανθρώπου, λίγα έχουν γίνει σε αυτόν

Επιμέλεια αφιερώματος:
Κ.ΣΤΗΣ ΛΙΟΝΤΗΣ

τον τομέα στη Ζάκυνθο, εκτός κάποιων φωτεινών περιπτώσεων: Τον Αύγουστο Σορδίνια, που εντόπισε πολλά προϊστορικά λίθινα εργαλεία και απολείσματα σε διάφορες θέσεις του νησιού.

Κυρίως στις περιοχές Βασιλικού, Καλαμακίου, Λίμνης Κεριού και Αλυκών. Όπως αναφέρει ο ίδιος σε ανα-

κοίνωσή του στο Α' Συνέδριο της Εταιρείας Ζακυνθιακών Σπουδών που έγινε στη Ζάκυνθο το 1989 με θέμα «Λίθινα εργαλεία πρωιμότατης τυπολογίας στη Ζάκυνθο», οι χαλκόμορφοι κοπήρες που έχουν ανευρεθεί είναι με δεξιοτεχνία δουλεμένοι.

Αν και είναι φτιαγμένοι από χαλκία πυριτόλιθου, που λόγω της σκληρότητας και του μικρού μεγέθους δύσκολα προσφέρονται για απολέπιση.

Στο ίδιο συνέδριο, η Γεωργία Κουρτέση-Φιλιππάκη, σε ανακοίνωσή της με τίτλο: «Η προϊστορική κατοίκηση της Ζακύνθου», ανέφερε πως ασχολήθηκε με λιθοτεχνίες στις περιοχές Βασιλικού και Μουζακίου. Στην έρευνά της εντόπισε και πρωτογενή πηγή πυριτόλιθου στο δρόμο προς το Κοιλωμένο.

Η περιοχή Καστέλλο στη Λίμνη Κεριοῦ. Εδῶ βρέθηκαν προϊστορικά λίθινα εργαλεία και απολεπίσματα.

Ελάχιστα είναι γνωστά για την κατοίκηση του νησιού κατά την νεολιθική εποχή. Ωστόσο, υπάρχουν ευρήματα στα οποία αναφέρονται οι: Σ. Μπέντον στο βιβλίο της «Ιόνιοι νήσοι I Ζάκυνθος» (1931-32), Χ. Ζάπφ (1937) και ο Α. Σορδίνας «Λίθινα εργαλεία από την προϊστορική Ζάκυνθο» (1970).

Χώροι λατρευτικοί ή ταφής των νεκρών δεν έχουν εντοπισθεί, χωρίς αυτό να αποκλείει την ύπαρξή τους. Θα μπορούσαν να αποκαλυφθούν με συστηματική έρευνα, σε περιοχές που προσφέρονταν για κατοίκηση στα προϊστορικά χρόνια και δεν έχουν ερευνηθεί, όπως στο Βραχίωνα και το Σκοπό.

Εποχή του χαλκού

Για την εποχή του χαλκού στη Ζάκυνθο γνωρίζουμε μόνο τα αποτελέσματα της έρευνας που έγινε το 1939, από τις Αγγλίδες αρχαιολόγους, Σ. Μπέντον και Χ. Λόριμπελ, στις περιοχές Πύργος της κοινότητας Αλυκανά, Βασιλικό, Καστέλο (Κερί) και αλλού. Ήταν η σοβαρότερη αρχαιολογική έρευνα που έγινε στη Ζάκυνθο. Από τότε και μέχρι σήμερα, δεν έχουμε άλλη αντίστοιχη έρευνα της προϊστορικής και πρωτοϊστορικής περιόδου.

Στη Μυκηναϊκή εποχή, όπως γνωρίζουμε από διάφορες πηγές, η επεκτατική τάση των Αχαιών συμβάδισε με την εξάπλωσή τους στο εσωτερικό της χώρας, ιδιαίτερα στις ευφορότερες περιοχές. Έτσι, Οι Αρκάδες οδηγήθηκαν προς τη θάλασσα και εμφανίστηκαν στη Ζάκυνθο, όπου δημιούργησαν την πρώτη σοβαρή εποίκηση. Με την εμφάνισή

τους δεν επηρέασαν μόνο το ανθρωπογενές περιβάλλον, αλλά έφεραν και σοβαρές αλλαγές στη χλωρίδα του νησιού.

Με το φύτευμα και την καλλιέργεια της ελιάς και των αμπελώνων, μεταμόρφωσαν το τοπίο, που προηγουμένως ήταν καλυμμένο με δάση από αλέπιο πεύκη, κέδρους και βελανιδιές. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Όμηρος ονόμαζε τη Ζάκυνθο «υλίεσσα», δηλαδή δασώδη.

Τα στοιχεία γι' αυτήν την περίοδο που έχουν βρεθεί είναι: Θέσεις μυκηναϊκών εγκαταστάσεων του ΙΓ' και ΙΔ' αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, αναφερόμαστε στο μυκηναϊκό νεκροταφείο στο Κερί, τους τάφους στο Γέρακα και τα Ελληνικά της κοινότητας Βασιλικού, το θολωτό τάφο στη θέση Πύργος της κοινότητας Αλυκανά, τους λαξευτούς τάφους στο Καμπί και τις Μαριές, τους τάφους στο Τραγάκι, χωρίς να αποκλείεται και η ύπαρξη άλλων θέσεων που μέχρι στιγμής δεν έχουν εντοπιστεί. Αυτό μπορεί να γίνει με μία επιφανειακή αρχαιολογική έρευνα όλου του νησιού, που πιθανόν να εμφάνιζε και τα απομεινάρια των κυκλώπειων τειχών, τα οποία οχύρωναν την αρχαία Ψωφίδα. Όπως αναφέρουν παλαιοί περιηγητές, πρέπει να καταστράφηκαν σε κάποια μεγάλη γεωλογική καταστροφή, πιθανόν τον 15ο αιώνα.

Ολοκληρώνοντας, εκφράζουμε την ευχή να αρχίσει μια τέτοια έρευνα στο νησί μας. Ελπίζουμε, επίσης, ότι οι αρμόδιοι φορείς θα φροντίσουν να εκτεθούν, όσο δυνατόν συντομότερα, στο ευρύ κοινό, όσα ευρήματα προϊστορικής και μυκηναϊκής εποχής υπάρχουν.

Λαξευτός τάφος στο Μυκηναϊκό Νεκροταφείο στο Καμπί.

Χρονολόγιο

Σταθμοί στην Ιστορία του νησιού

Της Δρος **Μαριάννας Κολυβά**

Ιστορικού, Αρχαιολόγου, τ. Διευθύντριας
Γενικών Αρχείων του Κράτους

1470 π.Χ. Ζάκυνθος, γιος του βασιλιά Δαρδάνου, εγκαθίσταται στο νησί, ιδρύει πόλη και δίνει το όνομά του τόσο στην πόλη όσο και στο νησί.

Η νέα πόλη-κράτος εξελίσσεται σε ναυτική δύναμη με περιόδους ακμής και παρακμής και εμπλέκεται στις διαμάχες των ισχυρών της εποχής.

Ανεξαρτησία και αυτονομία, πλούτο και ευπορία του κοινού των Ζακυνθίων φανερώνει και η λειτουργία νομισματοκοπείου· η πόλη κόβει δικά της αργυρά νομίσματα.

455 Πόλεμος Λακεδαιμονίων και Αθηναίων· οι Ζακύνθιοι δέχονται τις πιέσεις των Λακεδαιμονίων.

430 Πελοποννησιακός πόλεμος· οι Ζακύνθιοι συμμαχούν με τους δημοκρατικούς Αθηναίους.

214 Φίλιππος ο Μακεδών κυριεύει τη Ζάκυνθο.

191 Ιεροκλής, άρχων της Ζακύνθου, πουλάει το νησί στους Αχαιοούς.

150 Κατάληψη της Ζακύνθου από τους Ρωμαίους.

324 μ.Χ. Υπαγωγή της Ζακύνθου στον ανθύπατο της Ιλλυρίας.

395 Κατά τη διαίρεση του ρωμαϊκού κράτους, η Ζάκυνθος υπάγεται άλλοτε στο ανατολικό και άλλοτε στο δυτικό τμήμα του· κατ' αρχήν στο θέμα Λογγοβαρδίας και στη συνέχεια

887 Αποτελεί τμήμα του θέματος Κεφαλληνίας.

1185 Ίδρυση παλατινής κομητείας Κεφαλληνίας και Ζακύνθου.

1204 Με την Partitio Romaniae (διανομή των βυζαντινών εδαφών) τα Ιόνια Νησιά αναφέρονται μεταξύ των εδαφών, που η Γαληνότατη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου θα καταλάμβανε για λογαριασμό της, συμπληρώνοντας τις νησιωτικές κτήσεις της στην Ανατολή.

1357 Την πατατινή κομητεία των Orsini διαδέχεται το δουκάτο των di Tocco· κόμητες και δούκες δεσμεύονται με δήλωση υποταγής, «omaggio», προς τη Βενετική Πολιτεία που τους απονέμει τον τίτλο του Βενετού «cives».

1399 Ο Carlo I di Tocco παραχωρεί τη Ζάκυνθο ως «signoria» στον αδελφό του Leonardo II di Tocco.

1470 Λειτουργία βενετικού προξενείου στη Ζάκυνθο για την προάσπιση των συμφερόντων των Βενετών υπηκόων που κατοικούσαν στο νησί (έμποροι και «στρατιώτες») και την επίλυση των δικαίων διαφορών.

1479 /1485 Η Ζάκυνθος εντάσσεται στο αποικιακό κράτος της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου και ακολουθεί τις ιστορικές τύχες της μητρόπολης Βενετίας. Στη διοικητική της οργάνωση ακολουθεί το θεσμικό πλαίσιο της μητρόπολης και διαμορφώνεται το Reggimento, η Comunità, τα διάφορα Ufficii. Δημιουργείται η «πόλη του αγειαλού» που λειτουργεί ως παραθαλάσσια μεσογειακή πολιτεία, μεικτού τύπου, και προσφέρει, ως αστική περιοχή εμπορίου, τη δυνατότητα για φυσική λειτουργία των δυνάμεων της αγοράς.

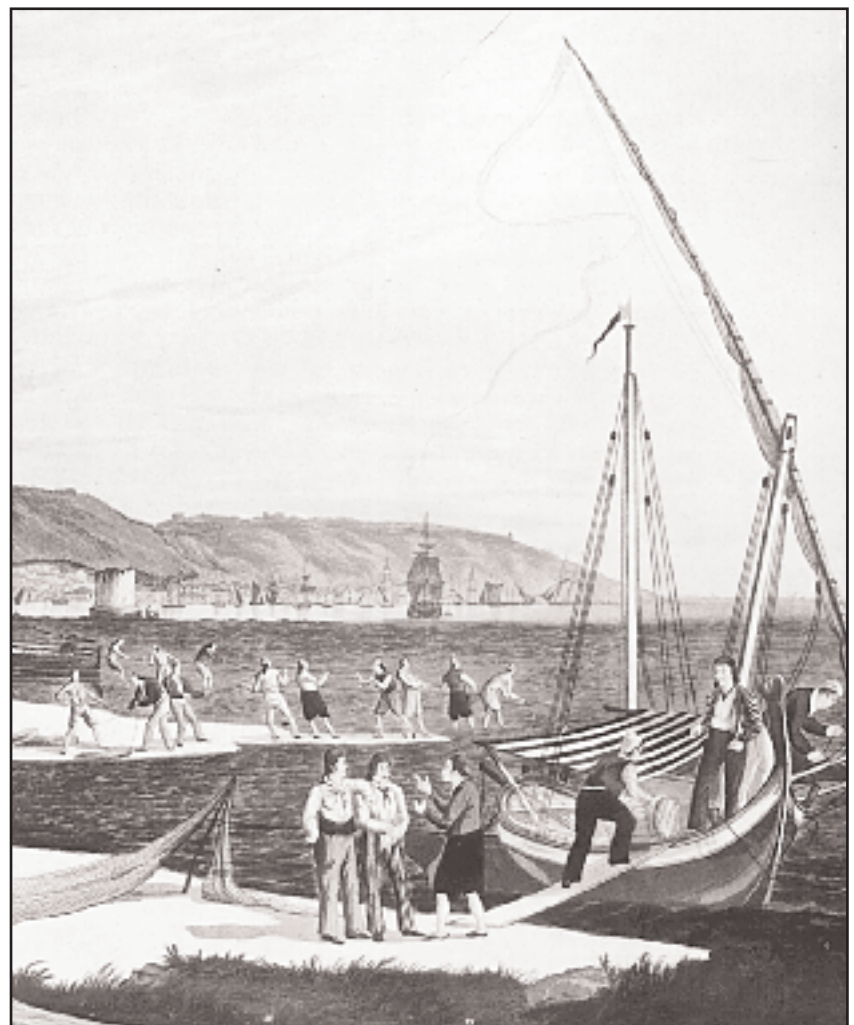
1797 Προσάρτηση των Ιονίων Νήσων στο «μεγάλο έθνος» της Γαλλίας (συνθήκη Campo Formio). Η

Αρχαία Ζακυνθινά νομίσματα

«Εφημερίς των Ελευθερωμένων Νήσων». Τίτλος Ζακυνθινής εφημερίδας, 1812.

Φόρτωμα λατινάδικου (σκάφος με τρίγωνο ιστίο), στη Ζάκυνθο. Δίπλα, ψαράδες τραβούν τα δίχτυα και στο βάθος ιστιοφόρα. Λεπτομέρεια από λιθογραφία του 1821 (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Η Ζάκυνθος στα χρόνια της αγγλικής «Προστασίας». Εγχρωμη ελαιογραφία αγνώστου ζωγράφου.

Ζάκυνθος ορίζεται έδρα του νομού Αιγαίου Πελάγους και διακυβερνάται από Γάλλο νομάρχη βοηθούμενο στο έργο του από το τοπικό πενταμελές νομαρχιακό συμβούλιο και το δημαρχείο.

1798 Παράδοση της Ζακύνθου στο Ρώσο ναύαρχο Ουζακόφ.

1800 Η Ζάκυνθος αποτελεί μέρος της αυτόνομης ομοσπονδιακής Πολιτείας των Επτά Ηνωμένων Νήσων ή Επτανήσου Πολιτείας (σύμβαση Κωνσταντινουπόλεως), υποτελούς στην Υψηλή Πύλη και στην πραγματικότητα υπό την κατοχή της Ρωσίας. Στα 1803 ο Ζακύνθιος Αντώνιος Κομούτος εκλέγεται πρίγκιψ της Επτανησίου Δημοκρατίας.

1807 Η Επτάνησος Πολιτεία τίθεται υπό την προστασία του αυτοκράτορος της Γαλλίας (συνθήκη του Τιλσίτ).

1809 Η Ζάκυνθος διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο για την υπαγωγή των Ιονίων Νήσων στις βρετανικές δυνάμεις και αναδεικνύεται σε κέντρο αποφάσεων και επιχειρήσεων.

Ιδρύεται δημόσιο τυπογραφείο και εκδίδεται πολιτική εφημερίδα με τίτλο *Gazetta delle Isale Liberate* (Εφημερίς των Ελευθερωμένων Νήσων).

1815 Τα Ιόνια Νησιά αποτελούν ενιαίο, αυτόνομο, ελεύθερο και ανεξάρτητο κράτος υπό την προστασία της Α. Βρετανικής Μεγαλειότητας και των διαδόχων της. Η Επτάνησος Πολιτεία μετατρέπεται σε αγγλικό προτεκτοράτο (συνθήκη Παρισίων)· στη Ζάκυνθο προσκρούει

στην εχθρότητα αριθμού ευγενών (ρωσόφιλων ή γαλλόφωνων) της αστικής τάξης και της αγροτιάς (εξέγερση στα 1817).

Οι διάφορες τάσεις διαμορφώνονται και αποκρυσταλλώνονται σε τρία κόμματα με ακριβή προγράμματα: οι συντηρητικοί (προσκολλημένοι στην αγγλική προστασία), οι φιλελεύθεροι (θιασώτες δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων στη διοίκηση) και οι ριζοσπάστες που ζητούν την ένωση

με την Ελλάδα και που βρίσκονται σε σχέσεις με τους Ιταλούς επαναστάτες και με την ελληνική αντιοθωνική αντιπολίτευση.

Στο όλο κίνημα δραστηριοποιούνται ιδιαίτερα οι Ζακύνθιοι Κ. Λομβάρδος, Φ. Δομενεζίνης, Γ. Τερτσέτης, Ι. Βούλτσος.

1863 Η βουλή της Επτανήσου κηρύσσει την ένωση με την Ελλάδα και η Μ. Βρετανία αρχίζει τις σχετικές διαπραγματεύσεις που στα

1864 Καταλήγουν στην προσάρτηση των Ιονίων Νήσων στην Ελλάδα και την υπογραφή της Ενωσης (συνθήκη Παρισίων).

1916 Στο κίνημα της Θεσσαλονίκης (κυβέρνηση Τριανφυρίδης, Ε. Βενιζέλος, Π. Κουντουριώτης, Π. Δαγκλής) η Ζάκυνθος προσχωρεί στο κράτος της Θεσσαλονίκης και στις δυνάμεις της Entente αποσπώμενη από το κράτος των Αθηνών.

Η Στράτα Μαρίνα, πριν από τους σεισμούς του 1893. (Φωτ. περιοδικό ΕΣΤΙΑ, 1893). «Οι λαμνοκόποι δεν μας εδέχθησαν με τα γιούλια, ουδέ η ταινία των οικιών λευκογελοῦσα μας εχαιρέτιζε... Εἰς τὴν Στράτα Μαρίνα καὶ ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ Λομβάρδου διεκρίνοντο στρατιωτικαὶ σκηναὶ διήκουσαι μέχρι τῆς πλατείας τοῦ ποιητοῦ... Τίποτα δὲν τοὺς ἀφῆκε ὁ σεισμός». Γράφει ὁ Θεόδ. Βελιανίτης στο περιοδικό «ΕΣΤΙΑ», σε ἑκτακτο τεύχος με ἀφορμὴ τοὺς σεισμούς.

Πνευματικές μορφές

Οι Διονύσιος Σολωμός, Ανδρέας Κάλβος, Γεώργιος Τερτσέτης, Γρηγόριος Ξενόπουλος και Διονύσης Ρώμας

Αυθεντική προσωπογραφία του εθνικού μας ποιητή Διονυσίου Σολωμού (1798-1857), λάδι σε μουσαμά, έργο αγνώστου (Μουσείο Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων).

Η πολυγραφότατη (και αρκετά τολμηρή για την εποχή της) Ελισάβετ Μουτσάν - Μαρτινέγκου (1801-1832), από το έργο της σώθηκε μόνο η αποκαλυπτική «Αυτοβιογραφία» της. Και αποτελεί μοναδικό δείγμα επανησιακού πεζού λόγου του 1831. Ελαιογραφία σε μουσαμά του Ζακυνθινού ζωγράφου Νικολάου Καντούνη (1768-1834). Εθνική Πινακοθήκη.

Ο δικαστικός, λόγιος ποιητής και απομνημονευματογράφος Γεώργιος Τερτσέτης (1800-1874), που υπήρξε επίσης αρχαιοφύλακας και βιβλιοθηκονόμος στη Βιβλιοθήκη της Βουλής. (Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Του Διονύση Σέρρα

Λογοτέχνη

ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ των δυο τελευταίων αιώνων η Ζάκυνθος (η «Φλωρεντία της Ελλάδας» όπως την έλεγαν παλιότερα) δεν έπαψε ν' αναδείχνει μεγάλες ή σημαντικές μορφές, που με τη δράση και το έργο τους διαμόρφωσαν ιδιαίτερα την πολιτιστική φυσιογνωμία του νησιού, αλλά και με την εξωζακυνθινή τους παρουσία και απήχηση σφράγισαν ή επηρέασαν πολλούς τομείς της νεοελληνικής σκέψης και ζωής (ποίηση, θέατρο, ιστοριογραφία, πολιτική, λαογραφία, περιοδικό Τύπο, κ.λπ.).

Το κορύφωμα της ζακυνθινής πνευματικής ακμής σημειώνεται τον 19ο αι. με τη γέννηση (λίγο πριν απ' το κατώφλι του) των **ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΛΒΟΥ (1792 - 1869)** και **ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ (1798 - 1857)** που η «φωνή» τους τέμνει καθοριστικά τη «μοίρα» των γραμμάτων μας, σηματοδοτώντας άλλη αρχή και πορεία.

Φίλος (για ένα διάστημα) του ζακυνθογεννημένου μα ιταλόφωνου (1778 - 1827) ο **Ανδρέας Κάλβος** έζη-

σε αρκετά έντονη και πικρή ζωή, μέσα και έξω από την Ελλάδα. Ξεκίνησε με τραγωδίες στα ιταλικά, μα η θερμή φιλοπατρία τον οδήγησε στη σύνθεση των είκοσι κλασικότροπων «**Ωδών**» του («**Λύρα**» 1824 και «**Λυρικά**» 1826) για να σιωπήσει στη συνέχεια. Πολυμαθής και επιτυχημένος καθηγητής στην Ιόνιο Ακαδημία της Κέρκυρας, ολοκλήρωσε το «ταξίδι» του στην Αγγλία σχεδόν αγνοημένος, έως ότου ο Κωστής Παλαμάς αποκάλυψε (1889) την ιδιότυπη ποιητική του αξία, καθιστώντας τον αντικείμενο διαρκούς μελέτης και θαυμασμού.

Σολωμός

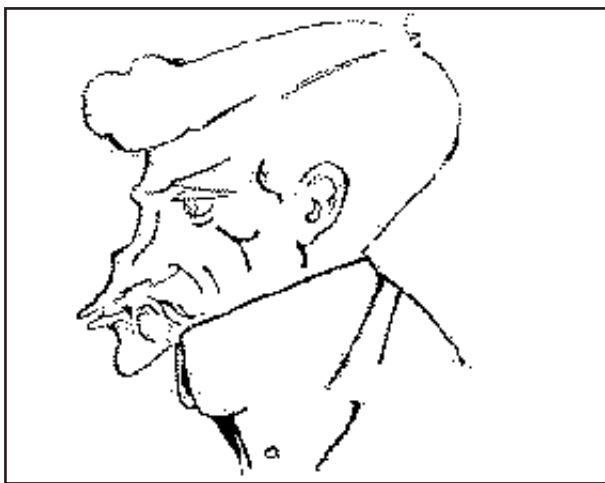
Ο ιδανιστής αριστοκράτης **Διονύσιος Σολωμός**, με έργο θεαματικά πλουσιότερο και μορφικά διαφορετικό (αριστουργηματικό και στην αποσπασματικότητά του) έζησε τη δική του πολύμορφη «περιπέτεια» ανάμεσα στη Ζάκυνθο και την Κέρκυρα (ιταλοσπουδασμένος μα κερδισμένος τελικά απ' την Ελλάδα). Συνδυάζοντας εξαιρετα ρομαντισμό και κλασικισμό, με πάθος για «**ελευθερία και**

Ο Πορφύρης Κονίδης, φιλολογικά γνωστός ως Κ. Πορφύρης, αρχισυντάκτης για μεγάλο διάστημα στην «Επιθεώρηση Τέχνης». Παράλληλα, δημιούργησε στη Ζάκυνθο το θεσμό της «Συνάντησης Μεσαιωνικού και Λαϊκού Θεάτρου». Ασχολήθηκε επίσης με μελέτες γύρω από την επανησιακή λογοτεχνία και ειδικά με τη ζωή και το έργο του Κάλβου. Κινήθηκε ιδεολογικά στο χώρο της Αριστεράς, δοκιμάζοντας τις ανάλογες «περιπέτειες» των αριστερών, πριν και μετά τον πόλεμο.

Πεζογράφος με ογκώδες έργο ο Γρ. Ξενοπούλος (1865-1951) παρέμεινε ως μια ισχυρή λογοτεχνική φυσιογνωμία, όχι μόνο της Ζακύνθου, αλλά και ολόκληρης της Ελλάδος. Επιδόθηκε με επιτυχία σε διαφορετικά είδη λόγου: θεμελιωτής του νεοελληνικού θεάτρου, κριτικός της λογοτεχνίας, ιδρυτής και εκδότης του μακροβιότερου λογοτεχνικού περιοδικού της ΝΕΑΣ ΕΣΤΙΑΣ. Ακόμη, από τους πρώτους που ασχολήθηκαν συστηματικά με την παιδική λογοτεχνία. Ο «Φαίδων» δεν ήταν μόνο ο δημιουργός της «Διαπλάσεως των Παίδων», αλλά και η σταθερή πνοή της. Στη φωτογραφία, προς το τέλος της ζωής του ο Ξενοπούλος, σφίγγει ικανοποιημένος το χέρι της πρωταγωνίστριας του θεάτρου μας Ε. Λαμπέτη.

Ο Ν. Επισκοπόπουλος με τη γραφίδα του Θ. Αννινου. Γελοιογραφία δημοσιευμένη στο ΑΣΤΥ το 1904. Την ίδια χρονιά, ήδη καθιερωμένος διηγηματογράφος και δημοσιογράφος, ο δαιμόνιος Ζακυνθινός, φεύγει και εγκαθίσταται μόνιμα στο Παρίσι. Ως Νικολάς Σεγκίρ πλέον, μετρά 20 μυθιστορήματα στη γλώσσα της δεύτερης πατρίδας του. «Ηλθε νέος στη Γαλλία –γράφει ο Αν. Φρανς προλογίζοντας βιβλίο του– και τίποτα δεν του έμεινε ξένο από τις ιδέες μας, τους αγώνες μας, τις ανησυχίες μας και τις σκέψεις μας. Ρίχτηκε στη φιλολογική πάλη κι εκεί διακρίθηκε. Στα γαλλικά γράμματα ο Επισκοπόπουλος, έπειτα από τον Ζαν Μορεάς, είναι ο δεύτερος που τίμησε την ελληνική καταγωγή του κι εξασφάλισε ένα όνομα στη γαλλική γραμματολογία». Πέθανε στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Από δεξιά: Ο ιστορικός και λογοτέχνης Ντίνος Κονόμος (1918-1990), ο συγγραφέας του δεκάτομου «Περίπλου» Διονύσης Ρώμας (1906-1981) και ο εκλεκτός Ζακυνθινός φιλόλογος Παναγιώτης Μαρίνος (1911-1992) μπροστά στην ιστορική εκκλησία της Κυρίας των Αγγέλων (Ζάκυνθος, Απρίλης 1952).

γλώσσα», με πνεύμα κριτικά ισχυρό και μ' ακριβό το «μέσα πλούτος», έφτασε σε μια μοναδική ποιητική τελειότητα (έξοχος και στην πεζομορφή «Γυναίκα της Ζάκυθος»), παίρνοντας δικαιωματικά τους τίτλους του εθνικού ποιητή, του ηγέτη της Επτανησιακής Σχολής και του άφθαρτου γενάρχη της νεώτερης ποίησής μας.

Ο Γεώργιος Τερτσέτης (1800 - 1874) κινήθηκε στα όρια του σολωμικού κύκλου και λυρισμού, αναπτύσσοντας πολυσχιδή πνευματική, πολιτική και δικαστική δράση, ονομαστός

για την άρνησή του να υπογράψει (με τον Πολυζωΐδη) την καταδίκη των Κολοκοτρώνη - Πλαπούτα και για την καταγραφή απομνημονευμάτων (Κολοκοτρώνη, Φωτάκου, Νικηταρά). Πρώωρα τελειώνει τη σύντομη πορεία της η άτυχη Ελισάβετ Μουτσάν-Μαρτινέγκου (1801-1832), από τις πρώτες Ελληνίδες συγγραφείς, που κέρδισε θέση άξια στην ιστορία της γραμματείας μας χάρη στην πολυσήμαντη «Αυτοβιογραφία» της. Οι ιστορικοί Ερμάννος Λούντζης (1806-1868) και Παναγιώτης Χιώτης (1814-

1896) συνεχίζουν και προωθούν συστηματικά την ιστοριογραφική παράδοση της Ζακύνθου και αναδειχνο-νται σε πολύτιμους μελετητές του ευρύτερου επτανησιακού χώρου (με αναγνώριση πλατιά). Στην πολιτική κυριαρχεί η πολυσυζητημένη μορφή του Κωνσταντίνου Λομβάρδου (1820-1888), νομομαθή, ρήτορα, συγγραφέα, ιδρυτή κόμματος και δραστήριου Ριζοσπάστη, που μετά την ένωση της Επτανήσου (1864) χρημάτισε πολλές φορές υπουργός. Ο πασίγνωστος, τότε, λυρικός μουσικοσυν-

θέτης Παύλος Καρρέρ (1829-1896), μαθητής του Μάντζαρου, επηρεάστηκε από ιταλικούς ρυθμούς στα μελοδράματα και τις άλλες συνθέσεις του, αντλώντας θέματα και από το 1821. Ονομαστός ηθοποιός ο Διονύσιος Ταβουλάρης (1842-1928), διακρίθηκε ως πρωταγωνιστής και θιασάρχης στη Ζάκυνθο, την Αθήνα, την Κων/πολη, τη Σμύρνη κ.α. Στον πολιτικοστρατιωτικό χώρο έδρασε ο Αλέξανδρος Ρώμας (1863-1914), αρχηγός κόμματος, βουλευτής, πρό-

Συνέχεια στην 8η σελίδα

Ζακύνθιος ο Ερμάννος Λούντζης (1806-1868). Υστερα από νομικές σπουδές στην Πίζα και την αναγόρευσή του σε διδάκτορα, το 1827, μιήθηκε στη Φιλοσοφία, παρακολουθώντας τις διαλέξεις του Εγελου στη Γερμανία. Τα σημαντικότερα κείμενά του είναι στην ιταλική και περιστρέφονται γύρω από την ιστορία και την πολιτική κατάσταση των Ιονίων νήσων. Το 1962, με επιμέλεια του Ντ. Κονόμου, κυκλοφόρησε αυτοβιογραφία και αλληλογραφία του Λούντζη. Στη φωτογραφία, ο Λούντζης σε έργο άγνωστου Ιταλού ζωγράφου.

Συνέχεια από την 7η σελίδα
δρος της Βουλής και υπουργός, με ηρωική συμμετοχή στην επανάσταση της Κρήτης (1897) και στον ελληνοτουρκικό πόλεμο (1912).

20ός αιώνας

Πολυγραφότατος ιστοριογράφος και λεξικογράφος ο **Λεωνίδας Χ. Ζώης (1865-1956)** πρόσθεσε πολλά στο έργο των προηγούμενων ιστορικών-ερευνητών, αποτελώντας πολύτιμη πηγή για θέματα όχι μόνο τοπικού ενδιαφέροντος. Αξιόλογο υπήρξε και το μακρόβιο περιοδικό του «**Αι Μούσαι**» (1892-1941). Αξιος μαθητής και ανανεωτής του έντεχνου και λαϊκού ζακυνθινού θεάτρου ο **Γρηγόριος Ξενόπουλος (1867-1951)** κυριαρχεί με το ογκώδες συγγραφικό –και μάλιστα το θεατρικό– έργο του, γράφοντας λαμπρή ιστορία και στον περιοδικό Τύπο, με την πολύχρονη συμβολή του (1893-1948) στην ανεπανάληπτη «**Διάπλασι των παιδών**» και με την ιδρυμένη από αυτόν «**Νέα Εστία**» (1927 - **σήμερα**). Μυθιστοριογράφος, διηγηματογράφος, ποιητής και κριτικός ο **Νικόλαος Επισκοπόπουλος (1873-1944)** ξεχώρισε ιδιαίτερα στα γαλλικά γράμματα με το όνομα Nicolas Segur. Μια πεντάτομη ιστορία του της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας εκδόθηκε το 1953. Αξιομνημόνευτος είναι και ο **Κώστας Καιροφύλας (1881 - 1961)**, λογοτέχνης, ιστοριογράφος, κριτικός και μεταφραστής, με αξιολογότερη προσφορά του την πρώτη παρουσίαση της «Γυναίκας της Ζάκυθος» του Σολωμού.

Ζωγράφος, συγγραφέας και ποιητής ο **Δημήτριος Πελεκάσης (1881-1973)**, με καθηγητές τους Ροϊλό, Λύτρα και Ιακωβίδη, συνέβαλε αρκετά στην ανάδειξη και αναγέννηση της βυζαντινής αιογραφίας. Επιφανής και ακέραιος πολιτικός στάθηκε ο αρχηγός κόμματος, βουλευτής, υπουργός (επί Πλαστήρα) και μεταρρυθμιστής νομοθέτης **Νικόλαος Κολυβάς (1884-1951)**, ιδεολόγος σοσιαλιστής, διωγμένος από

Ο Ούγγο Φώσκολο (Ζάκυνθος 1778-1827 Λονδίνο) διεκδικείται από δύο λογοτεχνίες: ελληνική και ιταλική. Από Ζακυνθινή μητέρα και Βενετσάνο πατέρα, πρώτο δάσκαλο είχε τον Αντώνη Μαρτελάο. Αφησε το νησί σε μικρή ηλικία και έφυγε στην πατρίδα των προγόνων του: τη μυθική Βενετία. Ενθουσιώδης συνείδηση, με ζωή άστατη, περιπλανήθηκε σε Ιταλία και Ευρώπη, αναμειγμένος στα καλλιτεχνικά και κοινωνικά κινήματα της εποχής του. Η ωραιότητα για τον ποιητή Φώσκολο, ήταν θρησκεία. Ελάτρευε το κάλλος. Έγραψε ιταλικά. Αλλά και ο Μουστοξύδης, ο Σολωμός και άλλοι, σε εποχές που σπούδασαν στην Ιταλία, έγραψαν ιταλικά. «Εφ' όσον έχω συνείδηση του εαυτού μου –έγραφε– δε θα λησμονήσω ποτέ πως γεννήθηκα από μάνα Ελληνίδα, με εθίλασε Ελληνίδα παραμάνη και είδα την πρώτη αχτίδα του ήλιου στη διαυγή και πυκνότεντρη Ζάκυνθο, που αντηχούν ακόμη οι στίχοι του Ομηρου και Θεόκριτου που την ύμνησαν...». Ο Φώσκολο πονούσε για την Ελλάδα όπως ο Σολωμός. Το είπε ο ίδιος ο εθνικός μας ποιητής στον επιμνημόσυνο λόγο του για τον θάνατο του Φώσκολο. Πέθανε στο Λονδίνο, στην ίδια πόλη με τον άλλο Ζακυνθινό, τον Α. Κάλβο που τους συνέδεε φιλία. (Φωτ. από το αφιέρωμα στο Φώσκολο, του περ. ΙΟΝΙΟΣ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ, Νοέμβριος 1927. Αρχ. Γ. Ζεβελάκη).

Ο **Διον. Ταβουλάρης (1840-1928)** είναι ένας από τους κορυφαίους πρωταγωνιστές του ελληνικού θεάτρου. Ακόμη παιδί, ξεκίνησε να παίζει ερασιτεχνικά στην πατρίδα του τη Ζάκυνθο. Μετά ήρθε η Κωνσταντινούπολη, η Ρουμανία, η Σμύρνη και τελικά, η Αθήνα όπου και έπαιξε πολλούς σημαντικούς ρόλους. Όταν, το 1901, ανοίγει το Βασιλικό Θέατρο, πρώτος απαγγέλλει ένα μονόλογο από τη «**Μαρία Στιούαρτ**». Πληθωρικός, εκτός από ηθοποιός, έγραψε και μετέφρασε θεατρικά έργα και ακόμη, το 1883, πρωτοστάτησε στη δημιουργία του «**Συλλόγου Ελλήνων Ηθοποιών**». Στη φωτογραφία, το 1894, στη «**Νεράιδα του Κάστρου**» του Δ. Γρ. Καμπούρογλου. (Φωτ. από την «**Ιστορία του νέου ελληνικού θεάτρου**» του Γ. Σιδέρη).

τον Ιω. Μεταξά. Λυρικός ποιητής και σοβαρός κριτικός ο διπλωμάτης **Μαρίνος Σιγούρος (1885-1961)** στέκεται (μαζί με τον Δ. Ρώμα) στο λυκόφως της Επτανησιακής Σχολής, με τόνους παραδοσιακά ρομαντικούς και ιδεαλιστικούς. Γεννημένη στην Αθήνα η **Αγγελική Χατζημιχάλη (1895-1965)**, κόρη του Ζακυνθινού φιλόλογου Αλεξίου Κολυβά, αναδείχθηκε σε σπουδαία, δραστήρια και βραβευμένη λαογράφο με πλούσιο συγγραφικό και συλλεκτικό έργο. Σημαντική, επίσης, γυναίκα μορφή η **Μαριέττα Γιαννοπούλου - Μινώτου (1900-1962)** έγραψε λογοτεχνικά, λαογραφικά και ιστορικά κείμενα, εκδίδοντας και τ' αξιόλογα περιοδικά «**Εύα Νικήτρια**» (1921-1923) και «**Ιόνιος Ανθολογία**» (1927-1941).

Πολύμορφος πνευματικός δημιουργός (και δύο φορές βουλευτής) ο **Διονύσης Ρώμας (1906-1981)** υπήρξε μυθιστοριογράφος, θεατρογράφος, χρονογράφος, ποιητής, κριτικός και μεταφραστής, με έργο ζωής τον ανολοκλήρωτο «**Περίπλου**» («φανταστικό χρονικό»). Ο **Κ. Πορφύρης (1910-1967)**, ψευδώνυμο του Πορφύρη Κονίδη, πρόσφερε αξιόλογο λογοτεχνικό - κριτικό έργο, μ' επίκεντρο κυρίως τον Ανδρέα Κάλβο. Ανιψιός του Νικ. Κολυβά, διώχτηκε για την πολιτική του στάση, ενώ στάθηκε από τους στυλοβάτες του περίφημου περιοδικού «**Επιθεώρηση Τέχνης**» (1954-1967). Τέλος, ο γνωστός ζακυνθινολάτρης **Ντίνος Κονόμος (1918-1990)**, ιστορικός και λογοτέχνης πολυγραφότατος, εκδότης των πολύτιμων «**Επτανησιακών Φύλλων**» (1945-1990), κλείνει με τον καλύτερο τρόπο τη σειρά αυτή των μεγάλων Ζακυνθινών που, μαζί με όσους παραλείφθηκαν από την αναγκαστικά σύντομη (λημματική) θεώρησή μας, συγκροτούν το εντυπωσιακό πλήρωμα της μικρής μα καλοτάξιδης τζαντιώτικης γαλέρας στην Ελλάδα του 19ου και του 20ού αιώνα.

Η πολεοδομία της Ζακύνθου

Οι σεισμοί του 1953 έσβησαν την αρχιτεκτονική μνήμη πέντε αιώνων

Του **Διονύση Α. Ζήβα**

Καθηγητή Ε.Μ. Πολυτεχνείου

ΠΟΣΟ «σύγχρονη» μπορεί να είναι η ιστορική πόλη; ή πόσο «σύγχρονη» μπορεί να είναι μια πόλη σημερινή, το πολεοδομικό σχέδιο της οποίας έχει πέντε αιώνων ιστορία;

Η καταστροφή της πόλης της Ζακύνθου από τους σεισμούς της 12ης Αυγούστου του 1953 και τη φωτιά που ακολούθησε –αλλά και κάποιες κατοπινές άστοχες ενέργειες– ισοδυναμούσε, βέβαια, με την καταστροφή πέντε αιώνων πολεοδομικής, αρχιτεκτονικής και καλλιτεχνικής ιστορίας, ιδιαίτερα σημαντικής και αξιόλογης. Η Ζάκυνθος, μια από τις ωραιότερες ελληνικές πόλεις, θα ζούσε πια μόνον στις εικόνες, τους παλιούς χάρτες και τις μνήμες των κατοίκων της.

Σήμερα, πενήντα χρόνια μετά –για την ακρίβεια πενήντα δύο– στη θέση της υπάρχει μια νέα, μία σύγχρονη πόλη που γράφει τη δική της καινούργια ιστορία, που ζει και αναπτύσσεται στους ρυθμούς της εποχής της, ενώ φιλοδοξεί να κρατήσει ζωντανή και τη σχέση της με την πόλη που χάθηκε. Η σχέση αυτή, ωστόσο, είναι από τα πράγματα δεδομένη. Το φυσικό τοπίο που καθορίζει και τα όρια ανάπτυξης της πόλης έχει μείνει το ίδιο. Και κάτι ακόμη, εξίσου σημαντικό. Με πολύ λίγες δευτερεύουσες διαφορές, το πολεοδομικό σχέδιο της καινούργιας πόλης ενσωματώνει τη λογική του πολεοδομικού σχεδίου της παλιάς και σε πάρα πολλά σημεία –τα σημαντικότερα– το αντιγράφει ακολουθώντας τη χάραξή του. Στη μορφή της Ζακύνθου του 1995 επιβιώνει έτσι ολόκληρη η ιστορία της πολεοδομικής της εξέλιξης των πέντε τελευταίων αιώνων.

Η νέα πόλη

Ανάμεσα στο διαμορφωμένο με διαδοχικές επιχώσεις όριο της πόλης προς τη θάλασσα και τις αρκετά απότομες υπώρειες των λόφων του Κάστρου και του Εξηναβελώνη, σε μία επιμήκη επιφάνεια μήκους περίπου 2,5 χιλιομέτρων και πλάτους που κυμαίνεται από 100 μέχρι 400 μέτρα και φθάνει τα 850 μέτρα κατά μήκος του ποταμιού του Αγ. Χαράλαμους, απλώνεται η πόλη της Ζακύνθου, η καινούργια, όσο και η παλιά. Η Στράτα Μαρίνα –δηλαδή η παραλιακή οδός– η Πλατεία Ρούγα –δηλαδή ο κεντρικός οδικός άξονας της πόλης– το Γιοφύρι, η Ανάλψη, ο Αγ. Λουκάς, ο Αμμος –ονομασίες δρόμων και γειτονιών της παλιάς πόλης– εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν και τη σημερινή Ζάκυνθο. Η Πλατεία Σολωμού και η Πλατεία του Αγ. Μάρκου, το Πλάτωμα της Φανερωμένης, τα δέντρα της Αμμου, έχουν την ίδια μορφή και την ίδια σχεδόν λειτουργία που είχαν, μεταφέροντας στη

Η πόλη της Ζακύνθου και το λιμάνι. Η σημερινή πόλη, η Χώρα όπως ονομάζεται, χτίστηκε μετά τους σεισμούς του '53. Δόθηκε ιδιαίτερη φροντίδα ώστε, πολεοδομικά και αρχιτεκτονικά, να ακολουθήσει το πρότυπο της προσεισμικής πόλης. Για την ιστορία, στο ισόγειο του Μεταβυζαντινού Μουσείου, βρίσκεται ένα μοντέλο της παλαιάς πόλης, φτιαγμένο με στοργή από τον Ζακύνθιο Γιάννη Μάνεση. (Φωτ. αρχείο εκδόσεων Τουμπή).

σύγχρονη εποχή μνήμες της ιστορίας της πόλης και συνδέοντας έτσι με ένα τρόπο απροσδόκητο το παρελθόν της με το ζωντανό παρόν και μέλλον. Δεν μπορούσε άλλωστε να γίνει και διαφορετικά. Από τη στιγμή που τα φυσικά όρια είναι τόσο καθοριστικά, από τη στιγμή που οι ίδιοι οι κάτοικοι απαιτούσαν, με το δικό τους, την ανασύσταση της πόλης τους, του αστικού τους περιβάλλοντος που τόσα σήμαινε γι' αυτούς, το τελικό αποτέλεσμα ήταν περίπου προδιαγεγραμμένο.

Η μορφή της σημερινής πόλης, τόσο η πολεοδομική, όσο και η αρχιτεκτονική είναι το αποτέλεσμα αυτής ακριβώς της βούλησης να συνδεθεί η καινούργια πόλη με την παλιά, να θυμίζει στη σημερινή εποχή το σημαντικό, από κάθε άποψη, παρελθόν της, ν' αποτελεί μια συνέχεια της παλιάς, όσο αυτό θα ήταν ανθρωπίνως δυνατό, κάτω από τις εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί. Έτσι, ο επισκέπτης της σημερινής Ζακύνθου θα βρεθεί από την πρώτη στιγμή της άφιξής του σ' ένα ιδιότυπο, φιλικό και ελκυστικό αστικό περιβάλλον. Θα ανακαλύψει, πολύ γρήγορα, ότι πολλά στοιχεία του παρελθόντος επιβιώνουν και συνδέουν την παλιά με την καινούργια πόλη. Οι τοξοστοιχίες των στοών κατά μήκος της Πλατείας Ρούγας –οι γνωστές μας «καμάρες»– η αρχι-

τεκτονική των δημοσίων κτιρίων, των τραπεζών και πολλών ιδιωτικών κτιρίων είναι στοιχεία καθοριστικά στη μορφή της καινούργιας πόλης που της χαρίζουν μια ενδιαφέρουσα προσωπικότητα, μια εικόνα διαφορετική, μια εικόνα που παραπέμπει αμέσως στο απώτερο ιστορικό της παρελθόν.

Αλλωστε, ήδη από τη στιγμή που θ' αρχίζει να διαγράφεται η εικόνα της πόλης και του φυσικού της περιβάλλοντος, κοιτάζοντας από το πλοίο –ιδίως αν το ταξίδι είναι πρωινό– οι υψίκορμες μορφές των καμpanariών, που αποτελούν μια έξοχη συνθετι-

Συνέχεια στην 10η σελίδα

Στην πλατεία Σολωμού, το κτίριο του Δημοτικού Πνευματικού Κέντρου. Βρίσκεται στη θέση που ήταν άλλοτε το Δημοτικό Θέατρο. Στεγάζει τη Δημόσια Βιβλιοθήκη, το Ιστορικό Αρχείο και τον κινηματογράφο «Φώσκολο». Επίσης αίθουσα για αποκριάτικους χορούς, διαλέξεις, συναυλίες και θεατρικές παραστάσεις. (Φωτ. Στάθης Πισκαρδέλης).

Δρόμος της πόλης της Ζακύνθου στις αρχές του αιώνα. Φωτογραφία από το «ΖΑΝΤΣ», του Αρχιδούκα Λουδοβίκου Σαλβατόρ.

Συνέχεια από την 9η σελίδα

κή αντίθεση προς την επιμήκη, την οριζόντια μορφή της πόλης, θα πρέπει να κινήσουν το ενδιαφέρον του επισκέπτη. Ένα ενδιαφέρον που θα αναπτυχθεί ακόμη περισσότερο καθώς θ' αντικρίζει τα μεγάλα δημόσια κτίρια της πόλης.

Το δημαρχείο, το κτίριο του δημοτικού πνευματικού κέντρου και της Δημόσιας Βιβλιοθήκης, το κτίριο του μουσείου και της Εθνικής Τράπεζας –είναι τα κτίρια που περιβάλλουν την πλατεία Σολωμού– ή το διοικητήριο, το κτίριο της Μητρόπολης, του Εργατικού Κέντρου, του Μουσείου Σολωμού, τα κτίρια των τραπεζών και πολλά άλλα ακόμη κτίρια που εκφράζουν την πρόθεση να τονισθεί η σχέση με το παρελθόν, όπως ήδη σημειώσαμε, αλλά που εξυπηρετούν τις ανάγκες μιας σύγχρονης πόλης.

Μπορεί η μορφή αυτών των κτιρίων να είναι αφορμή για πολλές συζητήσεις ανάμεσα στους αρχιτέκτονες και δικαίως. Αυτό ωστόσο είναι μια άλλη ιστορία που δεν αφαιρεί τίποτα από το γεγονός ότι τα κτίρια αυτά δίνουν μια ξεχωριστή προσωπικότητα στην σημερινή Ζάκυνθο, είναι οικεία και αγαπητά στους κατοίκους και αποτελούν ευχάριστη έκπληξη για τους επισκέπτες της. Μέσα σ' αυτό το περιβάλλον σφύζει κυριολεκτικά η καθημερινή ζωή και μερικές φορές ασφυκτιά, όπως άλλωστε ασφυκτιούν όλες οι σημερινές πόλεις που έχουν ένα ιστορικό παρελθόν και, φυσικά, προσπαθούν να βρουν τους τρόπους εκείνους που θα τους επιτρέψουν να το διατηρήσουν και να το αναδείξουν, χρησιμοποιώντας το για τις δικές τους σύγχρονες ανάγκες.

Στην σημερινή Ζάκυνθο το ιστορικό παρελθόν είναι εν δυνάμει παρόν, υποδηλώνεται μάλλον, αφού το ίδιο έχει ανεπανόρθωτα καταστραφεί, εκτός από τις ελάχιστες περιπτώσεις που κατορθώθηκε ν' αποκατασταθεί, όπως είναι οι τρεις ναοί του Αγ. Νικολάου του Μόλου, της Κυρίας των Αγγέλων και της Φανερωμένης. Δεν είναι ωστόσο, λιγότερο σημαντικό έστω και μέσα από αυτή την ιδιότυπη σχέση και παρουσία που μπολιάζει το σώμα της σύγχρονης πόλης της Ζακύνθου.

Η πλατεία του Ποιητού, όπως ήταν άλλοτε. Αρχικά, ονομαζόταν πλατεία του Μώλου, με την ένωση των Ιονίων Νήσων, μετονομάστηκε σε πλατεία Βασ. Γεωργίου του Α'. Ομως τελικά επεκράτησε να λέγεται πλατεία Σολωμού. (Φωτ. του 1890, περ. ΕΣΤΙΑ).

Η πλατεία Ρούγα με τις χαρακτηριστικές τοξοστοιχίες των στοών, τις «κολώνες», όπως τις αποκαλούν οι ντόπιοι. (Φωτ. του 1890, περ. ΕΣΤΙΑ).

Αποψη της Ζακύνθου, προσεισμικά. Η πόλη απλώνεται σε στενή λουρίδα γης. Κοντά στην προβλήτα το μεγάλο κτίριο του θεάτρου που κατέρρευσε και το κτίριο της Εθνικής Τράπεζας που έμεινε άθικτο. (Φωτ. Π. Παπαχατζηδάκη).

Τα μοναστήρια του νησιού

Πριν από τους σεισμούς του 1953, σώζονταν 300 μοναστήρια ενώ σήμερα υπάρχουν μόνο οκτώ

Της **Μάρως Καρδαμίτση-Αδάμη**

Επίκ. καθηγήτριας ΕΜΠ

ΟΠΟΙΟΣ ερχόταν πρώτη φορά στη Ζάκυνθο, πριν από τους σεισμούς του 1953, έμενε έκπληκτος μπροστά στις τόσες εκκλησίες και μοναστήρια που συναντούσε σε κάθε βήμα του, τόσο μέσα στην πόλη όσο και έξω στην ύπαιθρο και τα χωριά. Γύρω στις 300 ορθόδοξες εκκλησίες και μοναστήρια σώζονταν στο νησί μέχρι τότε από τις 600 και παραπάνω που υπήρχαν στα χρόνια της Ενετοκρατίας.

Ο μεγάλος αυτός αριθμός των εκκλησιών και μοναστηριών οφείλεται σε αντίδραση του ελληνικού στοιχείου, στις καταπιέσεις των Λατίνων επισκόπων, που απέβλεπαν πάντοτε στην απορρόφηση της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας από τη Δυτική.

Από τα 100 περίπου μοναστήρια που συναντάμε στα κείμενα των ιστορικών και περιηγητών του νησιού, τα περισσότερα είναι μικρά εκκλησάκια ιδιωτικά ή συντεχνιών και δίπλα σ' αυτά ένας στοιχειώδης χώρος κατοικίας, μια σκήτη πουμόναζαν ένας ή δύο κληρικοί.

Μοναστήρια μεγάλα υπήρχαν στο νησί περίπου είκοσι.

Αιτία για την καταστροφή τους εκτός από τους σεισμούς, από τους οποίους υπέφερε πάντοτε η Ζάκυνθος, το ακατάλληλο για σεισμοπαθείς περιοχές οικοδομικό υλικό, το άτεχνο και βιαστικό πολλές φορές κτίσιμο και οι συχνές πειρατικές επιδρομές.

Τα σωζόμενα

Σήμερα σώζονται μονάχα οκτώ.

Αν και ιδρύθηκαν σε διάφορες εποχές, η Σκοπιώτισσα και η Αναφωνήτρα τον 15ο αιώνα, η Σπηλιώτισσα, ο Άγιος Γιώργης στα Γκρεμνά και ο Άγιος Γιάννης ο Πρόδρομος τον 16ο αι., η Υπεράγαθος και το Μετόχι της Παναγίας του Καλλιτέρου στις αρχές του 17ου αι. έχουν όλα κοινά σημεία γιατί όλα ανακαινίστηκαν, συμπληρώθηκαν ή ξανακτίστηκαν στα τέλη του 17ου ή τις αρχές του 18ου αι. Κτισμένα τα περισσότερα σε εξαιρετικά όμορφες ορεινές τοποθεσίες φυσικά οχυρές και δυσπρόσιτες, δεν έχουν χαρακτήρα φρουριακό. Οι πύργοι που συναντάμε σε μερικά από αυτά έχουν περισσότερο το χαρακτήρα βαρδιόλας, παρατηρητηρίου, απ' όπου μπορεί κανείς να κατοπτρεύσει σε μεγάλη ακτίνα τη γύρω περιοχή μέχρι τη θάλασσα, παρά οχυρωματικού αμυντικού έργου. Διώροφοι ορθογωνικοί ή στρογγυλοί, φαρδύτεροι στη βάση και άλλοτε εντάσσονται στα κτίρια του περιβάλλοντος και άλλοτε στέκονται ανεξάρτητα μέσα ή έξω από αυτόν.

Οπωσδήποτε πάντως όταν το μο-

Συνέχεια στην 12η σελίδα

Το Μοναστήρι της Παναγίας της Αναφωνήτριας του 15ου αιώνα. Σύμφωνα με το μύθο, μετά την πώση της Πόλης, ένα εμπορικό πλοίο βυθίστηκε στα ανοιχτά της Ζακύνθου. Μετά το ναυάγιο βρέθηκε στους βράχους η εικόνα της Βρεφοκρατούσας. Σε αυτό το σημείο χτίστηκε η εκκλησία και αργότερα το μοναστήρι, όπου ασκήτευσαν πολλοί πατέρες, ανάμεσα τους και ο προστάτης του νησιού, Άγιος Διονύσιος. Η τρίκλιτη βασιλική άντεξε στους δύο καταστρεπτικούς σεισμούς της Ζακύνθου. Στο εσωτερικό, σώζονται νωπογραφίες και το εικονοστάσιο, αν και αρκετά μαυρισμένα. Στο δάπεδο υπάρχει και πάλι ο δικάφαλος αετός. Στο προαύλιο, το καμπαναριό, ένας επιβλητικός ορθογώνιος πύργος με έξι πολεμίστρες, σε άλλες εποχές χρησίμευε για άμυνα των μοναχών.

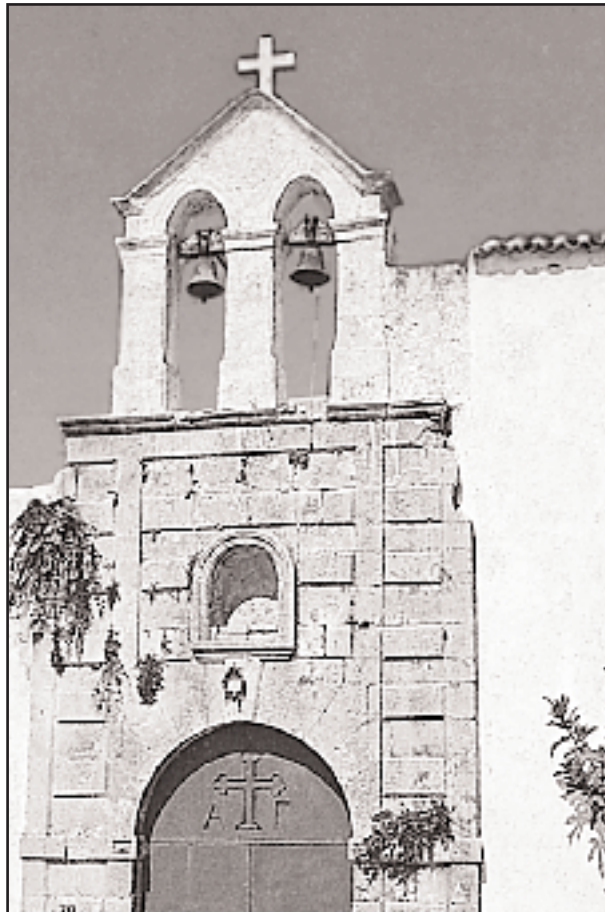
Πολύ κοντά στην κορυφή του όρους Σκόπος, βρίσκεται η κατάλευκη εκκλησία της Παναγίας της Σκοπιώτισσας. Σταυροειδής μετά τρούλου, σήμερα στέκεται ανάμεσα στα ερείπια του παλαιού μοναστηριού, το πιθανότερο στη θέση ναού της Αρτέμιδος. Στο εσωτερικό, σώζονται κάποιες τοιχογραφίες και η εικόνα της Παναγίας που την έφεραν από την Κωνσταντινούπολη. Μαρμάρινο το εικονοστάσιο, αντί του ξυλόγλυπτου που είναι το συνηθέστερο στο νησί. Στη μέση του πλακόστρωτου δαπέδου υπάρχει δικάφαλος αετός. Πίσω από το Μοναστήρι υψώνεται η Τούρλα, όπως λέγεται ο φυσικός σχηματισμός βράχων που στεφανώνει το βουνό.

Συνέχεια από την 11η σελίδα

ναστήρι είχε καταληφθεί πια από τους πειρατές, οι πύργοι χρησίμευαν σαν τελευταίο καταφύγιο των μοναχών.

Μοναδική εξαίρεση στον τύπο των μοναστηριών αυτών το Μοναστήρι του Αγίου στα Στροφάδια, τα δύο μικρά νησάκια στο νότιο άκρο της Ζακύνθου· παλιό μοναστήρι ανακαινίσθηκε τον 13ο αιώνα από την Ειρήνη Παλαιολογίνα και μερικά χρόνια αργότερα τον 14ο αι. από τον Ιωάννη Παλαιολόγο. Είναι το μόνο που λόγω της θέσης του και για να μπορέσει να αμυνθεί στους πειρατές έχει τη μορφή κάστρου. Εκεί ασκήτεψε και ζήτησε να ταφεί μετά την κοίμησή του ο Άγιος Διονύσιος Συγούρος, ο Προστάτης του Νησιού.

Ακολουθώντας τον γενικό κανόνα που επιβάλλει στη διάταξη των μοναστηριών το κλειστό αλλά οργανικό και ενιαίο σχήμα που από την αρχαιότητα υιοθέτησαν οι λαοί της Ανατολής στα συγκροτήματα τα προορισμένα για τη συμβίωση πολλών ατόμων, τα ζακυνθινά μοναστήρια αποτελούν ένα κλειστό τετράπλευρο λιγότερο ή περισσότερο κανονικό προσαρμοσμένο στη διαμόρφωση του εδάφους. Τις τρεις συνήθως πλευρές καταλαμβάνουν μονόροφα ή διώροφα κτίρια και την τέταρτη κλείνει ψηλός μαντρότοιχος. Τα ισόγεια των κτισμάτων καταλαμβάνουν συνήθως οι βοηθητικοί χώροι, αποθήκες και στάβλοι συνήθως, λιτρουβεία, αλευρόμυλοι ή λινοί σπανιότερα, ενώ στον όροφο διατεταγμένα σε μία ή δύο πτέρυγες τοποθετούνται τα κελιά. Σε ανεξάρτητη πτέρυγα βρίσκεται η τραπεζαρία και το μαγειρείο με τον φούρνο στη γωνία, έτσι ώστε σε περίπτωση πυρκαγιάς να μπορούν εύκολα να απομονωθούν. Ενα σημαντικό τμήμα των κελιών ή ολόκληρη ξεχωριστή πτέρυγα, αποτελεί ο ξενώνας, το αρχονταρίκι. Η κάτοψη του με έναν κεντρικό μεγάλο ορθογωνικό χώρο και τέσσερις μικρότερους συμμετρικά τοποθετημένους δεξιά και αρι-

Το Μοναστήρι του Αη Γιώργη στα Γκρεμνά. Χτίστηκε γύρω στα 1540, από τον ηγούμενο Βαρλαάμ Μπελέτη. Κάποτε, πρέπει να γνώρισε δόξες, λέγεται πως είχε πλούσια βιβλιοθήκη με πλήθος κωδίκων. Εδώ μόνασε ο Άγιος Γεράσιμος της Κεφαλονιάς, ενώ ο θεολόγος και ιστορικός, Παχώμιος Ρουσάνος έγραψε το μεγαλύτερο μέρος του έργου του.

στερά απ' αυτόν είναι φανερά επηρεασμένη από τη διάταξη του λαϊκού ζακυνθινού σπιτιού.

Μέσα στην αυλή, κέντρο της μοναστικής ζωής το καθολικό. Η θέση του αλλάζει από μοναστήρι σε μοναστήρι αλλά πάντοτε είναι έτσι τοποθετημένο, ώστε ο επισκέπτης που περνάει τον πυλώνα να το αντικρίζει αμέσως.

Όλα τα καθολικά ακολουθούν τον τύπο της μονόκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής που επικράτησε στο νησί ήδη από τα τέλη του 15ου αι. Εξαίρεση αποτελεί το καθολικό της Αναφω-

νήτριας, που είναι τρίκλιτη ξυλόστεγη - βασιλική και αυτό της Σκοπιώτισσας, σταυροειδής ναός με τρούλλο, μοναδικό παράδειγμα του τύπου αυτού του νησιού.

Η κάτοψη του είχε αρχικά το σχήμα ελεύθερου σταυρού που συμπληρώθηκε μεταγενέστερα. Χαρακτηριστικός είναι ο τρούλλος της Σκοπιώτισσας που επικάθεται πάνω σε τύμπανο. Εξωτερικά, το τύμπανο έχει μορφή οκταγωνικού πρίσματος και πάνω του ο τρούλλος υποδιαιρείται σε οκτώ ημιατρακτοειδή τμήματα με

ισάριθμες ακμές που συγκλίνουν στην κορυφή. Η μορφή αυτή που είναι μεταγενέστερη μαρτυρά τη δυτική επίδραση. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο στο ζακυνθινό μοναστήρι το διαβατικό, ο πυλώνας. Κτισμένο με ιδιαίτερη προσοχή με ψευδοισόδομο σύστημα από λαξευμένο πωρόλιθο, συνδυάζεται συνήθως με το δίλοβο καμπαναριό με τις καπιτέλες και αποτελεί ένα σωστά ενταγμένο στον περίβολο σημείο που τονίζει τη σύνθεση και υποδηλώνει την είσοδο της μονής. Τα μορφολογικά του πρότυπα θα πρέπει κανείς να τα αναζητήσει στη Δύση. Εδώ όμως είναι όλα πιο απλά, πιο ελεύθερα. Μικρά και ανθρώπινα, τα ζακυνθινά μοναστήρια, δεν έχουν τίποτε το αυστηρό και το πομπώδες. Ανήκουν στην κατηγορία των έργων της ανώνυμης αρχιτεκτονικής που μας έχει κληροδοτήσει η λαϊκή μας παράδοση.

Η μακροχρόνια βενετική κυριαρχία, όπως είναι φυσικό, έχει αφήσει επάνω τους τα ίχνη της. Τα δυτικά πρότυπα έχουν χάσει την αυστηρή τους μορφή. Η επανησιώτικη αφομοιωτική δύναμη έχει ενσωματώσει τα ξένα στοιχεία έτσι που να μην ξεχωρίζουν δυσάρεστα αλλά αντίθετα να δένουν με την παράδοση, δημιουργώντας μια καινούργια ζωντανή τέχνη. Σαν τον δικέφαλο, που ανάγλυφος βρίσκεται στη θέση του ομφαλού στα καθολικά των μοναστηριών με τ' ένα κεφάλι να κοιτά στην ανατολή και τ' άλλο στη δύση, έτσι κι αυτά βρίσκονται ανάμεσα της. Κι όπως λέει ο Ψυχάρης, «παίρνεις από τη μία ό,τι ακόμη η άλλη δεν έχει να σου δώσει». «Παίρνεις τον πολιτισμό από τη δύση, να μας τον κάνης φως ελληνικό».

Το Μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, του 16ου αιώνα στο όρος Μέλισσα. Μονόκλιτη βασιλική, ανάμεσα σε εγκαταλελειμμένα κελιά. Η θέα από το καμπαναριό και τον ερειπωμένο πύργο, φθάνει μέχρι το νησί της Κεφαλονιάς και τα αντικρινά βουνά της Πελοποννήσου.

Ενα χιλιόμετρο έξω από το χωριό Ορθονιές, βρίσκεται το Μοναστήρι της Σπηλιώτισσας, μονόκλιτη βασιλική, που περιβάλλεται από παλαιότερα χτίσματα. Στο προαύλιο υπάρχει μεγάλη δεξαμενή και πέτρινο κωδωνοστάσιο. Σε πλαγιά του αντικρινού βουνού, υπάρχει σπηλιά, όπου βρέθηκε η εικόνα της Παναγίας. Εικάζεται, πως την είχαν κρύψει εκεί στα χρόνια της Εικονομαχίας.

Έτσι διασώθηκαν οι θησαυροί

Κειμήλια και εικόνες που γλίτωσαν μέσα από τα ερείπια και τις φλόγες

Του Μανόλη Χατζηδάκη

τ. Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων

ΟΙ ΠΡΟΣΦΑΤΟΙ σεισμοί στη Μακεδονία με τις καταστροφές εκκλησιών με τοιχογραφίες ζωντάνεψαν μνήμες πάντα δυναμικά παρούσες –σαν να ήταν χθες– αν και έχουν περάσει από τότε σαράντα δύο χρόνια. Αιτία, όσα έζησα και έπραξα στο σύντομο αλλά χωρίς διακοπές χρονικό διάστημα πενήντα ημερών, που συμπύκνωναν πολύ μακρότερο βιοτικό χρόνο της συνηθισμένης καθημερινής ζωής. Οι δυσκολίες διαβίωσης σε αντίσκηνο και οι παντός είδους στερήσεις ήταν ασημαντες λεπτομέρειες, που δεν δυσκόλευαν το έργο.

Την πρώτη απότομη αίσθηση της καταστροφής την είχα το πρωί της 13ης Αυγούστου 1953 όταν στο λεωφορείο ο διπλανός μου άνοιξε την «Καθημερινή», που είχε στην πρώτη σελίδα μια μεγάλη φωτογραφία από αεροπλάνο της καιόμενης πόλης.

Αισθάνθηκα ένα βαθύ ρίγος, καθώς διαπίστωνα ότι πυρήνας της φωτιάς ήταν το κτίριο του παλαιού Μουσείου, όπου δούλευα πριν από δύο εβδομάδες. Στο γραφείο στο Μουσείο Μπενάκη με περίμενε τηλεφώνημα του υπουργού Κωνσταντίνου Καλλία να ετοιμασθώ να φύγω για τη Ζάκυνθο. Από τότε άρχισε μια συγκλονιστική για έναν αρχαιολόγο εμπειρία μεγάλης ευθύνης και άμεσης δράσης. Γιατί η Ζάκυνθος που χανόταν ήταν μια χαριτωμένη πολιτεία, με μια παλαική αρχοντιά στην πολεοδομική και την αρχιτεκτονική ιδιοσυστασία της. Την στόλιζαν δεκάδες εκκλησιών, όλες σχεδόν ταλαιπωρημένες από παλαιότερους σεισμούς αλλά όλες ανακαινισμένες τον 18ο και τον 19ο αιώνα –μετά το μεγάλο σεισμό του 1895– με περισσή φιλοκαλία, σε πρότυπα ιταλικά, σε ποιότητα χαρακτηριστική, αποκλειστικά ζακυνθινή, που δεν βρίσκεται στα γειτονικά νησιά, εκτός από την Κέρκυρα που έχει αξιώσεις κοσμοπολιτικής πρωτεύουσας. Μέσα σε αυτούς τους καλαίσθητους χώρους, όλους σε κλίμακα ανθρώπινη, είχε συγκεντρωθεί πλούτος σημαντικών έργων τέχνης εκκλησιαστικής.

Πολλά είχαν έρθει από την Κρήτη, τον καιρό της μεγάλης εξόδου, μετά το 1669, όταν το Μεγάλο Κράτος είχε πέσει στα χέρια των Τούρκων. Τότε έφθασε στο νησί ακέραιη ολόκληρων εκκλησιών του Ηρακλείου η σκευή και μαζί ήρθαν, με πλήθος άλλων λογίων και μουσικών, καλλιτέχνες ζωγράφοι και ξυλογλύπτες. Στα έργα αυτά προστέθηκαν όσα οι Κρητικοί ή οι ντόπιοι μαθητές τους και όσα άλλοι άξιοι είχαν κάμει. Από αυτά είχαν πολλά φυγαδευθεί μέσα στον 20ό αιώνα για να στολίσουν μεγάλες αθηναϊκές συλλογές –ίσως να ήταν καλή τύχη για να μην καούν

Πάνω: Η εκκλησία του Αγίου Λουκά προσεισμικά (φωτ. Μ. Χρυσιάκη). Κάτω: Αυγούστος 1953, λίγο μετά τους σεισμούς. Η ερειπωμένη και καμένη εκκλησία του Αγίου Λουκά, ενώ η συνοικία καίγεται ακόμη (φωτ. Μ. Χατζηδάκη).

μαζί με τα άλλα. Ο μεγάλος σεισμός, το μεσημέρι της Τετάρτης 12ης Αυγούστου του 1953, γκρέμισε ολόκληρη την πόλη –εκτός από τρία νεώτερα οικοδομήματα κτισμένα με τρόπο αντισεισμικό– και η φωτιά που ξέσπασε αμέσως σε πολλά σημεία, δεν σταμάτησε να κατατρώει την ερειπωμένη πόλη επί δύο μήνες. Τι μπορούσε να προλάβει να

σωθεί μέσα σε αυτό το χαλασμό;

Όταν αποβιβάστηκε από το «Ανδρος» τα ξημερώματα της 14ης Αυγούστου στην έρημη παραλία, όπου σε έπνιγε η έντονη μυρωδιά της πυρκαϊάς, μια ψυχή με υποδέχθηκε με άγχος, ο φαρμακοποιός Νίκος Βαρβιάνης, ένας από τους λίγους Ζακυνθινούς που αισθανόταν υπεύθυνος για τη σωτηρία όλων ό-

σοι αποτελούσαν τα τεκμήρια ενός περασμένου πολιτισμού, τεκμήρια που ήταν οι τίτλοι της ευγένειας του νησιού. «Τι ήρθες να κάμεις; Είσαι ο πρώτος δημόσιος υπάλληλος που έρχεται από την Αθήνα. Εχουν έρθει Άγγλοι και Αμερικανοί, με πολεμικά και βοηθούν τον κόσμο, παρ' ολίγο να σηκώσαμε αγγλική σημαία.

Συνέχεια στην 14η σελίδα

Όψη της πόλης της Ζακύνθου τον Αύγουστο του '53, μετά την οργή της φύσης (πάνω). Τοιχογραφία του Αγίου Νικολάου στην ερειπωμένη εκκλησία της Αγίας Άννας όπως αποκαλύφθηκε κάτω από ασπρίσματα. Έργο του Κρητικού ζωγράφου Νικολάου Καλλέργη. Τώρα, στο Μουσείο (δεξιά).

Η Παναγιά του Πάθους, έργο του Κρητικού ζωγράφου Εμμανουήλ Τζάνε, 1641. Είναι η μόνη εικόνα που σώθηκε από την καμένη εκκλησία της Φανερωμένης. Τώρα, στο Μουσείο.

Συνέχεια από την 13η σελίδα

Αν το πάρουν χαμπάρι οι Ζακυνθinoί ότι ήρθες για εικόνες θα σε πετάξουν στη θάλασσα». Ήταν λόγια αγανάκτησης για την αργοπορία της κρατικής συνδρομής.

Είχα ξεκινήσει με την εντολή να εκτιμήσω την κατάσταση και να ξαναερθώ με τα κατάλληλα εφόδια και συνεργεία. Αμέσως όμως κατάλαβα ότι η καταστροφή συνεχιζόταν και ότι δεν μπορούσε να χαθεί ούτε μία ημέρα, γιατί έπρεπε αμέσως να προλάβει κανείς όχι μόνο τη φωτιά όταν πλησίαζε εκκλησίες, αλλά και τις ανατινάξεις ερειπίων που γίνονταν για να ανοίξουν δρόμους επικοινωνίας μέσα στην πόλη και με την ύπαιθρο. Στο έργο αυτό επιδίονταν ήδη την ημέρα εκείνη με ζήλο Άγγλοι και Αμερικανοί ναύτες συνοδευόμενοι από τις μπουλντόζες που είχαν αποβιβάσει από τα καταδρομικά που τους είχαν φέρει. Κατάλαβα και κάτι άλλο σημαντικό: ήταν αδύνατο να βρω σε αυτήν την έρημη πόλη ντόπιο άνθρωπο να με βοηθήσει όσο και να τον πλήρωνα. Κανείς Ζακυνθινός δεν θα τολμούσε να περπατήσει ανάμεσα και πάνω στα ερείπια, και πολύ περισσότερο να μπει σε ερειπωμένη εκκλησία και να εργασθεί, έστω για λίγη ώρα. Ο τρόμος από τον σεισμό ήταν απόλυτα κυριαρχικό στοιχείο σε όλους. Τότε αποφάσισα να μείνω.

Επίμοχθη περισυλλογή

Όλα ξεπεράστηκαν χάρη στη συνδρομή Ζακυνθινών, που εξασφάλισαν τη συνεχή συνεργασία με έξι –

οκτώ ναύτες από το αντιτορπιλικό «Πάνθηρ», που είχε φθάσει την ίδια ημέρα. Δούλεψαν όλο το κρίσιμο διάστημα που έμεινα εκεί, σε καθημερινή βάση, χωρίς Κυριακή, καμιά φορά χωρίς και απόγευμα. Χρωστάμε πολλά σε αυτά τα παλικάρια –όλοι νησιώτες– που χωρίς ποτέ να παραπονεθούν ούτε να φοβηθούν εργάζονταν επί ώρες μέσα σε ετοιμόρροπες εκκλησίες, όχι μόνο σε επικίνδυνες δουλειές αλλά συχνά σε επίμοχτες. Και πάντοτε τους εμπύχωναν οι νεαροί αξιωματικοί που τους οδηγούσαν, που είχαν και αυτοί συνείδηση της υψηλής αποστολής σε θρησκευτικό επίπεδο που τους είχε ανατεθεί. Με τις μέρες άρχισε να συγκεντρώνεται σημαντικός αριθμός εικόνων και ο μόνος ασφαλής τόπος εναπόθεσης ήταν ο μεγάλος νέος ναός του αγίου Διονυσίου, που δεν είχε πάθει τίποτε. Τελικά περικλείστηκε χώρος μέσα εκεί για προστασία, οργανώθηκε αποθήκη ταξινομημένη, οργανώθηκε γραμματεία από τρεις καθηγήτριες που εργάσθηκαν πρόθυμα και ευσυνειδήτα, σε καθημερινή βάση, παρά τις δυσκολίες των μετακινήσεων, ώστε να γίνεται αμέσως καταγραφή του συγκεντρωνόμενου υλικού.

Ζήτησα και εστάλη αμέσως ο συντηρητής της Εθνικής Πινακοθήκης Κώστας Κουτσουρής, που φρόντιζε για πρόχειρη αλλά απαραίτητη συντήρηση των εικόνων, που ήταν τάλαιπωρημένες, καθώς συχνά είχαν ανασυρθεί κάτω από ερείπια, με γρατζουνιές γεμάτες χρώματα ή και σκόνες πολυκαϊρίας. Μέσα στις πε-

ριστάσεις αυτές, ο κ. Κουτσοурής αποτείχισε όλες τις τοιχογραφίες μιας εκκλησίας στις Ανω Βολίμες, που είχε μείνει ξεσκεπάστη και αργότερα τις έστησε μέσα στο νέο μουσείο, καθώς και άλλες άγνωστες πριν τοιχογραφίες από ερειπωμένες εκκλησίες μέσα στην πόλη. Ακόμη εστάλη φωτογράφος, ο μακαρίτης Γεώργιος Τσίμας, έμπειρος συνεργάτης των βυζαντινολόγων, που πρόφθασε να απαθανάτισει όχι μόνο το συγκεντρωμένο υλικό, αλλά και ερειπωμένες εκκλησίες, που σε λίγους μήνες επρόκειτο να κατεδαφισθούν.

Υπήρχε διαρκώς η έγνοια ότι σε λίγους μήνες όλα θα χάνονταν και ότι ακόμη δεν έπρεπε να περάσουν χειμώνα εικόνες θαμμένες κάτω από τα ερείπια. Επίσης ότι το οικοδομικό υλικό από μερικές ιδιαίτερα καλοχτισμένες εκκλησίες, όπως η Φανερωμένη και η Κυρία των Αγγέλων, με το γλυπτό διάκοσμό τους, έπρεπε εγκαίρως να συγκεντρωθεί και να αριθμηθεί κάθε δόμος, κάθε γλυπτό τμήμα, ώστε να γίνει αργότερα δυνατή η ανακατασκευή του. Παραγματικά έτσι έγινε, χάρη στην έγκαιρη άφιξη έμπειρου αρχιτεχνίτη της Διευθύνσεως Αναστηλώσεως του υπουργείου Παιδείας. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι εάν το υπουργείο τότε έκανε αμέσως και ασυζητήτα δεκτές όλες τις αιτήσεις μου, ώστε σύντομα να πλαισιωθώ από χρήσιμους ανθρώπους, αυτό οφειλόταν στον τότε υπουργό Κωνσταντίνο Καλλία, που ενδιαφέρθηκε από την πρώτη στιγμή να εξασφαλίσει την έγκαιρη άφιξή μου στο νησί και δεν έπαψε αργότερα να επισκέπτεται τον τόπο, να παρακολουθεί στενά και να ενδιαφέρεται για την αίσια έκβαση της επιχείρησης «Ζάκυνθος». Οι Ζακυνθinoί του χρωστούν τουλάχιστον έναν δρόμο.

Απολογισμός

Ο τελικός απολογισμός αυτής της επιχείρησης δεν ήταν μικρός. Αν λογαριάσουμε ότι μέσα στην πόλη κήκαν σύρριζα 18 εκκλησίες, ότι 16 ερειπώθηκαν οριστικά από τους σεισμούς, ότι 26 είχαν πάθει τόσες ζημιές ώστε έπρεπε να κατεδαφισθούν, καταλαβαίνετε ότι η ιδιότυπη ζακυνθινή αρχιτεκτονική έχει μείνει μια ανάμνηση αποτυπωμένη σε μαυρόασπρες φωτογραφίες (σημειώνω την εξαιρετική μελέτη του καθηγητή Διονύση Ζήβα, η Αρχιτεκτονική της Ζακύνθου, Αθήνα 1970). Αλλά μέρος μόνο από το περιεχόμενο των εκκλησιών χάθηκε, γιατί σώθηκαν εικόνες πολλές και καλές, από τις οποίες οι περισσότερες δεν είχαν καν επισημανθεί. Σώθηκαν και ολόκληρα τέμπλα κρητικά επώνυμων καλλιτεχνών και άλλα ξυλόγλυπτα, βημόθυρα και πλαίσια εικόνων εξαιρετά. Σημειώνουμε μόνο ότι στο πρώτο Ευρετήριο είχαν καταγραφεί περίπου 800 τεμάχια. Ανάμεσα σε αυτά 100 πίνακες σε ύφασμα ζακυνθινών ζωγράφων, και 150 εικόνες του Παλαιού Μουσείου, οι οποίες κατά καλή τύχη είχαν μεταφερθεί στο ναό του Παντοκράτορα, όταν τις εβδομάδες πριν από το σεισμό φρόντιζα να διαμορφωθεί το παλιό κτίριο του Μοντε (του ενεχυροδανει-

Πάνω: Στην πλατεία οι εκκλησίες του Παντοκράτορα και του Αγίου Μάρκου (καθολική) το 1952 (φωτ. Μ. Χατζηδάκης). Κάτω: Οι ίδιες εκκλησίες μετά το σεισμό, 1953 (φωτ. Μ. Χατζηδάκης).

στηρίου), που είχε στο ισόγειο το πολύτιμο Ιστορικό Αρχείο, για να στεγασθεί καλύτερα η συλλογή των εικόνων που είχε καταρτισθεί παλαιότερα εκεί. Το κτίριο αυτό ήταν από τα πρώτα που κήκαν ολοκληρωτικά. Όλες αυτές οι εικόνες ευτυχώς ανασύρθηκαν από τα ερείπια του ναού του Παντοκράτορα και τώρα βρήκαν τη θέση τους στο νέο μουσείο που στολίζει τη μεγάλη πλατεία της νέας Ζακύνθου. Ανάμεσα στα άλλα, σώθηκαν και τα περίφημα χειρόγραφα του Σολωμού –με υπόδειξη του Νίκου Βαρβιάνη– από τους ναύτες μου, τους μόνους που έμπαιναν άφοβα στο ετοιμόρροπο κτίριο της αγγλικής Στοάς.

Με το ευγενικό ενδιαφέρον των

βουλευτών της Ζακύνθου, το υπουργείο αποφάσισε και πραγματοποιήσε απλόχερα το ωραίο μεγάλο κτίριο σε ρυθμό νεοκλασικό, κατάλληλο για να στεγάσει επιλογή από το συγκεντρωμένο υλικό. Το 1958 μου ανατέθηκε η φροντίδα για να οργανωθεί και να πραγματοποιηθεί η έκθεση στους χώρους των δύο ορόφων. Το σκεπτικό ήταν να εκτεθούν στο ισόγειο βόρεια τα δύο ακέραια τέμπλα, βημόθυρα εξαιρετής τέχνης, εικόνες με πλαίσια, κάποια έπιπλα κ.ά. Οι τοιχογραφίες από εκκλησίες στο επάνω πάτωμα, καθώς και εικόνες σε χρονική διαδοχή και πίνακες των Κουτούζη, Καντούνη και άλλων της εποχής. Συνεχίζονται και στην κάτω νότια αί-

θουσα. Σε δύο μήνες, με τη δραστική συνεργασία του κ. Κ. Κουτσοурής, που είχε μεγάλες μαστορικές ικανότητες πέρα από το έργο του συντηρητή, ήταν έτοιμο το νέο μουσείο, ίσως το καλύτερο αυτή τη στιγμή για τη μεταβυζαντινή ζωγραφική στην Ελλάδα. Ο λόγος βαρύς αλλά υπεύθυνος. Δεν έπαψε όμως το μουσείο να πλουτίζεται με νέα αποκτήματα από δωρεές και κυρίως από αγορές στην Αθήνα και στη Ζάκυνθο. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία συνεχίζει έως σήμερα να φροντίζει το μουσείο. Από τα χρόνια εκείνα η Ζάκυνθος που εγγώρισα σε βάθος, η ωραία υπαιθρος με τις θαυμαστές εκκλησίες και οι άνθρωποί της, είναι πάντα στην καρδιά μου.

Το Μουσείο Ζακύνθου

Σπάνια εκθέματα που παρουσιάζουν
την πολιτιστική ταυτότητα του νησιού

Μιχαήλ Δαμασκηνού, ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος. Από την εκκλησία του Αγίου Σπυρίδωνα Φλαμπουριάρη.

Της Ζωής Α. Μυλωνά

Αρχαιολόγος, Διευθύντριας του Μουσείου Ζακύνθου

«...κοιτώντας τες ζωγγραφομένες ει κόνες...»*

ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ Ζακύνθου βρίσκεται στην πλατεία Διονυσίου Σολωμού,

μια πλατεία τεράστια σε έκταση, ανάλογη μ' εκείνες ιταλικών πόλεων, που έχει κρατήσει σε γενικές γραμμές τον προσησμικό αρχιτεκτονικό της χαρακτήρα.

Το μουσείο αυτό είναι ουσιαστικά μία κιβωτός μεταβυζαντινών και

Συνέχεια στην 18η σελίδα

Ν. Δοξαρά, η Γέννηση της Θεοτόκου, τμήμα της Ουρανίας της Φανερωμένης.

Ν. Καντούφι

Ιωάννη Κοραή. «Η Λιτανεία του λειψάνου του Αγ. Χαράλαμψη», 1756, λεπτομέρεια. Όλες οι τάξεις, ιερείς, ευγενείς και αστοί στην περιφορά. Η παράσταση έχει ιστορικό και κοινωνικό χαρακτήρα. Η τάξη των ευγενών, όχι μόνο στη Ζάκυνθο, αλλά και στα υπόλοιπα Επτάνησα, βρισκόταν αρχικά σε διαμάχη με εκείνην των αστών. Προς το τέλος του 17ου αιώνα, η διαμάχη καταπράυνε και πήρε τέλος. Οι πρώτοι δέχθηκαν στις τάξεις τους τους δεύτερους. Η συμμαχία των δύο τάξεων μεγάλωσε το χάσμα με τους υπόλοιπους. Ξεσήκωσε το λαό, ιδιαίτερα της υπαίθρου. Συχνά έχουμε λαϊκές εξεγέρσεις, όπως το περίφημο «Ρεμπελιό των Ποπολάρων» στη Ζάκυνθο, το 1628, που κράτησε περίπου 4 χρόνια.

η, η Αποκαθήλωση.

Ν. Κουτούζη, η διδασκαλία της Θεοτόκου.

Η πλατεία Σολωμού όπως έχει διαμορφωθεί μετά τους σεισμούς. Στο βάθος το Μουσείο.

Συνέχεια από την 16η σελίδα

νεώτερων εικόνων. Τα εκθέματά του θα μπορούσαν σίγουρα να εμπλουτισθούν με ευρήματα από όλες τις φάσεις της κατοίκησης του νησιού, η οποία φαίνεται ότι ήταν συνεχής, από τη μέση παλαιολιθική περίοδο (200.000 π.Χ.) και εξής.

Τα ευρήματα βέβαια αυτά είναι λίγα και κυρίως επιφανειακά, τυχαία ή προερχόμενα από μικρές σωστικές ανασκαφές, αφού συστηματικές ανασκαφές ποτέ δεν έχουν γίνει στο νησί, αλλά θα τολμούσαμε να πούμε ότι είναι αρκετά για μία σύγχρονη, μουσειολογικά, παρουσίασή τους. Εκείνος που δεν είναι αρκετός, είναι ο χώρος του μουσείου που σίγουρα, τόσο ο εκθεσιακός όσο και οι άλλοι, χρειάζεται κάποτε επέκταση. Θα μπορούσε, μάλιστα, στο μέλλον να θεωρηθεί ως ένα κέντρο πολλαπλών πολιτιστικών χρήσεων στο οποίο θα μπορούσε να προβάλλεται συστηματικά η τεράστια πολιτιστική παρακαταθήκη του νησιού.

Στο άμεσο παρελθόν, ωστόσο, έγιναν κάποιες δραστηριότητες που υποδήλωναν τέτοιες χρήσεις και είχαν άμεση ανταπόκριση στην κοινωνία του νησιού. Στις αίθουσες του μουσείου φιλοξενήθηκαν εκθέσεις ζωγραφικής σύγχρονων καλλιτεχνών (συλλογές Πιερίδη και Φρυσίρα, τιμητική έκθεση Κ. Μπάρμπα) και πραγματοποιήθηκαν πειραματικά, εκπαιδευτικά προγράμματα - ξεναγήσεις για άτομα με ειδικές ανάγκες, στο πλαίσιο του προγράμματος Horizon.

Την επανέκθεση του μουσείου, που άνοιξε για το κοινό το 1960, επιμελήθηκε ο ακαδημαϊκός Μανώλης Χαζηδάκης, ο οποίος αμέσως

μετά τους σεισμούς συνέβαλε τα μέγιστα για τη διάσωση, προσωρινή αποθήκευση και καταγραφή των κειμηλίων που σώζονταν απ' τις φλόγες και την καταστροφή. Τα κειμήλια αυτά αποτελούν βασικά και τις συλλογές του μουσείου.

Εκθέματα

Τα αντικείμενα του μουσείου που εκτίθενται είναι σχεδόν 600, υπάρχει όμως και ένας μεγάλος αριθμός εικόνων και άλλων ευρημάτων τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα πρώτης τάξεως υλικό για μελλοντικές εκθέσεις. Η έκθεση είναι χωρισμένη σε θεματικές ενότητες, οι οποίες σε γενικές γραμμές αντιστοιχούν σε αίθουσες. Στην πρώτη αίθουσα εκτίθενται δύο πλήρη μεταβυζαντινά τέμπλα και άλλα ξυλόγλυπτα αντικείμενα που έχουν σχέση με τη λειτουργία του ναού. Η δεύτερη αίθουσα φιλοξενεί τη μικρή γλυπτοθήκη του μουσείου με έργα που καλύπτουν την ελληνιστική, παλααιοχριστιανική, βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο. Δυστυχώς, όπως συμβαίνει και για τις παλαιότερες περιόδους, τα κατάλοιπα από την παλααιοχριστιανική και βυζαντινή περίοδο είναι ελάχιστα. Εκτός από τα ερείπια μιας παλααιοχριστιανικής βασιλικής στο χωριό Βουγιάτο και του βυζαντινού ναού του Σωτήρα στο Κάστρο, μόνο αρχιτεκτονικά μέλη, σε δεύτερη χρήση, έχουν εντοπιστεί.

Στις δύο επόμενες αίθουσες ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να δει αποτοιχισμένες τοιχογραφίες από ναούς και μονές της Ζακύνθου, οι οποίες ζωγραφίζονται με την ίδια τεχνική των φορητών εικό-

νων και με δυτικές επιδράσεις. Εξαιρεση αποτελούν οι τοιχογραφίες που προέρχονται από το μοναστήρι του Αγ. Ανδρέου Βολιμών και στις οποίες είναι φανερό οι επιδράσεις από την Κεντρική Ελλάδα. Στη συνέχεια, εκτίθενται έργα Κρητικών και Επτανησίων ζωγράφων του 16ου και 17ου αι. οι οποίοι, αν και σε γενικές γραμμές ακολουθούν τη βυζαντινή παράδοση, δέχονται επιδράσεις από την ιταλική Αναγέννηση και τη φλαμανδική ζωγραφική, κυρίως μέσα από τις χαλκογραφίες και προετοιμάζουν την αλλαγή της μορφής στη ζωγραφική που πραγματοποιείται τον 18ο αι. Οι Επτανήσιοι ζωγράφοι του 18ου και 19ου αι. καινοτομούν και στην τεχνική και στο εικονογραφικό πρόγραμμα.

Τους Κρητικούς ζωγράφους του 16ου αι., στο μουσείο αντιπροσωπεύει ο μεγάλος ανανεωτής της βυζαντινής παράδοσης και ο πιο διάσημος στην εποχή του ζωγράφος, ο **Μιχαήλ Δαμασκηνός** (περ. 1535 - +1592 ή 1593). Δημιούργησε νέους εικονογραφικούς τύπους σε διάφορες τεχνοτροπίες, με σαφείς δυτικές επιδράσεις και όπως ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος πριν φύγει από την Κρήτη, είχε τη δυνατότητα να ζωγραφίζει και ελληνικά και ιταλικά, αλλά και να συνδυάζει τους δύο αυτούς τρόπους.

Στην ενετοκρατούμενη Ζάκυνθο, όπως και στα άλλα Ιόνια νησιά, το 1669, μετά την πτώση του Χάνδακα (Ηράκλειο) καταφεύγουν ως πρόσφυγες σπουδαίοι ζωγράφοι και ξυλόγλυπτες, φέρνοντας μαζί τους τους καλλιτεχνικούς θησαυρούς της πατρίδας τους, κυρίως λατρευτικές φορητές εικόνες και την καλ-

λιτεχνική τους εμπειρία και γνώση. Οι ζωγράφοι **Εμμ. Τζάνες, Βίκτωρ, Άγγελος, Γεώργιος Γαβαλλάς, Λ. Μόσκος** κ.ά., ο ξυλόγλυπτης **Άγγελος Μοσκέτης** αντιπροσωπεύονται με έργα τους στο μουσείο.

Μαθητές των Κρητικών είναι ντόπιοι ζωγράφοι, όπως ο **Νικόλαος Καλλέργης** (1715-1747) και ο **Γεώργιος Γρυπάρης**.

Παναγ. και Νικ. Δοξαράς

Στα Επάνησα ήταν ώριμες οι συνθήκες για απόδοση της φυσικότητας στη ζωγραφική, με πρώτο δάσκαλο το ζωγράφο **Παναγιώτη Δοξαρά** (1662-1729), ο οποίος θεωρείται αφετηρία για τη μελέτη της Επτανησιακής ζωγραφικής επειδή προσανατολίζει την επτανησιακή τέχνη προς τη Δύση και θεωρητικά συγγράφοντας το «περί Ζωγραφίας» (1726).

Μαθητής του Παν. Δοξαρά, ο γιος του **Νικόλαος** (+1775), μέτριος ζωγράφος με σχεδιαστικές αδυναμίες, ζωγραφίζει την Ουρανία της Φανερωμένης, τμήμα της οποίας εκτίθεται στο μουσείο. Οι **Ουρανίες**, ελαιογραφικές συνθέσεις στην οροφή των ξυλόστεγων βασιλικών, είναι ένα ανακαινιστικό στοιχείο στην επτανησιακή τέχνη και συμβολίζουν το άνοιγμα προς τον ουρανό.

Οι επτά προφήτες, που ήταν άλλοτε στην εκκλησία της Φανερωμένης και είχαν αποδοθεί στο Νικ. Δοξαρά, αποδίδονται σήμερα στον Κερκυραίο **Στέφανο Παζηγέτη**.

Το 1756 ο Ζακυνθινός ζωγράφος **Γιαννάκης Κοράης** εισάγει το εικονογραφικό θέμα της «**Λιτανείας**»

N. Κουτούζη, Εσταυρωμένος, 1813 (αριστερά) και η Γέννηση της Θεοτόκου (δεξιά). Μουσείο Ζακύνθου

Αγνώστου, ο Προφήτης Ιωνάς, Θωράκιο τέμπλου.

ζωγραφίζοντας μια μεγάλη λιτανεία για την εκκλησία του Αγ. Χαράλαμψη, με πρότυπο τη Λιτανεία του Βενετού Bellini.

Στο μουσείο, επίσης, αντιπροσωπεύονται με σημαντικό αριθμό έργων τους οι δύο Ζακυνθινοί ζωγράφοι **N. Κουτούζης** (1741-1813), ιερωμένος και σατιρικός ποιητής, μαθητής του N. Δοξαρά και **N. Καντούνης** (1767-1834), αυτοδίδακτος ζωγράφος. Οι δύο αυτοί εκπρόσωποι του επανησιώτικου νατουραλισμού αφομοίωσαν εικονογραφικούς και μορφικούς τύπους του ιταλικού μπαρόκ και του μανιερισμού και δημιούργησαν τα τελευταία αξιόλογα έργα της θρησκευτικής αλλά και κοσμικής ζωγραφικής, η οποία από πολλούς μελετητές θεωρείται η αφετηρία της νεοελληνικής ζωγραφικής.

Σε μια μικρή σειρά από **λαϊκές, ανώνυμες φυσικά, εικόνες του 18ου αι.** στο δεύτερο όροφο (Ο Προφήτης Ιωνάς, Η Αποτομή του Προδρόμου, Το Θαύμα του Αγ. Σπυριδώνα) εμφανίζεται μία παράξενη και τολμηρή συνύπαρξη δυτικών και βυζαντινών στοιχείων που με έναν τρόπο παρθενικό, θα έλεγε κανείς, ορίζει τις απαρχές της νεοελληνικής ζωγραφικής, τρόπο ανάλογο με εκείνον π.χ. του Εγγονόπουλου, ίσως, που δύο αιώνες αργότερα δίδασκε ελληνικότητα, συνδυάζοντας τη μεταφυσική ζωγραφική του ντε Κύρικο με τη βυζαντινή παράδοση. Και έτσι γίνεται κατανοητό

το τι σημαντική εξέλιξη παρολίγο να αναστείλει τελείως η σχολή του Μονάχου. Τέλος, εκτίθεται η μακέτα της Πόλης της προσεισμικής Ζακύνθου, έργο του αξεχάστου Ζακυνθινού Γιάννη Μάνεση (+1989). Η μακέτα αυτή είναι ένα αναπαραστατικό σημείο αναφοράς όχι μόνο για τους κατοίκους του νησιού ή τους ξενητεμένους, για τους οποίους η αναφορά αυτή είναι βιωματική, αλλά και για όλους τους επισκέπτες οι οποίοι βλέποντας το «μικρό κόσμο» μιας πόλης θα μπορούσαν να αναπλάσουν γεγονότα από τη μεγάλη ιστορία της ή και μέρες από τη ζωή των μεγάλων της ποιητών ή των απλών ανθρώπων.

Η ιδιαίτερη σημασία του μουσείου αυτού συνίσταται στα εξής: πρώτον στο ότι δίνει τη δυνατότητα για την προσέγγιση της εξέλιξης της μεταβυζαντινής ζωγραφικής και της μετεξέλιξης της σε νέα-ελληνική ζωγραφική και δεύτερον στο ότι δίνει μία πλήρη εικόνα των επιρροών της δυτικής ζωγραφικής στα Επτάνησα.

Κοιτώντας τις εικόνες αυτές τελικά ο επισκέπτης, σαν τους ψαλτάδες του ποιητή, μπορεί και να γαληνέψει η ψυχή του, όπως συμβαίνει, μέσα από μία σπάνια συνύπαρξη μουσικής, λόγου και εικόνας, με τους χριστιανούς του ποιήματος.

* Διονυσίου Σολωμού: «Η Ημέρα της Λαμπής»

Αλλοτε η Ζάκυνθος εφημίζετο για τη ρομαντική αβρότητα αλλά και την ευθυμία των κατοίκων της. Στους τόπους συνεύρεσης, τις σοβαρές συζητήσεις διαδέχονταν οι φάρσες και τα πειράγματα, που κατέληγαν σε συμπόσια συμπιλίωσης. Ολο το χρόνο, λέγεται, ερωτευμένοι οι Ζακυνθιοί, λάτρευαν τη μουσική και επιδίδονταν στην αυτοσχέδια καντάδα.

Ο τουρισμός έφερε την ανάπτυξη. Ωστόσο, άλλαξε ριζικά την ζακυνθινή κοινωνία που καλλιεργεί πλέον εισαγόμενα πρότυπα. Οι «Ζακυνθινοί σπουργίτες» του ποιητή Τσακασιάνου, μετά τους σεισμούς του '53 έγιναν αποδημητικά. (Φωτ.: Στάθης Πισκαρδέλης)

Η αλλαγή της κοινωνίας

Οι σεισμοί του 1953 μετέβαλαν ριζικά την κοινωνική φυσιογνωμία του νησιού

Του **Νίκια Λούντζη**

Η ΠΡΟΣΕΙΣΜΙΚΗ Ζακυνθινή κοινωνία χαρακτηριζόταν από την προσήλωσή της σε εσωτερικά πρότυπα και από πνεύμα ιδιότυπης αυτάρκειας.

Οι ταξικές διαφορές αρχίζουν από την καταπίεση, για να καταλήξουν σε επανάσταση ή σε κοινωνική αναβάθμιση. Κατά τη βενετοκρατία, οι Ζακυνθιοί ευγενείς, με διάφορους τρόπους, καταπίεσαν τις άλλες τάξεις. Τον ΙΘ' αιώνα, ωστόσο, ύστερα από εναλλασσόμενες κατοχές και επαναστάσεις, αστοί και ποπολάροι απορροφήσανε την ισχύ της πρώτης τάξης· αλλά και μέρος της ποιότητός της. Ο κοινωνικός αυτός συμβιβασμός - ανασχηματισμός, οδήγησε στην αποδοχή κοινού μέτρου παράδοσης και ενδοζακυνθινών προτύπων. Η παράδοση και η κοινωνική εσωστρέφεια, με τον καιρό, δημιουργήσανε το πνεύμα της αυτάρκειας που επισήμανα. Φυσικά δεν εννοώ οικονομική αυτάρκεια αφού, μετά την υποβάθμιση του εμπορίου της σταφίδας, η Ζάκυνθος όδευε στο μαρασμό. Όχι, αναφέρομαι σε ένα φαινόμενο ψυχικής αυτάρκειας, μη εντάξιμο στα σημερινά πρότυπα ευδαιμονίας.

Παράμετροι του φαινομένου ήταν η ποιητική προδιάθεση, ο ερωτισμός, ένα στοιχείο μουσικό και η σατιρική ματιά. Και στις τέσσερις παραμέ-

τρους η ουσία ξεπερνούσε τον ορισμό. Η ποιητική προδιάθεση ξεπερνούσε την αγάπη της ποίησης, ακόμα και την ποιητική αναζήτηση. Ο ερωτισμός ξεπερνούσε τη διεγερτική ετοιμότητα, ήταν κατάσταση. Το μουσικό στοιχείο δεν περιοριζόταν στους ήχους, αλλά αποτελούσε ένα άνοιγμα προς τη μελωδική έκφραση της ψυχής και προς το ιδανικό της αρμονίας. Η σατιρική ματιά του παλιού Ζακυνθινού τέλος, στραμμένη πρωταρχικά στον εαυτό του, του εξασφάλιζε το μέτρο.

Οι προσεισμικοί Ζακυνθιοί, ενώ αρχίζανε κιόλας να πεινάνε πηγαίνανε στο μελόδραμα της Λαυράγκα, φιλολογούσανε σε λέσχες και σπετσαρία², κυνηγούσαν ολοχρονίς (μάσκερες³ τα καρναβάλια και τρυγόνια τον Αύγουστο), πίνανε καφέ κονσορτίβο⁴ στις συναυλίες της μπάντας, τραγουδούσανε στις ταβέρνες ή κάτω από τα μπαλκόνια, σκαρώνανε στίχους σατιρικούς και επιγράμματα, κάνανε μάντσες, δηλαδή πειράζανε και πειραζόμαστε και ήτανε μόνιμα ερωτευμένοι. Πάνω εκεί, σκίζανε το διαβατήριό, δηλώνανε «σπουργίτες» σφίγγανε τις ζώνες, κάνανε βεγγέρες με βερντέα ξεροσφύρι και έδιωχναν έγγονες και υποχρεώσεις μ' ένα ακόρντο της κιθάρας.

Η αυτάρκεια της προσεισμικής Ζακυνθινής κοινωνίας, συμπερασματικά, αποτέλεσε στάση ζωής. Κάτι σαν

«καθώς δεν υπάρχει ευδαιμονία απόλυτη, ας ζήσουμε ποιοτικά την υπάρχουσα σχετική· δηλαδή ποιητικά ερωτικά, μουσικά και πάνω απ' όλα σατιρικά».

Οι σεισμοί του 1953 δεν γκρεμίσανε μονάχα, τα σπίτια και τα πολιτιστικά μνημεία της ζακυνθινής κοινωνίας, γκρεμίσανε και την ιδιοτυπία της. Οι μετασεισμικοί Ζακυνθιοί, θέλοντας ή μη, πέρασαν από τρία στάδια.

Στάδιο πρώτο: Κοινωνική ανακατάταξη.

Πάρα πολλές αστικές οικογένειες έφυγαν από το νησί για πάντα. Τη θέση τους πήραν οικογένειες αγροτικές που καλώς ή κακώς, μάλλον κακώς, ήταν αμέτοχες της παράδοσης. Οι νεώκοποι, εξ αγροτών, αστοί, αλλοιώσανε την ποιότητα της προσεισμικής ζακυνθινής κοινωνίας.

Στάδιο δεύτερο: Αυτοσυντήρηση, επιβίωση.

Στο στάδιο αυτό, οι μετασεισμικοί Ζακυνθιοί αναγκαστήκανε να συμβιβασθούνε με δύο πρωτόγνωρα στοιχεία: το άγχος και την επιτάχυνση των ρυθμών της ζωής τους. Στοιχεία και τα δύο, αναιρετικά του προσεισμικού *modus vivendi*.

Στάδιο τρίτο: Ανάπτυξη.

Ο τουρισμός έφερε την ανάπτυξη χωρίς, ωστόσο, να επαναφέρει τις παλιότερες κοινωνικές δομές.

Έτσι η μετασεισμική ζακυνθινή

κοινωνία, κατέληξε να παρουσιάζει χαρακτηριστικά που τη διαφοροποιούν, απόλυτα, από την προσεισμική.

Είναι κοινωνία αναπτυξιακή, ταχύρρυθμη και αγχωμένη· μόνο που το άγχος δεν αφορά πια, την επιβίωση αλλά τον πλουτισμό.

Είναι κοινωνία μονοταξική, επίπεδη, χωρίς εσωτερικά πρότυπα, αλλά με πρότυπα εισαγόμενα από την τηλεόραση ή από τον τουρισμό. Είναι κοινωνία για την οποία η παράδοση, από βίωμα, τείνει να γίνει μουσειακή αναφορά.

Είναι τέλος, για τους πιο πάνω λόγους, κοινωνία χωρίς αυτάρκεια.

Οι «Ζακυνθινοί σπουργίτες», του ποιητή Γιάννη Τσακασιάνου, μετά το σεισμό του 1953, έγιναν αποδημητικά· ή ξενοδόχοι αποδημητικών! Πάνε χρόνια που κρεμάσανε την κιθάρα, τις μάντρες και τη σατιρική τους διάθεση, σε κάποιον τοίχο. Κατά προτίμηση, σε εκείνον που βρίσκεται πίσω από την τηλεόραση...

Ίσως με το γύρισμα των καιρών, ξανά, «κάτι καλό» οπωσδήποτε όχι το ίδιο.

Σημειώσεις:

- (1) Λαός.
- (2) Φαρμακεία.
- (3) Προσωπιδοφόρες ωραιές· ή ελπιζόμενες ωραιές.
- (4) Συνεταιρικό.
- (5) Φάρσες μακράς (και βαθιάς) πνοής.
- (6) Τοπικό κρασί.

Περιοδικός Τύπος

Η λογοτεχνική άνθηση από τα μέσα του 19ου αιώνα έως τις μέρες μας

Του **Διονύση Βίτσου**

Εκδότη του περιοδικού «Περίπλους»

ΤΟ ΕΤΟΣ 1847 αποτελεί χρονολογία σταθμό για τον ελληνικό περιοδικό Τύπο. Αρκετά χρόνια μετά την κυκλοφορία των πρώτων ελληνικών περιοδικών το 1811 στη Βιέννη («Ερμής ο Λόγιος» και «Ελληνικός Τηλέγραφος») είναι η πρώτη φορά που ελληνικά περιοδικά εκδίδονται σε ελλαδικό χώρο. Στη Σύρο εκδίδεται τον Ιούλιο η «Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων», στην Αθήνα δύο μήνες αργότερα η «Ευτέρπη» και στη Ζάκυνθο την 1η Οκτωβρίου ο «Σπινθήρ».

Στην Αθήνα που ήταν η πρωτεύουσα του νεοσύστατου κράτους και στη Σύρο που την εποχή εκείνη ήταν η οικονομική και πολιτιστική πρωτεύουσα της ελεύθερης πια Ελλάδας, η έκδοση λογοτεχνικών περιοδικών ήταν επιβεβλημένη από τους καιρούς ανάγκης. Ανάλογη ήταν η ανάγκη που υπαγόρευσε την έκδοση του περιοδικού «Σπινθήρ» στη Ζάκυνθο, νησί που ήταν κοινωνικά, οικονομικά και πνευματικά ιδιαίτερα αναπτυγμένο την εποχή εκείνη. Όμως στη Ζάκυνθο τα πράγματα δεν ήταν το ίδιο εύκολα όσο στις άλλες δύο πόλεις.

Όπως όλα τα Επτάνησα, η Ζάκυνθος βρισκόταν τότε κάτω από την αγγλική «Προστασία» (1818-1864). Σε ειδικό άρθρο του Συντάγματος, πάνω στο οποίο ο Αγγλος αρμοστής Τόμας Μέτλαντ στήριζε την απολυταρχική διοίκησή τους, απαγορεύεται η ελευθεροτυπία. Υπάρχει ένα μόνο δημόσιο τυπογραφείο στην Κέρκυρα, που, είναι αλήθεια, ότι οι Αγγλοι εκχυχρονίζουν διαρκώς, αλλά κανένα άλλο δεν μπορεί να συσταθεί χωρίς την άδεια του αρμοστή και της ψευτοβουλής του.

Η λογοκρισία υποχρεώνει τους επτανήσιους, με πρώτο τον Ανδρέα Μουστοξύδη, να καταφεύγουν σε αγγλικές εφημερίδες και να τυπώσουν φυλλάδια σε διάφορες πόλεις του εξωτερικού διαμαρτυρόμενοι για τη λογοκρισία και ζητώντας την καθιέρωση συνθηκών ελευθερίας του Τύπου. Αποτέλεσμα, το 1843 να επιτραπεί η ίδρυση ιδιωτικών τυπογραφείων για την έκδοση βιβλίων, αρκεί να μην έχουν σχέση με τα έργα της διοίκησης και να υπόκεινται σε προληπτική λογοκρισία. Ετσι εγκαθίσταται στη Ζάκυνθο τυπογραφείο με τη φροντίδα και την προστασία του «Αρχοντα της Εκπαιδείσεως» και ζακυνθινού Γεωργίου Δε Ρώση, επιστήθιου φίλου του Διονυσίου Σολωμού. Διευθυντής του ήταν ο Κωνσταντίνος Ρωσόλιμος, που έμελλε να ξεκινήσει τότε έναν από τους πρώτους εκδοτικούς οίκους, που στη συνέχεια αναδείχθηκε και ένας από τους σημαντικότερους της νεώτερης Ελλάδας.

«Σπινθήρ»

Πρώτη φροντίδα του Ρωσόλιμου να ζητήσει από τους Αγγλους την άδεια να εκδώσει εφημερίδα. Επειτα από πολλές προσπάθειες τού τη δίνουν, αλλά με τον όρο ότι θα είναι εφημερίδα φιλολογική. Ετσι: «Θέλει εκδίδεται

«ΣΠΙΝΘΗΡ». Η πρώτη φιλολογική εφημερίδα της Ζακύνθου, που εκδίδει ο Κ. Ρωσόλιμος, επιστήθιος φίλος του Σολωμού. «ΕΥΑ ΝΙΚΗΤΡΙΑ», φεμινιστικό περιοδικό. Εκδίδεται στη Ζάκυνθο από την Μαριέττα Γιαννοπούλου (μετέπειτα Μινώτου), από το 1921 μέχρι 1923. «ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΑ ΦΥΛΛΑ». Φιλολογική - Λαογραφική και Ιστορική έκδοση του Ντίνου Κονόμου. «ΙΟΝΙΟΣ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ». Μηνιαίο ιστορικό, φιλολογικό περιοδικό. Από το 1927 μέχρι 1935 διευθύντρια η Μαριέττα Γιαννοπούλου - Μινώτου. Από 1936 μέχρι 1941 διευθύντης Σπ. Μινώτος. Περιοδικό σταθμός στη φιλολογική ιστορία των Επτανήσων.

περιοδική εφημερίς υπό το όνομα «Σπινθήρ» και θέλει γράφεται εις ελληνικήν γλώσσαν. Η εφημερίς αυτή θέλει εκδίδεται δις του μηνός και η έκτασις της θέλει είναι εν φύλλον τυπογραφικόν».

Τον επόμενο χρόνο, το 1848, καταργείται κάθε περιορισμός της ελευθερίας του Τύπου, ύστερα από εισήγηση του νέου αρμοστή Τζον Σίτον που ήταν οπαδός του φιλελεύθερου ευρωπαϊκού κοινωνικού κλίματος της εποχής. Ακολουθεί αθρόα έκδοση εντύπων, εφημερίδων, παμφλετιών, φυλλαδίων και περιοδικών με την ενθάρρυνση των Ζακυνθινών διανοομένων που καταλάβαιναν τη δύναμη του Τύπου για τη διαφώτιση του απλού λαού, ο οποίος, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο ιστορικός Ντίνος Κονόμος, «αγνοούσε ακόμα και την εξέγηση της λέξεως ελευθεροτυπία».

Ο «Σπινθήρ» φαίνεται πως ήταν πραγματικός σπινθήρας που πυροδότησε την έκδοση πλήθους περιοδικών. Αρκεί να σημειωθεί ότι στο διάστημα του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα η Ζάκυνθος εκδίδει 12 περιοδικά και καταλαμβάνει την τρίτη θέση στον ελλαδικό χώρο με προηγούμενες την Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη. Αυτό όμως δεν είναι τίποτα μπροστά σε ό,τι επακολούθησε στον αιώνα μας. Τα περιοδικά που κυκλοφόρησαν από τις αρχές του αιώνα μέχρι τους σεισμούς του 1953 είναι εξήντα, δηλαδή η έκδοσή τους γινόταν με συχνότητα μεγαλύτερη ενός τίτλου το χρόνο!

Από το 1953, που άλλαξε τα πάντα στην κοινωνική και πνευματική διάρθρωση του νησιού, μέχρι σήμερα κυκλοφόρησαν άλλα έξι περιοδικά. Σήμερα υπάρχει μόνο το τελευταίο της μεγάλης σειράς που ξεκίνησε το περιοδικό «Σπινθήρ», φέρει τον αύξοντα αριθμό 78 και πρόκειται για το «τετράδιο για τα Γράμματα και τις Τέχνες Περίπλους».

Με εξαίρεση δυο θρησκευτικά, τα υπόλοιπα είναι περιοδικά λογοτεχνικά και φιλολογικά. Εκδότες και συντάκτες τους διαπρεπείς Ζακυνθιοί λόγιοι της εποχής, γνωστοί και στην υπόλοιπη Ελλάδα, που συχνά είναι συγχρόνως συντάκτες και περιοδικών που βγαίνουν σε άλλες πόλεις.

Στους τίτλους των ζακυνθινών περιοδικών φαίνεται να υπάρχει προτίμηση στον κόσμο των λουλουδιών («Ζακύνθιος Ανθών», «Ανθών», «Ποιητικός Ανθών», «Ανθών Ποιητικός», «Ροδών», «Μυρσίνη», «Η Δάφνη», «Ρόδο»), αλλά σε τρεις περιπτώσεις ο τίτλος είναι όνομα ποιητή («Φώσκολος», «Σολωμός», «Σολωμός Εικονογραφημένος»). Κατά τη συνήθεια της εποχής, δημοσιεύουν μυθιστορήματα σε συνέχειες. Κάποια μάλιστα από αυτά δημοσιεύουν κατά κύριο λόγο

Η Μαριέττα Γιαννοπούλου - Μινώτου (1900 - 1962), εκδύτρια περιοδικών, πεζογράφος και μεταφράστρια. 40 χρόνια πνευματικής δράσης και προσφορά στα επτανησιακά γράμματα. Γυναίκα που, με το έργο και τη μορφή της, ανταποκρίνεται στο όρο, λόγια.

ξένα και ελληνικά μυθιστορήματα («Σειρά Μυθιστορημάτων», «Πολύκροτα Μυθιστορήματα», «Μυθιστορηματικός Ανθών»). Είναι μεγάλος ο πλούτος των δημοσιευμάτων των ζακυνθινών περιοδικών και δεν έχει ακόμα αποθησαυρισθεί. Πέρα από τα σπουδαία λογοτεχνικά κείμενα, ελληνικά και ξένα σε μετάφραση, υπάρχει πλήθος από εγκυκλοπαιδικά άρθρα, αφού τα περιοδικά αυτά προορίζονται για όλη την οικογένεια. Χαρακτηριστικό τους εξάλλου είναι η σατιρική διάθεση, που συναντά κανείς, όχι μόνο στα αμιγώς σατιρικά περιοδικά, αλλά και σε όλα τα υπόλοιπα.

Τα μακροβιότερα είναι το περιοδικό «Αι Μούσαι» (1892-1941) που εξέδιδε ο ιστορικός Λεωνίδας Ζώης, το περιοδικό «Επτανησιακά Φύλλα» (1945-1990) που εξέδιδε ο επίσης ιστορικός Ντίνος Κονόμος και η Ιόνιος Ανθολογία (1927-1941) της Μαριέττας Γιαννοπούλου-Μινώτου. Η τελευταία εξέδιδε και το περιοδικό «Εύα Νικήτρια» (1921-1923) που είναι ένα από τα πρώτα ελληνικά περιοδικά για τα δικαιώματα της γυναίκας.

Νικόδημος Μεταξάς

Ας σημειωθεί ότι τα περισσότερα από τα ζακυνθινά περιοδικά κυκλοφορούσαν ευρύτατα κι εκτός Ζακύνθου.

Το 1627 ο Κεφαλονίτης Νικόδημος Μεταξάς, φίλος και προστατευόμενος του πανίσχυρου Πατριάρχη Κύριλλου Λούκαρη, ιδρύει στην Κωνσταντινούπολη το πρώτο ελληνικό τυπογραφείο, τα εξαρτήματα του οποίου έφερε από το Λονδίνο. Οι καθολικοί φοβούνται την επέκταση της Ορθοδοξίας μέσω των εντύπων που θα εκδίδει, τον κατηγορούν στον Σουλτάνο για το «σατανικό» τυπογραφείο του και αυτός του το διαλύει. Ο Μεταξάς το παίρνει και έρχεται και το στήνει στην πατρίδα του την Κεφαλονιά, όπου ο Λούκαρης για να εκδικηθεί τους καθολικούς τον χειροτονεί αρχιεπίσκοπο Κεφαλληνίας και Ζακύνθου. Ούτε όμως η Βενετία θέλει στις αποικίες την τυπογραφία, παρότι στην πρωτεύουσα στηρίζει όσους Έλληνες πηγαίνουν να ανοίξουν τυπογραφεία. Αυτό εκμεταλλεύονται οι Ζακυνθιοί φεουδάρχες που φοβούμενοι και οι ίδιοι το τυπογραφείο του Ιεράρχη-τυπογράφου Μεταξά, εκδηλωμένου υπέρ των δικαιωμάτων των ποπολάρων, τον κατηγορούν στον Βενετσιάνο Προβλεπτή, με αποτέλεσμα να του κατασχεθεί το τυπογραφείο και να σταλεί στη Βενετία ματώνοντας τη δημιουργία στα Επτάνησα εκδοτικής δραστηριότητας.

Την οφειλή της αυτή απέναντι στην τυπογραφία εξοφλεί η Ζάκυνθος και με το παραπάνω όχι μόνο εκατόν πενήντα χρόνια αργότερα με τον Γεώργιο Βεντότη, τον Ζακυνθινό που εξέδωσε στη Βιέννη την πρώτη ελληνική εφημερίδα, αλλά και δύομισι αιώνες μετά με όλη αυτήν την εκδοτική δραστηριότητα της σε λογοτεχνικά περιοδικά και την εξίσου πληθωρική και συγχρόνως σημαντική σε εφημερίδες και μονόφυλλα.

Επιφανείς Ζακύνθιοι

Στο Μουσείο εκτίθενται προσωπικά αντικείμενα επωνύμων με πανελλήνια ακτινοβολία

Του **Γιάννη Δεμέτη**

Διευθυντή του Μουσείου Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων

ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ πλατεία του Αγίου Μάρκου, στο χώρο που πριν από την καταστροφή των σεισμών του 1953 βρισκόταν ο ναός του Παντοκράτορα και που παραχωρήθηκε από το εκκλησιαστικό συμβούλιο του Μητροπολιτικού ναού ύστερα από πρωτοβουλία του ιεράρχη Αλεξίου Ιγγλέση, στεγάζεται σε ιδιόκτητο κτίριο το Μουσείο Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων.

Το ισόγειό του καταλαμβάνεται από το «Μαυσωλείο Σολωμού και Κάλβου» όπου φυλάσσονται σε μεγαλοπρεπή κενοτάφια τα οστά των εθνικών ποιητών Διονυσίου Σολωμού και Ανδρέα Κάλβου, καθώς και της συζύγου του δεύτερου Καρλότας.

Το μουσείο αποτελεί φιλολογικοκοινωνικό σωματείο και διοικείται από εξαμελές συμβούλιο με πρόεδρο τον Διονύσιο Πυλαρινό, πρώην δήμαρχο και βουλευτή.

Τα τακτικά μέλη του προέρχονται από όλα σχεδόν τα κοινωνικά στρώματα του νησιού, είναι δηλαδή επιστήμονες, έμποροι, δημόσιοι και ιδιωτικοί υπάλληλοι, κτηματίες. Στα επίτιμα μέλη του περιλαμβάνονται προσωπικότητες των γραμμάτων και της τέχνης από όλη την Ελλάδα.

Σημειώνουμε ότι πρώτος πρόεδρος του Δ.Σ. διετέλεσε ο εμπνευστής της δημιουργίας του, αείμνηστος Μαρίνος Σιγούρος, τελευταίος γόνος της οικογενείας του Πολιούχου της Νήσου Αγίου Διονυσίου, διπλωμάτης - ποιητής, αντιπρόεδρος του φιλολογικού συλλόγου «Παρνασσός» και τελευταίος εκπρόσωπος της Επτανησιακής ποιητικής σχολής, ενώ δεύτερος, ο συγγραφέας Διονύσης Ρώμας.

Τα αρχιτεκτονικά σχέδια του κτιρίου έγιναν από τον Αντώνιο Κιτσίκη και η ανοικοδόμηση άρχισε με χρήματα που συγκεντρώθηκαν ύστερα από έρανο στα σχολεία του ελληνικού κράτους. Τα εγκαίνια του μουσείου έγιναν στις 24 Αυγούστου 1966. Στις 17 Ιανουαρίου 1968 εναποτέθηκαν τα οστά των δύο ποιητών στο Μαυσωλείο. Το 1983 το διοικητικό συμβούλιο αγόρασε ένα διπλανό ακίνητο και σήμερα έχουν αρχίσει οι εργασίες επεκτάσεως του κτιρίου, ύστερα από την ένταξη του έργου στο Β' αναπτυξιακό πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι πόροι του μουσείου προέρχονται από δωρεές φίλων. Καθημερινά δέχεται επισκέπτες από τις 09.00 έως τις 14.00 και η είσοδός του είναι ελεύθερη για το κοινό.

Η Ακαδημία Αθηνών το 1978 τίμησε το μουσείο με βραβείο και χρηματικό έπαθλο για την όλη δράση του.

Ο αριθμός των κειμηλίων που εκτίθεται στις αίθουσες του μουσείου είναι σημαντικός και φανερώνει τη με-

Το Μουσείο Σολωμού και επιφανών Ζακυνθίων στην πλατεία του Αγίου Μάρκου. Βρίσκεται στη θέση του Ναού του Παντοκράτορα, που καταστράφηκε με το σεισμό του '53. Στεγάζει προσωπικά αντικείμενα και χειρόγραφα διακεκριμένων Ζακυνθίων. Εδώ φυλάσσονται, σε κενοτάφια, τα οστά των εθνικών ποιητών Διονυσίου Σολωμού και Ανδρέα Κάλβου.

Στο ισόγειο του μουσείου οι τάφοι Σολωμού και Κάλβου. Παράλληλοι, ύστερα από δρόμους τόσο διαφορετικούς. Ασάλευτοι στην αιωνιότητα οι δύο ποιητές, αφού προσπάθησαν με όλη τους τη δύναμη να εκφράσουν «τα κινήματα της φαντασίας του» ο πρώτος και «τα κινήματα της ψυχής» ο δεύτερος. Όσο για τον Κάλβο, είναι γνωστή η μεταθανάτια περιπλάνησή του. Όταν πέθανε (3/11/1869), ετάφηκε στο Λάουθ της Αγγλίας, όπου μετά 19 χρόνια ήρθε να τον συντροφεύσει και η Αγγλίδα σύζυγός του. Αυτός ο τάφος παρέμεινε άγνωστος στους Έλληνες, μέχρι το 1938. Ταυτόχρονα και ανεξάρτητα, ανακοινώνουν πως τον εντόπισαν ο Κύπριος συγγραφέας Α. Ιντιάνος και ο τότε διευθυντής της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Κερκύρας, Κ. Σολδάτος, που ήταν και πρόεδρος της Εταιρείας προς ενίσχυση Επτανησιακών Μελετών. Ακριβώς, αυτή η Εταιρεία ενήργησε για τη μετακομιδή των οστών, που έγινε το 1960.

Το άγαλμα του Σολωμού, έργο του Γ. Βρούτου (1902), που βρίσκεται σήμερα στο μουσείο. Αρχικά στην πλατεία Σολωμού, μετά τη μερική του καταστροφή στους σεισμούς του '53, μεταφέρθηκε εδώ. Το 1991 αποκαταστάθηκε από τον γλύπτη Στυλ. Τριάντη. Τη λεπτή και επίπονη εργασία αποκατάστασης του γλυπτού φιλμάρησε σε ντοκιμαντέρ ο σκηνοθέτης Τόνης Λυκουρέσης.

γάλη προσφορά της Ζακύνθου στον πολιτισμό.

Το Μουσωλείο με τους τάφους των δύο μεγάλων εθνικών ποιητών αποτελεί ναό προσκυνήματος όλων των Ελλήνων, αλλά και ξένων ελληνιστών.

Εκθέματα

Η έκθεση των κειμηλίων αρχίζει από την είσοδο όπου εκτίθενται κιγκλιδώματα παραθύρων, λείψανα από εκκλησιές της προσεισμικής πόλης. Μπαίνοντας στο μουσείο αντικρίζουμε ένα κομμάτι από τον κορμό του δέντρου (πουρνάρι) που στη σκιά του ο Σολωμός έγραψε τον «Υμνο στην Ελευθερία» τον Μάιο του 1823.

Στον ίδιο χώρο εκτίθεται και το άγαλμα του ποιητή, έργο Γεωργίου Βρούτου που είχε στηθεί στην ομώνυμη πλατεία κατά τον εορτασμό των εκατόχρονων από τη γέννησή του και είχε καταστραφεί το 1953 από τους σεισμούς. Πρόσφατα συντηρήθηκε από τον γλύπτη Στέλιο Τριάντη, ενώ στην πλατεία υπάρχει αντίγραφό του.

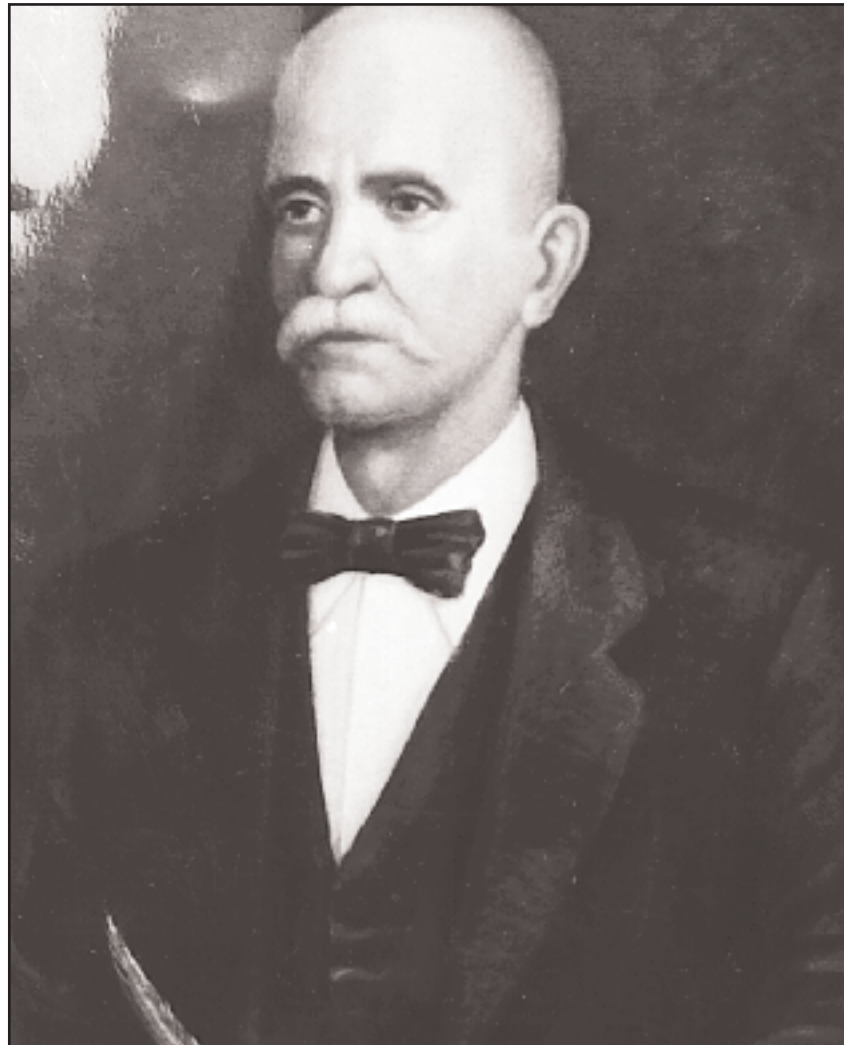
Εκτίθεται επίσης το ακρόπρωρο της γαλέρας ΙΟΥΔΗΘ, της οικογένειας των Σιγούρων, που έλαβε μέρος στην κοσμοϊστορική ναυμαχία της Ναυπάκτου την 11η Οκτωβρίου 1571 και σκαλισμένο σε λευκή πέτρα το φτερωτό λιοντάρι, που κρατάει ανοικτό το Ευαγγέλιο, όπου διαβάζουμε την επιγραφή «Ραχ Τίβι

Marce Enangelista Meus», έβλημα της Βενετίας.

Στον όροφο του κτιρίου και σε πέντε αίθουσες εκτίθενται κειμήλια από την τοπική πολιτισμική ιστορία. Είναι προσωπικά αντικείμενα επώνυμων ιστορικών προσώπων της ελληνικής πατρίδας, μα και ανώνυμων.

Εκτίθενται έργα θρησκευτικής και κοσμικής ζωγραφικής, γλυπτά, έργα πλαστικής-κεραμικής, αντικείμενα ξυλοτεχνίας-ξυλογλυπτικής, κεντήματα, πλεκτά, νομίσματα, έργα μεταλλουργίας-μεταλλοτεχνίας, κοσμήματα, μουσικά όργανα, φωτογραφίες, έργα που ανήκουν στο χώρο της Εραλδικής, έγγραφα.

Με την έκθεση όλων αυτών των αντικειμένων υλοποιείται στο ακέραιο η επιθυμία των ιδρυτών του μουσείου και όλων όσοι το πλαισιώνουν σήμερα. Σύμφωνα με το καταστατικό και το άρθρο 2 παρ. 1 και 2 «Σκοπός του σωματείου είναι η διατήρησης, ενίσχυσης και διάδοσης του εθνικού, πνευματικού και καλλιτεχνικού αισθήματος, του χαρακτηρίζοντος από αιώνων όχι μόνον τους επιφανείς της Ζακύνθου άνδρας, αλλά και τον Ζακυνθινό λαόν όλων των τάξεων. Ο σκοπός ούτος θέλει επιδιωχθεί διά της ανεγέρσεως καταλλήλου κτιρίου, εν Ζακύνθω, διά της εν τω κτιρίω τούτω συγκεντρώσεως και εκθέσεως αντικειμένων πάσης μορφής, καλλιτεχνικής, ιστορικής, λαογραφικής, μαρτυρούντων την ακμήν και τον πολιτισμόν της

Ο Παναγιώτης Χιώτης (1814-1896) υπήρξε ουσιαστικά ο πρώτος Επτανήσιος ιστορικός που έγραψε στα ελληνικά (και όχι στα ιταλικά). Ονομάστηκε «επίσημος ιστοριογράφος του Ιονίου Κράτους» με σημαντικότερο έργο του την εξάτομη έκδοση «Ιστορικά Απομνημονεύματα Επτανήσου» (1849-1888). Ελαιογραφία (1973) του Ζακυνθινού ζωγράφου Χρήστου Ρουσέα (1896-1978). Μουσείο Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων.

Ζακύνθου, διά του καταρτισμού ειδικού αρχείου εγγράφων χειρογράφων του Σολωμού και άλλων επιφανών της Ζακύνθου τέκνων, ως και ειδικής βιβλιοθήκης προς μελέτην του βίου και της εποχής των οπωσδήποτε διακριθέντων Ζακυνθίων...».

Από τα εκθέματα αυτά ξεχωρίζουν τα χειρόγραφα των έργων και τα προσωπικά αντικείμενα του Δ. Σολωμού, ο πίνακας με τα ονόματα όσων ορκίστηκαν Φιλικόι στο εκκλησάκι του Αγ. Γεωργίου της οικογένειας Λατίνου, ανάμεσά τους ο Κολοκοτρώνης και ο Νικηταράς, χειρόγραφα γράμματα και προσωπικά αντικείμενα του Γ. Ξενόπουλου, οι προσωπογραφίες του Αγίου Διονυσίου, Διονυσίου Σολωμού, Ούγγου-Νικολάου Φώσκολου, Παύλου Καρρέρη, Γρηγορίου Ξενοπούλου, Κων/νου Λομβάρδου, Διονυσίου Ρώμα, Αλεξάνδρου Ρώμα και άλλων. Ακόμη κομψά έπιπλα, όλα έργα τέχνης, δείγματα της εργασίας Ζακυνθινών τεχνιτών και της επίπλωσης των Ζακυνθινών αρχοντικών. Ορισμένα φέρουν και την υπογραφή των δημιουργών τους. Τα εκθέτα αποτελούν ένα μνημείο ιστορίας, πνεύματος, τέχνης, ένα μνημείο πίστης και θύμισης.

Χιλιάδες είναι οι επισκέπτες που κάθε χρόνο περνούν την είσοδό του, ταπεινοί προσκυνητές των όσων σώθηκαν από την καταστροφή των σεισμών του 1953.

Μεγάλος σταθμός για το μουσείο

υπήρξε η ίδρυση, με έδρα την Αθήνα, του σωματείου «Οι φίλοι του Μουσείου Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθινών» του οποίου σκοπός είναι η ενίσχυση του μουσείου, ώστε να συνεχίσει απρόσκοπτα την προσφορά του. Η ενίσχυση του μουσείου από το Σωματείο των «Φίλων» είναι έμμεση και αποσκοπεί συγχρόνως στην καταγραφή και δημοσιοποίηση αγνωστων στοιχείων του τοπικού πολιτισμού. Έτσι εκδίδει με πόρους από χορηγίες βιβλία, δίσκους και cd's με ανέκδοτα έργα Ζακυνθίων της περιόδου της πολιτιστικής ακμής της Ζακύνθου, τα έσοδα από τις πωλήσεις των οποίων περιέρχονται ως οικονομική ενίσχυση στο μουσείο.

Η δραστηριότητα του μουσείου εκτείνεται σε οργανώσεις διαλέξεων, εκδόσεις βιβλίων, επισημάνσεις ιστορικών χώρων και βέβαια σε προσπάθειες πλουτισμού των εκθεμάτων του, προβαίνοντας σε αγορές, όπου εντοπίσει κειμήλια ή παρακινώντας τους κατόχους τους να τα δωρήσουν.

Καταβάλλει επίσης προσπάθεια συγκέντρωσης βιβλίων, ώστε η βιβλιοθήκη του να αποτελέσει κέντρο μελετών, ιδιαίτερα του έργου του Σολωμού και του Κάλβου.

Τελευταία έγινε η απογραφή του μουσείου από αρμόδιο αρχαιολόγο βάσει της οποίας είναι πλέον δυνατή η μελέτη ή η χορήγηση πληροφοριών στους ενδιαφερομένους επιστήμονες.

«Η Κυρά η Λαουρένταινα»

Ιδιότυπη λιτανεία, σε ζακυνθινή διάλεκτο, που πραγματοποιείται στο νησάκι Βόιδι

ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ των Βενετών οι επαγγελματίες είχαν στη Ζάκυνθο οργανωθεί κατά συντεχνίες. Κάθε μία από αυτές έκτιζε και συντηρούσε από μία εκκλησία. Το ίδιο έκανε και κάθε εύπορη οικογένεια. Ετσι η πόλη της Ζακύνθου είχε πολύ μεγάλο αριθμό εκκλησιών και ανάλογο αριθμό λιτανειών, που η καθεμία ανταγωνιζόταν την άλλη. Πολλές από αυτές τις λιτανείες έχουν αναπαρασταθεί λεπτομερώς από διαπρεπείς ζωγράφους. Ξεχωριστή ήταν εκείνη που ξεκινούσε από μια εκκλησία της πόλης και κατέληγε στο πολύ κοντινό στην ακτή νησάκι Βόιδι, όπου η λιτανεύομενη εικόνα παρέμενε έναν ορισμένο αριθμό ημερών. Κι αυτό επειδή παρουσάζε την ιδιορρυθμία να γίνεται διά θαλάσσης, τη στιγμή που και δρόμος προς το νησί υπήρχε και το νησί σχεδόν ενωνόταν με την ακτή. Την αιτία αυτού του παράξενου ερμηνεύει ο ντόπιος λογοτέχνης Νιόνιος Μελίτας αξιοποιώντας την παράλληλα ως αφορμή για να περιγράψει το κοινωνικό κλίμα του νησιού με τη χρήση του ζακυνθινού ιδιόλεκτου καθώς και αντιπροσωπευτικούς τύπους ζακυνθινών, διαλόγους και καταστάσεις.

Του **Νιόνιου Μελίτα**

Λογοτέχνη

ΣΦΙΞΕΣ από τσι πολύ άσχημες, έχουνε πιάσει, από την αρχή τση φετινής άνοιξης, τόσο τον κακοτράχαλο μα και σωχαδιάρη παπά-Νιόνιο, εφημέριο τση Αγίας Τριάδας, όσο και τους σορ-προκατόρους, τση ονομαστής Εκκλησίας του Ζάντε.

Οι ασταμάτητες, βλέπετε νερομποντές, π' αρχίσανε από τα Νικολοβάρβαρα κι εβαστάξανε ίσαμε τα προχθές, φινιρίσματα, παναπεί κουτσοφλέβαρου, εκαταντήσανε τέλεια απάτητο, τον φιδωτό χωματένιο καρόδρομο, π' αρχινάει από το Σαρτζέικο τ' Ακρωτηριού, περνάει τη Τριμάρτυρο και καταλήγει στην Αγία Ελεούσα.

Ετσι τη σήμερον ημέρα, εύκολα μπορεί ο καθένας ν' υποθέσει πως τουλάχιστο για τ' εφέτος θα πάει «αμόντε» η καθιερωμένη πασαλινη περτσειόνε, τση Κυράς τση Λαουρένταινας.

Συνήθεια χρονώνε, ριζωμένη βαθιά στη καρδιά του καθενού τζαντιώτη απ' εκεία τα παλιά χρόνια που το «θαματοργό Κόνισμα» φερμένο, λέει, από την Πόλη, κοσμούσε, την αλλοτινή, ομώνυμη Εκκλησία του Κάστρου.

Κι όπου, τον κάθε χρόνο ανελλιπώς την άλλη μέρα από τη Λαμπρή απ' αμπονώρα, μεταφέρεται ευλαβικά στο ξεκκλήσι τσ' Αγίας Τριάδας, απέναντι από το νησί Βόιδι, για ν' επακολουθήσει, πρώτα κατασκευτική λειτουργία, κι απτά, ολοήμερο υπαίθριο, τρεμέντε πανηγύρι.

Πανηγύρι ιδιόρρυθμο, με καταδικό του χρώμα, όπου διατηρεί από-

Ο ζωγράφος Χρ. Ρουσεάς αποδίδει ιμπρεσιονιστικά το έθιμο της Λιτανείας στο νησάκι Βόιδι.

φιο τ' αρχαίο έθιμο του «σφαξίματος του βοδιού».

Ενός καλοθρεμμένου μονόχρονου μοσχάριου, που στολισμένο με κορδέλες χρωματιστές και λουλουδένια στεφάνια, προηγείται αμέριμνο της λιτής ιερής πομπής. Φιγούρα αντιγραμμένη θαρρείς απ' αρχαϊκό αμφορέα. Κι όπου απολείτουργα σφάζεται για να μοιραστεί αδελφικά στις παρέες των πανηγυριστών ανάλογα πάντα, με τα στόματα π' έχει να χορτάσει η κάθε μία από δαύτες.

Και τ' απογιοματάκι, με το γύρισμο του ήλιου, ούλος εφτούνος ο πολύχρωμος κόσμος, μ' αδειανά πλέον τα υφαντά του σακούλια, μα γιομάτη τη στομάχα του, ροδομάγουλος από τον καφερό ανοιξιάτικο ήλιο, στολισμένος με λογισλογίς αγριολούλουδα, κι ευλαβικά κρατημένη στους ώμους του, την ασημοντημένη Καθένδρα, κατηφορίζει.

Και τότε είναι, όπου οι κοκκινωποί ακρωτηρίσιοι γεώλοφοι, οι κατάφυτοι από αιωνόβιες ντόπιες, που χρωματίζουνε βαθιά πρασινογριζό το τοπίο, αντηχούνε απ' αναστάσιμους ύμνους, π' οξωφωνή, προεξάρχοντος του χωρτάτου, για τούτο και πάντοτε κιάρου, ιερατείου, ψάλλει το πόπολο.

— «Καταλαβαίνετε γιαμά, σινιόροι μου», συνεχίζει αρχινισμένη κουβέντα με τους Επιτρόπους του, ο Παπάς όπου όσο πάει όλο και πίο φουργιόζος παρουσιάζεται. «Σε τι στάτο αργουμέντο εβρισκόμαστε. Να φινίρει παναπεί, με τη μπάντα, ένα αντέτι αναιώνιο! Και πότε να λάχει, μωρές παιδία; Τσι μέρες τσι ειδικές μου... Αμποδάτε τι έχουνε να μου σφουρίζουνε, ετούτα τα ξεθεώματα οι αγιοτριαδιώτες!».

— «Αδά τηγάρις φταις ελόγου σου δέσποτα;». Απαντάει το ίδιο μισοσωχαδιασμένος ο Σαρδελάς, ό-

που πριν καλά-καλά ξεκαπετανέψει, τότε μπαλοτάρανε κιόλας, για γαλατάδο τση Σκουόλας. «Απόκεια, σάμπως εγυρίσαμε εμείς τσι κάουλες των επουρανίων. Τ' αφεντικό, ο Θεούλης, τσ' άνοιξε κι εξαστόχησε να τσι ματακλείσει».

Εδώ, βέβαια, ο παπούλης, απόφυγε να δώκει συνέχεια στην οπωσδήποτε άσκεπτη, κι ασεβή μάλλον, παρόλα τ' απόμαχου ναυτικού, γνωστού άλλωστε για την αθυροστομία του. Μα με το ίδιο πάντα αρκομένο ξαναλέει:

— «Ιντάντο σινιόροι, οι μέρες σφίγγουνε. Δεν μας μνέσκει, το λοιπό, ουτ' ώρα για κουβεντολόγια και χασομέρια. Αδά να τηράξουμε τι πρεμέρει να πράξουμε. Περ ντι πιου, αύριο ξημερώνει Βαγιώνε...».

Κι εκεί π' έπεσε μούγκα και περισυλλογή, για να πεζάρι ο καθένας, με το δικό το του το πέζο, την ύστερη κουβέντα, του τόσο αδημονούντα παπά - Νιόνιου, νάσου τον έξι και πέντε, το νότσολο, παναπεί τση Εκκλησίας, που πετιέται από την καντουνάδα του αψηλού καμπαριού, όπου ασπετάροντας εδεκεί, για να κρεμάσει το βαγί, κρυφάκουσε καταλεφτώς, τ' όσα ειπωθήκανε μεταξύ Παπά κι Επιτρόπων:

— «Με το συμπάθειο δηλαδή, αφεντάδες μου, τόμου δε βολεί, να πάμε φέτο τη Χάρη Τση από το γύρω τ' Ακρωτηριού, γιατί δε βαρούμε, από τη μεριά τση θάλασσας...».

Κι είχε όρεξη να πει κι άλλα, ο μόνιμα γυρτοκέφαλος εκκλησάρης, οπού παρ' όλη, την κλήση του κεφαλιού του για την οποία απόκτησε το όνομα Εξικαιπέντες παναπεί την ανάλογη θέση που έχουνε οι δείκτες του ρολογιού, το μυαλό του μέσα δουλεύει πάντα, πάνου στα ρουμπίνια. Μα τον αποπήρε με τ' άγριο, όπως τη κάθε φορά το συνηθίζει, το βλοσυρό, ρασοφόρο αφεντικό του:

— «Ασε τσι σεμπιάδες, καημένε και κοίτα εκεί χάμου να κρεμάσεις εφέτο, μία στάλα τση προκοπής το βαγί... Αμε, λοιπό, γιατί σε λιγουλάκι, βαρεί μεσημέρι».

Ο σπόρος, ωστόσο, ρίχτηκε. Κι ήτουνά τόσο καρπερός, όπου σε λίγες μόνο μέρες, έμελλε να βλαστήσει!

Ετσι, το πρωινό της δεύτερης ημέρας του Πάσχα, του Σωτήριου Ετους 18... στη Βρύση του Κρουονεριού, θ' ασπετάρει γατζωμένη από τα ένα γύρω αγκαθερά τση μουράγια, η μεγάλη μαόνα του Τόφαλου. Οπου και συνεχίζει να φορτώνει ανάκατα, παντιέρες και κι πίτουλα, φανάρια και τόρτσες, βατσέλια και θυμιατήρια.

Και κόσμο. Πολύ κόσμο, γυναικόπαιδα κυρίως. Τόμου πολλοί αντεταδόροι, βαρέσανε κατάκει, περικοπά, φρύδο - φρύδο.

Τελευταία μπαρκάρησε η Καθένδρα. Χωρίς φυσικά, να λείπει και το «βόιδι», που για ευνότους λόγους, το κατεβάσε δελέγκου, στην κοιλιά του πλεούμενου. Και τη στιγμή, που οι λαμναδόροι πιάνανε στα χέρια τσου τα μακρία κουπία και το κατάφορτο σκάφος ξεκόλαε από τη στεριά, ο Εξικαιπέντε, ορθός στην πλήρη, βαστώντας τη μεγάλη κόκκινη σημαία της Σκουόλας, λέει στο παρακαθήμενό του, γέρο - Τόφαλο, ιδιοκτήτη του πελώριου σκάφους, που με το κοντοφούσικο τήρο του, επιτηρούσε αγριεμένος, τα μανουβραρίσματα των υποτακτικών του:

— «Για σκέψου καπετάνιε να δώκει καμία κλωτσία, το δαμάλι και να ξεκωλύσει κα 'να πέτσωμα... Οχι για τίποτσι άλλο, μα για να βρεθεί αρτσιπελάου, ο τραγόπαπας, μ' ούλα τα βελέσια, που φορεί».

Οπότε γυρίζει ο άλλος απότομα και πιαντάροντάς τονε, του κάνει ούλο σωχάδα:

— «Σκάσε φτασίφουνα, γιατί μα τη Κυρά που περτζεσιονάρουμε, η δεύτερη σβερκιά, που θα σου 'ρθει, θα σε προμοτσιάρει από Εξικαιπέντε, σ' Εξικαικουάρτο!».

Λεξιλόγιο:

«Θα πάει αμόντε» = θα ματαωθεί, περτσειόνε = λιτανεία, τρεμέντε = τρανταχτό, απολείτουργα = μετά τη λειτουργία, κιάρος = καθαρός, εδώ: με καθαρή, δυνατή φωνή, στάτο = κατάσταση, αργουμέντο = ανησυχία, αντέτι = έθιμο, «να φινίρει με τη μπάντα» = να τελειώσει άδοξα, «να μου σφουρίζουνε» = να με κατηγορήσουνε, τηγάρις = μήπως, μπαλοτάρω = ψηφίζω, σκουόλα = το σχολείο, παρόλα = κουβέντα, προμέρω = επείγω, περ ντι πιον = επί πλέον, ιντάουτο = εν τούτοις, Πεζάρω - ζυγίζω, γόντσολος - νεωκόρος, καντουνάδα - σοκάκι, ασπετάρω - περιμένω, σεμπιάδια - ανοησία, πίτουλα - εκκλησιαστικά λάβαρα με παράσταση αγίου, τόρτσα - μεγάλη λαμπάδα, βατσέλι - δίσκος εκκλησιαστικός για συλλογή χρημάτων, λαμναδόροι - κωπηλάτες, τήρος - βλέμμα, μοντοφουσίος - χαμηλοβλεπούσης, πέτσωμα - πλευρό της βάρκας, αρτσιπελάου - στο μέσο της θάλασσας, βελέσια - φορέματα, πιαντάρω - αρχίζω να δέρω, προμοτσιάρω - προβιβάζω, εξικαικουάρτο - έξι και τέταρτο

Πρώι Μ. Παρασκευής του 1903, ο Εσταυρωμένος. Κι αυτή η φωτογραφία, μαζί με άλλες σκηνές της καθημερινής ζωής στο νησί, οφείλονται στον Ευρωπαίο φωτογράφο που επιστράτευσε ο αρχιδούκας Λουδοβίκος Σαλβατόρ. Γόνος των Αψβούργων της Αυστρίας, απέκρυβε την τραγική ιστορία της νεότητάς του (είδε τη μνηστή του να καίγεται αδυνατώντας να την βοηθήσει) στην ιδορρυθμία του. Στη Ζάκυνθο ήρθε την 1/10/1901 και παρέμεινε δύο χρόνια, σκισσάροντας και συλλέγοντας πληροφορίες. Αυτή η αποτύπωση του νησιού αποτέλεσε το θέμα ενός δίτομου έργου, με τίτλο ΖΑΝΤΕ. Κυκλοφόρησε στην Πράγα το 1904.

Ιδιαιτερότητα και στα πασχαλινά έθιμα που «κρατούν» από τα παλαιά χρόνια. Μόνον ένας επιτάφιος περιφέρεται στην πόλη, αυτός της Μητρόπολης του Αγίου Νικολάου των Ξένων. Η περιφορά του δεν γίνεται το απόγευμα της Μ. Παρασκευής, αλλά τις πρώτες πρωινές ώρες του Μ. Σαββάτου. Καλλιτεχνικά στολισμένος και επιβλητικός, «βγαίνει» στις 4 το πρωί. Περιφέρεται στους δρόμους της πόλης με την ακολουθία πλήθους κόσμου και επιστρέφει στις 5.30 στο ναό.

Έθιμα και συνήθειες

Το «αντέτι», ένα σύνολο από έθιμα του νησιού, τηρείται πιστά μέχρι σήμερα

Του **Διονύση Βίτσου**

Εκδότη του περιοδικού «Περίπλους»

Η ΛΕΞΗ «αντέτι» έχει στη Ζάκυνθο μαγική διάσταση. Αν κανείς ανοίξει ένα λεξικό της τοπικής διαλέκτου, θα δει ότι απλώς σημαίνει «έθιμο». Πολύ ωραία ερμηνεία της δίνει ο Διονύσης Ρώμας σ' ένα χρονογράφημά του στην εφημερίδα «Ελευθερία»: «Το αντέτι είναι έθιμο τζαντιώτικο και σημαίνει την ετήσια επανάληψη μιας ορισμένης χειρονομίας με σκοπό την τεχνητή δημιουργία μιας προσωπικής παράδοσης».

«Έθιμο από μόνο του λοιπόν το «αντέτι» για το Ρώμα, ο οποίος στη συνέχεια αισθάνεται την ανάγκη να αναλύσει περισσότερο τη δυσνόητη στους μη Ζακυνθινούς έννοιά του. Μπορεί λοιπόν «αντέτι» να είναι «...και η παρακολούθηση μιας κάποιας τελετής, μιας λειτουργίας θρησκευτικής ή ό,τι άλλο συμβαίνει κάθε χρόνο που ο «πιστός στο αντέτι» δεν πρέπει να χάσει έστω κι αν θα γυρίσει επίτηδες από ταξίδι αποκλειστικά για τον σκοπόν αυτό».

Υπάρχει λοιπόν μια δόση φανατισμού στη τήρηση του «αντετιού». Όπως σημειώνει ο Τάλμποτ Κεφαλληνός: «κανείς δεν παίρνει απουσία ως την ημέρα που γίνεται πολιτής κάποιου άλλου κόσμου. Μα και τότε οι απόντες δεν ξεχνιούνται».

Τι μπορεί να είναι άραγε αυτά τα «αντέτια»; Κυρίως έχουν να κάνουν με τις θρησκευτικές γιορτές και οι «αντεταδόροι» όπως περήφανα αυτοπακαλούνται οι Ζακυνθινοί που είναι πιστοί τηρητές τους –και είναι οι περισσότεροι– θα πρέπει μια συγκεκριμένη μέρα και ώρα του χρόνου να παρακολουθήσουν μια τελε-

τή, να προβούν σε μια ενέργεια ή να φάνει ένα συγκεκριμένο φαγητό. Είναι φανερό ότι η τήρηση του «αντετιού» περιέχει και μια ισχυρή δόση μεταφυσικής, αφού όλα αυτά γίνονται «για το καλό του χρόνου» και όταν κάτι συμβεί και δε γίνουν, υπάρχει ο ενδόμυχος φόβος ότι κάτι κακό θα συμβεί. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Ζακυνθिनοί τήρησαν τα «αντέτια» τους ακόμη και μέσα στα ερείπια των σεισμών του 1953, τότε που τα είχαν χάσει όλα.

Έτσι λοιπόν στη Ζάκυνθο, με βάση όσα έχει καταγράψει ο Γιάννης Χρυσόπουλος, πρέπει οπωσδήποτε να φάνε του Ασώτου χοιρινό στο φούρνο, την Τσικνοπέμπτη αρνί φρικασέ με πιλάφι, στις Απόκριες μαντολάτο και ριζόγαλο, την Κυριακή των Βαΐων μπακαλιάρο σκορδαλιά, τη Μεγάλη Παρασκευή μαρουλόφυλλα με ξύδι σε μη στρωμένο τραπέζι, το Πάσχα όχι αρνί στη σουβλά αλλά αυγολέμονο με μοσχάρι, των Αγίων Πάντων κεφτέδες, το Δεκαπενταύγουστο κοτόπουλο στο φούρνο, του Αγίου Διονυσίου το καλοκαίρι μπακαλιάρο σκορδαλιά, του Σταυρού χταπόδι κοκκινιστό και πληγουρί, τα Χριστούγεννα γαλοπούλα αυγολέμονο. Βασιλόπιτα δεν κόβουν οι Ζακυνθινοί, αλλά την παραμονή των Χριστουγέννων τρώνε μπρόκολα και κόβουν την «κουλούρα», που κρατά όλη η οικογένεια πάνω από φωτιά, στην οποία χύνουν λάδι και κρασί.

Πασχαλινά

Τα πιο πολλά αντέτια είναι εκείνα του Πάσχα. Την Κυριακή των Βαΐων κάθε καμπαριό κρεμά βαγί. Από τη Μεγάλη Πέμπτη οι καμπάνες

«χρηρεύουν», δηλαδή μέχρι το Μεγάλο Σάββατο το πρωί οι καμπάνες της Ζακύνθου δεν χτυπούν. Επιτάφιος περιφέρεται σε όλη την πόλη της Ζακύνθου μόνο από τη Μητρόπολη και όχι τη Μεγάλη Παρασκευή αλλά τα ξημερώματα του Μεγάλου Σαββάτου. Ο Επιτάφιος δεν είναι κεντητός αλλά αμφιπρόσωπη αιογραφία σε ξύλο που παριστάνει το Χριστό νεκρό και ονομάζεται «Αμνός». Δεν στολίζεται με λουλούδια. Τη Μεγάλη Παρασκευή το μεσημέρι γίνεται η λιτανεία του Εσταυρωμένου και της Παναγίας του Πάθους (Madre Dolorosa). Διασχίζει όλη την πόλη και καταλήγει στην πλατεία Σολωμού, όπου ο μητροπολίτης ανεβαίνει σε ειδικό βάθρο και ευλογεί τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Είναι η περίφημη για τους Ζακυνθινούς «Ευλογία του Σύμπαντος» που γίνεται υπό τους ήχους ειδικά για την περίπτωση μουσικού κομματιού, που παίζει η μπάντα και που έχει συντεθεί από ντόπιο μουσικό πριν από αιώνες.

Σε όλη τη διάρκεια της Μεγάλης Εβδομάδας οι ιερείς φορούν μαύρα άμφια και στα μπαλκόνια είναι κρεμασμένα, όταν περνούν οι λιτανείες, μαύρα λάβαρα, που αποκαλούνται «πεύκια». Μετά την είσοδο του Επιταφίου, νωρίς το πρωί του Μεγάλου Σαββάτου, γίνεται η «Gloria», όπως αποκαλείται στη Ζάκυνθο η πρώτη Ανάσταση. Τότε τα άμφια και τα πεύκα αλλάζουν με κόκκινα, η μπάντα παινίζει χαρμόσυνα, οι νοικοκυρές ρίχνουν στο δρόμο ένα πήλινο σκεύος. Μια είναι και η Ανάσταση που γίνεται σε όλη την πόλη, αυτή τη φορά στην πλατεία του Αγίου Μάρκου, πάλι σε ειδικό βάθρο και

με την απαραίτητη συμμετοχή της μπάντας.

Αλίμονο στο μητροπολίτη, που μη όντας Ζακυνθινός, θα θελήσει να αλλάξει κάποιο από αυτά τα «αντέτια» ή να τα αντικαταστήσει με όσα ορίζει το τυπικό της εκκλησίας στην υπόλοιπη Ελλάδα. Αυτό είναι αρκετό για να μη γίνει σε τίποτα αποδεκτός.

Μεταξύ φίλων

Πέρα από τα γενικά «αντέτια», τα οποία είναι πολύ περισσότερα από όσα παρουσιάζει η παραπάνω περιγραφή, υπάρχουν και τα οικογενειακά «αντέτια» όπως και τα «αντέτια» μεταξύ φίλων. Έθιμα και συνήθειες δηλαδή που τηρούνται απαρέγκλιτα μεταξύ συγγενών ή στην παρέα. Το «αντέτι» είναι ό,τι ενώνει περισσότερο τους απανταχού Ζακυνθινούς, ό,τι τους κάνει να νιώθουν πως έχουν ιδιαιτερότητες, τις οποίες πάντα εκτιμούσαν ξεχωριστά και τις επιδίωκαν.

Θα μπορούσαν όλα αυτά να ερμηνευτούν σαν άκρατος σωβινισμός. Δεν είναι όμως. Όπως ωραία το λέει πάλι ο Διονύσης Ρώμας σε ένα άλλο του χρονογράφημα «Η σχέση που έχουμε εμείς οι Ζακυνθινοί με την πατρίδα μας είναι αλλιώςτική: Δεν πρόκειται για μια συνηθισμένη περίπτωση τοπικιστικού σωβινισμού - αλλά για κάτι θερμότερο, πιο κρυφό, πιο ατομικό. Ο κάθε Ζακυνθινός αγαπά τη Ζάκυνθο με τη θέρμη ενός εραστή ή ενός πατέρα που νιώθει απέραντη στοργή, για ένα αδίκημένο του παιδί. Δεν σας λέω υπερβολές: ο δεσμός του Τζαντιώτη με το νησί του έχει περισσότερο ερωτικό παρά πατριωτικό χαρακτήρα».

Θεατρική παράδοση

Η ζακυνθινή Ομιλία, μοναδικό είδος λαϊκού θεάτρου, που ήκμασε στο νησί

Του Μάρκου Στράνη

ΜΟΝΑΔΙΚΗ περίπτωση ελληνικού λαϊκού θεάτρου αποτελεί η ζακυνθινή Ομιλία. Προέρχεται από τον αρμονικό συγκερασμό της Κομάντια ντελ Αρτε και του Κρητικού Θεάτρου, που μεταφέρθηκε στη Ζάκυνθο μαζί με ολόκληρο τον πολιτισμό της Κρήτης μετά την πτώση του Χάνδακα ή όπως το λέει ο Ν. Εγγονόπουλος: «Το Κρητικό Θέατρο ζει και ελίσσεται μέσα σ' ένα θερμό χρυσοκίτρινο φως, αυτό ακριβώς το απογευματινό φως που στο Ηράκλειο της Κρήτης και στην πόλη της Ζακύνθου προηγείται των λαμπρών κατακόκκινων ωρών του δύοντος ηλίου».

Τι είναι Ομιλία

Το τι είναι Ομιλία, περιγράφει εύστοχα η Μαριέττα Γιαννοπούλου-Μινότου:

«Ομιλίες λέμε στη Ζάκυνθο τις θεατρικές παραστάσεις, που κάνουν στο ύπαιθρο το καρναβάλι άνθρωποι του λαού – μικροπωλητές του δρόμου, κηπουροί, θεληματάδες, κάθε λογής εργατικοί άνθρωποι. Καιρό πριν αφότου αρχίσουν τ' ατέλειωτα χινοπωρινά βράδια, οι ερασιτέχνες αυτοί ηθοποιοί μαζεύονται στις ταβέρνες, στα μαγαζιά ή στα μαγέρικα, μοιράζουν τους ρόλους και κάνουν τις πρόβες. Υπάρχει πάντα ένας ο πιο πεπειραμένος, που τους διορθώνει, μ' όλο που όλοι σχεδόν οι Ζακυνθινοί τις ξέρουν απ' έξω, από τις πολλές φορές που τις έχουν ακούσει.

Τις σάτιρες έγραφαν τα ίδια τα αρχοντόπουλα. Μου 'λεγε η γιαγιά μου πως οι νέοι της εποχής της έγραφαν χαριτωμένες και καυστικές σάτιρες και παίζοντάς τις οι ίδιοι σατίριζαν τα πιο χαρακτηριστικά επεισόδια της ζωής. Ναύλωναν κάρρα που μετέτρεπαν ανάλογα με ό,τι ήθελαν να παρουσιάσουν.

Σε κεντρική πλατεία της Ζακύνθου, το 1961, μία παράσταση Ομιλίας. Χαρακτηριστική είναι η συμμετοχή του κόσμου. Πλήθος έχει κατακλύσει το δρόμο και τα μπαλκόνια. (Φωτ. περ. ΘΕΑΤΡΟ, τχ. 14, Μάρτ. - Απρ. 1964).

Παρουσίαζαν χορούς αρχοντόσπιτων, ξακουσμένα πανηγύρια, το πούλημα γαμπρών και νυφάδων και άλλα. Το έθιμο είναι βενετσιάνικο. Μια αντανάκλαση του περιφημου καρναβαλιού της Βενετίας

είναι και τα σημερινά καρναβάλια της Ζακύνθου. Οι Ομιλίες αρχίζουν σήμερα από την Τσουχνοπέφτη, δηλαδή την Πέμπτη της Αποκριάς και εξακολουθούν μέχρι την Κυριακή της Τυρινής. Τις ημέρες αυτές, σαν έχουν λιακάδα, αρχίζουν οι Ομιλίες από τις δύο το μεσημέρι κάτω από τα πιο πλούσια σπίτια, στα κεντρικά μέρη της πόλεως και στις πλατείες των χωριών. Υπάρχουν πάντα ένας-δύο σκηνοθέτες και ένας-δύο άλλοι πιο άγρια μασκαρεμένοι, που κρατούν την τάξη στο ακροατήριο, που αποτελείται το πιότερο από παιδιά, μαρίδα, μ' όλο που και μεγάλοι και επιστήμονες ακόμα, στέκονται γι' αντίτι παρακολουθώντας την παράσταση...

Οι ερασιτέχνες είναι πάντα καλίσφωνοι και με γούστο. Τις Ομιλίες απαγγέλλουν τραγουδιστά, τονίζοντας πάντα τους πόδες και παρατείνοντας τον τόνο κατά το ζακυνθινό ιδίωμα.

Προ ολίγων ακόμα χρόνων δίνονταν ο Ερωτόκριτος, η Ερωφίλη, η Θυσία του Αβραάμ, ο Χάσης, η Χαυραγή, πάντα παραλλαγμένα κατά το ζακυνθινό ιδίωμα και τροποποιημένα αναλόγως του γούστου του λαού.

Οι πράξεις εκείνες που είναι ανιαρές αφαιρούνται ολότελα. Δεν ξέρουμε αν οι Ομιλίες άρχισαν στη Ζάκυνθο με τον ερχομό των Κρη-

τών προσφύγων ή αν και πριν ακόμη από την πτώση της Κρήτης είχε έρθει στη Ζάκυνθο το Κρητικό Θέατρο. Πάντως, επί Ενετοκρατίας ακόμη υπήρχαν οι Ομιλίες...

Κι από τα ονόματα και από τον τρόπο φαίνεται κάποια μακρινή απήχηση του Κρητικού Θεάτρου, ολότελα χειραφετημένη, και στις Ομιλίες εκείνες που δεν υπάρχουν στο Κρητικό Θέατρο...

Τις Ομιλίες τις παριστάνουν μόνο άνδρες. Τους ρόλους των γυναικών παίρνουν οι πιο κομψότεροι φορώντας γυναικεία φορέματα φανταχτερά, με άσπρη πέρλα επάνω και με προσωπίδες, όχι από πανί, αλλά από εκείνες που παριστάνουν γυναικείο πρόσωπο. Ετσι αν δεν κοιτάξεις το πόδι που προδίνει –μ' όλο που φορούν γυναικείο σκαρπίνι– και το ψηλό ανάστημα, έχεις την εντύπωση πως είναι πραγματική και θελκτική μάλιστα μάσκα.

Καμιά φορά, όμως, σαν περπατεί ο θίασος, ακούς να απευθύνονται στην Αφροδίτη φωνάζοντας τον Νικόλα, ή βλέπεις την Ανθία να κεννίζει ξέγνοιαστα...

Επειδή δεν είναι εύκολο ν' αλλάζονται σκηνές, στο μικρό χώρο σχηματίζουν ένα ορθογώνιο. Στο κεφάλι είναι τα κύρια πρόσωπα. Απέναντι δεξιά κι αριστερά είναι οι άλλοι. Όταν αλλάζει η σκηνή, οι ηθοποιοί, μερδεμένοι μέσα

Παράσταση ζακυνθινής Ομιλίας.

στους θεατές, παρουσιάζονται έξαφνα ή εξαφανίζονται αναλόγως όποιοι δε χρειάζονται στη σκηνή» (2).

Είναι φανερό ότι πολλές και καθαριστικές του χαρακτήρα του θεατρικού αυτού είδους είναι οι ιταλικές επιδράσεις. Ο ιστορικός του θεάτρου Νικόλαος Λάσκαρης καταγράφει ότι ήδη από το 1750 υπήρχε στη Ζάκυνθο θεατρικό κτίριο, ενώ πριν περάσει ένας αιώνας από τότε είχαν κτιστεί άλλα τέσσερα, χωρίς να υπολογίζονται οι ερασιτεχνικές παραστάσεις μέσα στα ζακυνθινά αρχοντικά σαλόνια. Όλα αυτά γινόνταν με τους τρόπους του ιταλικού θεάτρου, ενώ δεν ήταν άγνωστες στους ντόπιους οι παραστάσεις των Βενετών στο νησί. Πέραν ασφαλώς από την παρακολούθηση θεατρικών παραστάσεων στην ίδια τη Βενετία από τους πολλούς Ζακυνθινούς που ταξίδευαν συχνά εκεί.

Λόγω αυτής της μοναδικής στην ιστορία του θεάτρου ιταλοκρητικής μίξης η «Ομιλία», όπως και ο υπόλοιπος ζακυνθινός πολιτισμός για τον ίδιο λόγο, δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί ως αποκλειστικά ζακυνθινό είδος. «Ο έρωτας της Θάλειας, άνθισε στο νησί από τον 16ο κιόλας αιώνα! Κι αυτό, τόσο στην αριστοκρατία, όσο και στις λαϊκές τάξεις, στους ποπολάρους!», γράφει ο Διονύσης Ρώμας. (3)

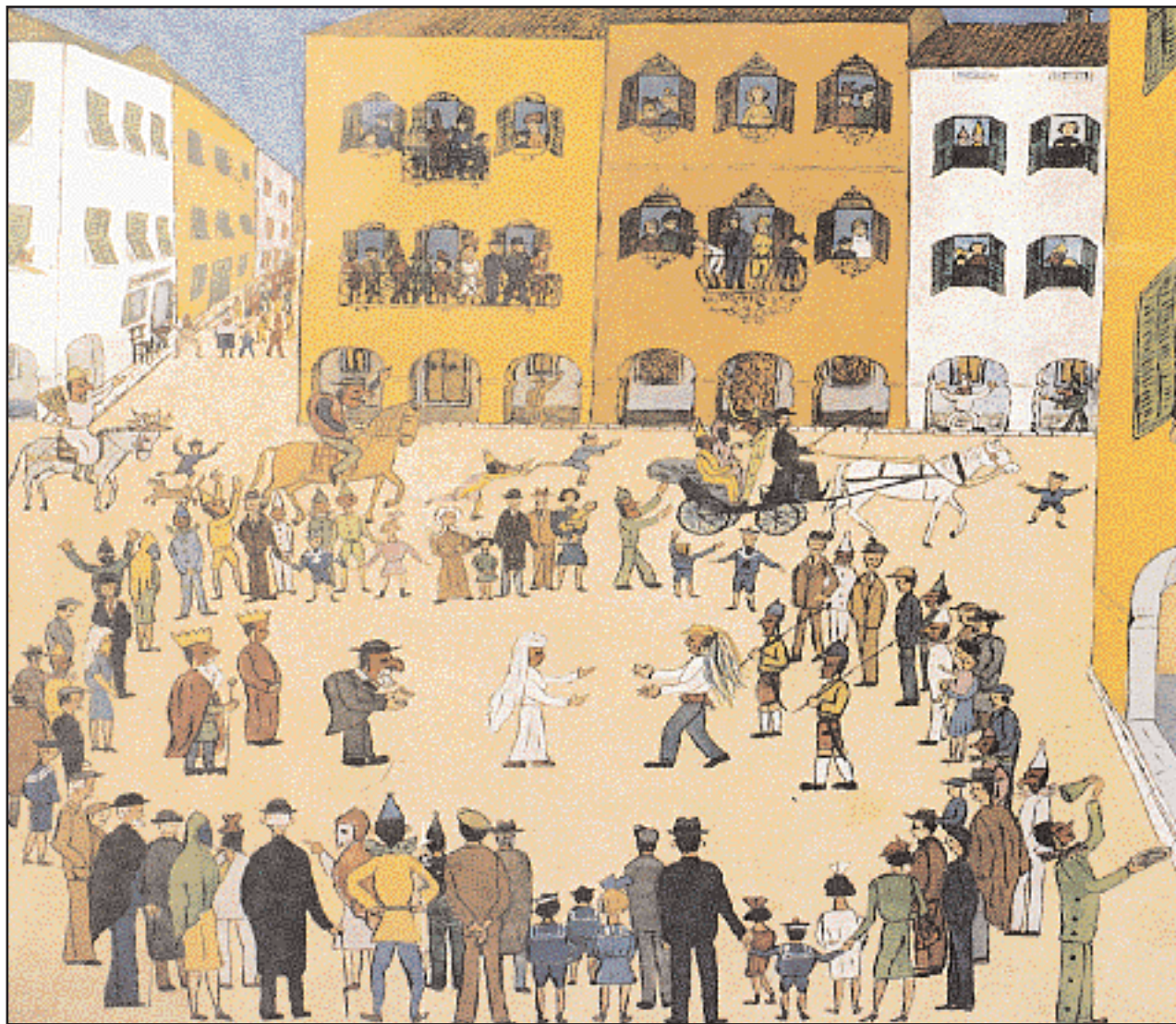
Η χρονιά 1571 είναι ιστορική χρονιά για την Ευρώπη, αφού στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου κατατροπώνεται ο τουρκικός στόλος από τον ενωμένο χριστιανικό της Ευρώπης και σώζεται η Ευρώπη από τον Τούρκο επιδρομέα. Είναι επίσης και για τη Ζάκυνθο, αφού όχι μόνο παρακολούθησε τη ναυμαχία, που γινόταν λίγα μίλια πιο πέρα, αλλά και απέκρουσε τον Τούρκο Ουρσαλή που πολιορκήσε το φρούριό της. Είναι όμως και για το ελληνικό θέατρο αφού ο Βενετός προβλεπτής της Ζακύνθου Κονταρίνης έδωσε στο «Παλάτσο της Τέρρας» παράσταση για να εορτασθεί η διπλή νίκη. Το έργο «Πέρσες» του Αισχύλου παιγμένο από Ζακυνθινούς ερασιτέχνες. Ετσι έχουμε την πρώτη παράσταση αρχαίου δράματος στη νεώτερη ελληνική ιστορία.

Επιδράσεις

Είναι λοιπόν φανερές οι θεατρικές συνιστώσες της ζακυνθινής «Ομιλίας» η οποία με τη σειρά της αποτέλεσε συνιστώσα των δύο θεμελιωδών έργων του σύγχρονου νεοελληνικού Αστικού Θεάτρου του «Χάση», του Δημ. Γουζέλη και του «Βασιλικού» του Αντωνίου Μάτεσις. Όπως γράφει ο Κ. Π. Πορφύρης «Ο «Χάσης» είναι η φυσική απόληξη της μακρίας πορείας του ζακυνθινού λαϊκού θεάτρου.

Είναι απλουστάτα μια ομιλία με υποτυπώδη σκηνική οικονομία, με ανυπαρξία ενότητας ή καλύτερα με ρευστότητα τόπου και χρόνου, με ολόκληρες σκηνές, που αποτελούν τη λαϊκή θεατρική δημιουργία». (4)

Είναι δε βέβαιο ότι ο Γρηγόριος Ξενόπουλος στα πρώτα του χρόνια

Σχεδιαστική αναπαράσταση ζακυνθινής Ομιλίας από τον Κ. Πορφύρη. Παράλληλα με τη συμμετοχή του στην «Επιθεώρηση Τέχνης», ο Πορφύρης ήταν, στα προδικτατορικά χρόνια, εμπνευστής του θεσμού «Συνάντηση Μεσαιωνικού και Λαϊκού Θεάτρου», στη Ζάκυνθο. Προσπάθεια ανασύστασης του θεσμού έγινε μετά τη δικτατορία, αλλά ατύχησε. (Φωτ. αρχείο εκδόσεων Τουμπή).

που τα έζησε στην Ζάκυνθο παρακολούθησε εκατοντάδες παραστάσεις Ομιλίας.

Οι Ομιλίες γράφονται και παίζονται στη Ζάκυνθο ακόμη και σήμερα. Στα 1965 θεωρήθηκαν ως αιτία και αφορμή για τη διοργάνωση της «Συνάντησης Μεσαιωνικού και Λαϊκού θεάτρου» στο νησί, από τους Κ. Πορφύρη, Δ. Ρώμα και Χ. Ρουσεά. Εγιναν δύο αλλά διακόπηκαν από τη δικτατορία. Επαναλήφθηκαν το 1977 με διεθνή πλέον χαρακτήρα με ψυχή πλέον το Σαράντη Αντίοχο.

Οι συναντήσεις περιελάμβαναν συμπόσια με θεατρολόγιο και παραστάσεις στους δρόμους από θιάσους από όλο τον κόσμο. Παρά την συμμετοχή και την εντυπωσιακή επιτυχία τους δεν υποστηρίχθηκαν από το κράτος και σταμάτησαν το 1982.

Ο Κ. Πορφύρης, ένας φιλότιμος ερευνητής του είδους, συνέλεξε και δημοσίευσε αφηγήσεις αυτών που έπαιζαν Ομιλίες. (5)

Βιβλιογραφία:

- (1) Νίκου Εγγονόπουλου «Ελάχιστα για το θαύμα του Κρητικού Θεάτρου», περιοδικό «Θέατρο» 7/1963
- (2) «Ιόνιος Ανθολογία», 1934.
- (3) Δ. Ρώμα: «Το θέατρο στη Ζάκυνθο» «Θέατρο» 14/1964
- (4) Κ. Πορφύρη, «Ζακυνθινές Ομιλίες» «Θέατρο» 14/1964
- (5) «Αφηγούνται αυτοί που έπαιζαν ομιλίες», «Θέατρο» 14/1964.

Στο Σολωμικό κύκλο της Ζακύνθου ανήκε ο Αντώνιος Μάτεσις. Γεννημένος στο νησί, το 1794, έγραψε το 1829-30 τον «Βασιλικό», όπου αφομοίωσε στοιχεία της ζακυνθινής Ομιλίας.

Όταν γράφει την Ιστορία του Θεάτρου ο Γ. Σιδέρης, το χαρακτηρίζει το σπουδαιότερο έργο του δραματολογίου μας, ως την ώρα. Θέμα του «Βασιλικού» ο κλονιζόμενος φεουδαλισμός, που τελικά νικιέται από τις αντικειμενικές συνθήκες. Ανέβηκε για πρώτη φορά στη Ζάκυνθο από ερασιτεχνικό θίασο, το 1832. Πολύ αργότερα, το 1927, το παρουσιάζει ο Φ. Πολίτης, σε σκηνογραφίες των νεαρών τότε ζωγράφων Κόντογλου και Παπαλουκά.

Στο Εθνικό Θέατρο ανεβαίνει, το 1935, από τον Δ. Ροντήρη. Ο Μάτεσις γράφει και άλλα έργα, όλα στη δημοτική. Πεθαίνει στη Σύρα, το 1875. (Φωτ. από το Λογοτεχνικό Ημερολόγιο 1995, Εκδόσεις «Γαβριηλίδη»). Αναδημοσιεύουμε με κάθε επιφύλαξη την προσωπογραφία. Γνωστό το προηγούμενο του άλλου Ζακύνθιου, του Κάλβου, και της χαρακτηριστικής παράστασης που καθιερώθηκε ως προσωπογραφία του. Μας εντυπωσιάζει η ομοιότητα του σκίτσου με τη φωτογραφία του εγγονού του. Κι αυτός Αντ. Μάτεσις, δικηγόρος και λόγιος.

Τραγουδώντας καντάδες

Η μουσική και το τραγούδι είναι σύμφυτο στοιχείο της ζακυνθινής ψυχής

Του **Στέλιου Τζεργμίνου**

Δικηγόρου, προέδρου της Φιλόμουσης Κίνησης Ζακύνθου

Η ΜΟΥΣΙΚΗ για τον Ζακυνθινό αποτελούσε πάντοτε «μίαν των γλυκυθύμων απασχολήσεών του». Αποψη απροσμάχητη του Ζακυνθινού ιστοριογράφου και αλήθεια ιστορική και χρήσιμη στις μέρες μας, όπου η αναγωγή των λαών στις πολιτιστικές τους ρίζες παρουσιάζεται σαν μόνη προσιτή έξοδος κινδύνου, μπροστά σε πρωτόγνωρες για την ανθρωπότητα απειλές.

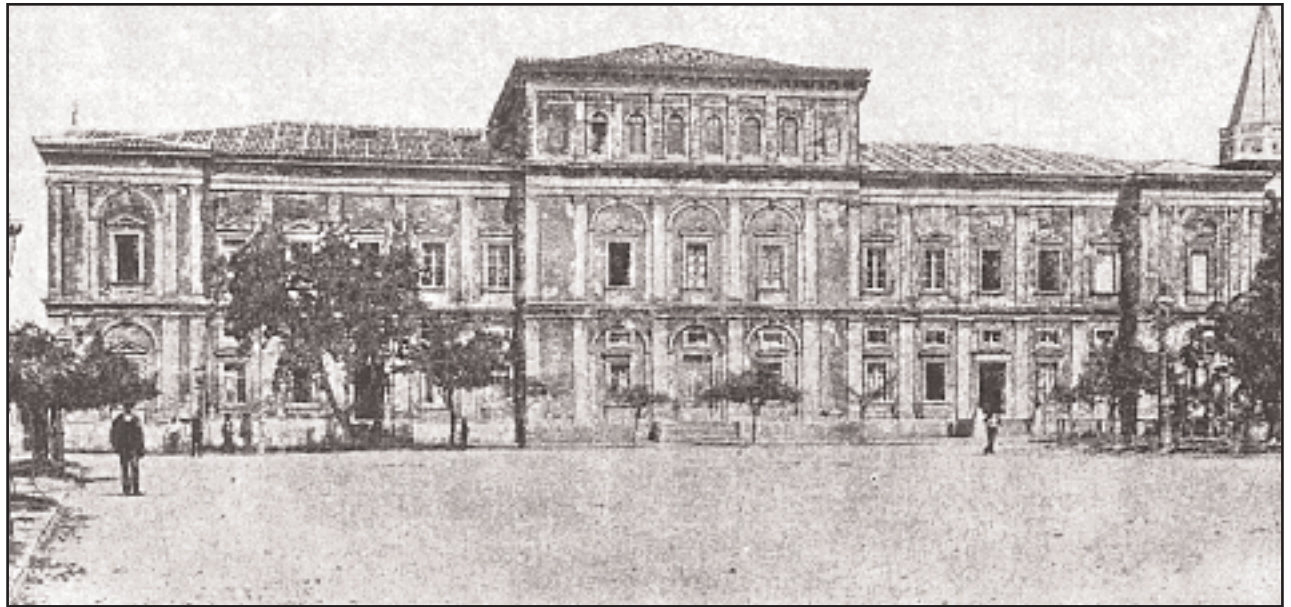
Η προσφυγή συνεπώς σε πηγές έρευνας και τεκμηρίωσης, γίνεται απροκατάληπτο καθήκον κάθε φιλότιμου μελετητή και αποκαθιστά τη Ζάκυνθο, σαν τόπο και σαν λαό με δικαίωμα, μέχρι τουλάχιστον τους σεισμούς του 1953, να προβάλει αναντίρρητα μουσικές πρωτιές και αποκλειστικότητες της μουσικής του ζωής.

Με τέτοιες σκέψεις, δεν είναι υπερβολή να πούμε πως οι ευρωπαϊκές προδιαγραφές –ανεξάρτητα από τη φύση και τις πικρίες της εξάρτησης– κάτω από τις οποίες βίωσε ο ζακυνθινός λαός σε χρονική περίοδο, αντίστοιχη περίπου του τουρκικού ζυγού στην υπόλοιπη Ελλάδα, υπέθαλψαν ένα συγγνωστό σωβινισμό και μια ποιοτική αντίληψη ζωής και τέχνης που βρήκε κοινά σημεία σύγκλισης ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, έτσι που η διάπλαση της πολιτιστικής αυτής κληρονομιάς να μην αμφισβητείται σήμερα από κανέναν.

Αν και μιλάμε για τα τελευταία 200 χρόνια, δεν θα πρέπει να μείνουμε έξω από το μεγάλο κεφάλαιο της εκκλησιαστικής μουσικής, της οποίας η παράδοση και η, μετά το 1669, κρητική επίδραση, διαμορφώνουν ένα καθαρά ζακυνθινό ιδιόμολο σύστημα «όμοιο κατά τους τόνους και φωνητικάς περιστροφάς προς την βυζαντινή μουσικήν, διατηρούν τους 8 ήχους της μουσικής και ψαλλόμενον κατά τετραφωνίαν, με την διαφοράν ότι το βυζαντινόν είναι ρινόφωνον και στηρίζεται επί της ομοφωνίας και των ισοκρατημάτων»². Το σύστημα αυτό (κατά Καρρέρ «Κρητικόν»), «στη Ζάκυνθο έλαβε τροποποιήσεις ούτως ώστε πλησιάζει προς την ιταλικήν μουσικήν». Οπως και να 'ναι η μουσική αυτή παραμένει δεσπόζουσα στις καταναυτικές στιγμές των Ζακυνθίων, με αποκορύφωση στο μεγαλοβδομαδιάτικο μελούργημα «Ινα τι εφρύαξαν έθνη...» του ευρωπαϊδευτού μουσικού Ιωάννη Πλανήτερου, που πέθανε γύρω στο 1809.

Τα τετράφωνα

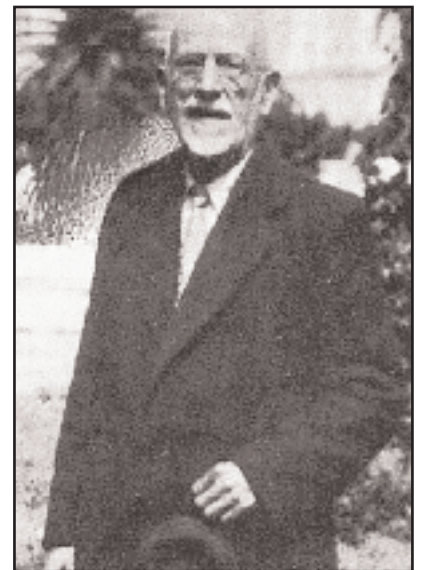
Στα ίδια τούτα χρόνια, τα πρώτα του 19ου αιώνα, ο καημός του υπόδουλου Ελληνισμού προεκτείνεται από την άλλη Ελλάδα στα Ιόνια νησιά και ταυτίζεται στην κοινή εθνική συνείδηση του εφταννησιώτικου (και

Το Δημοτικό Θέατρο, έργο του Ερνστ Τσίλερ, ήταν το μεγαλύτερο οικοδόμημα του νησιού. Βρισκόταν στην πλατεία Σολωμού, δίπλα στο δημαρχείο. Γνωστό και ως θέατρο «Φώσκολο», προς τιμήν του ποιητή. Στα μέσα του 19ου αιώνα, γνωστοί θίασοι ανέβασαν σε αυτό κυρίως όπερες, που τότε λάτρευαν οι Ζακυνθιοί.

Αριστερά: Η «Μαντολινάτα Ζακύνθου», το Σεπτέμβρη του 1932, στην Καλαμάτα. Δεξιά: Ράφτης το επάγγελμα, ο Τζώρτζης Κωστής (1870-1959) μαθήτευσε δίπλα στους αρχιμουσικούς της μπάντας, Φρ. Νικολίни και Ι. Πήλικα. Από αυτούς διδάχτηκε μουσική, μαντολίνο και κιθάρα. Ήταν την εποχή που στη Ζάκυνθο μία ομάδα καλλιτεχνών συσπειρωνόταν γύρω από τον βαρύτονο Σπ. Γαΐτα και αποτέλεσε τη Μεγάλη Παρέα. Αρχηγός και μουσικοδιδάσκαλος της Παρέας ανέλαβε ο Κωστής, συνεχίζοντας έτσι τη λαϊκή παράδοση του Γ. Τσακασιάνου. Με τις σερενάτες του σημάδεψε την ευαίσθητη ζακυνθινή καρδιά στην πρώτη δεκαετία του αιώνα. Όμως όλα βρήκαν απότομο τέλος με το σεισμό του 1912. Ο Κωστής, πιστεύοντας ότι πρόκειται για θεία τιμωρία, εγκατέλειψε οριστικά τη μουσική.

ζακυνθινού φυσικά) λαού για να εκφραστεί με τόνους μελαγχολικούς, αλλά και αρρενωπούς στα καταγραμμένα πρόσφατα, υπέροχα προεπαναστατικά τετράφωνα: «Εφθασε η λαμπρά στιγμή», «Ω ύψιστε Θεέ μου», καθώς και τον παίαντα του Αντώνιου Μαρτελάου: «Οθεν είσθε των Ελλήνων»³.

Παράλληλα, και στο ίδιο μουσικό ύφος αποδίδεται η πατροπαράδοτη «αρέκια», που σημαίνει ζακυνθινό, τετράφωνο, λαϊκό τραγούδι. Με ρίζες βαθύτατες και με την αρμονική ιδιορρυθμία της τρίτης φωνής («τέρτσας»), αποτελεί αναμφίβολα μια τοπική αποκλειστικότητα, γνήσιο δημιούργημα και έκφραση της λαϊκής μούσας, που διανθίζει κάθε στιγμή της ζακυνθινής καθημερινότητας,

στη δουλειά ή τη διασκέδαση, με θυμόσοφα σαρκαστικά μοτίβα.

Φιλαρμονική

Λίκνο της μουσικής ζωής στη Ζάκυνθο υπήρξε η Φιλαρμονική της, πρώτη χρονολογικά στον επανησιακό (και στον ελλαδικό εννοείται) χώρο, αφού ανάγει την ίδρυσή της στα 1816. Ευτύχησε να περιλάβει στο ρεπερτόριό της επίκαιρα μελοδραματικά άνη από το πλούσιο περιβάλλον της όπερας, να διακριθεί σε καλλιτεχνικές αναμετρήσεις εκτός Ζακύνθου, να εμφανιστεί πανηγυρικά στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896, και να τέρψει αδάπανα τους Ζακυνθινούς με υπαίθριες συναυλίες («πλατείες») αλλά και με φιλαρ-

μονικά τσάγια το χειμώνα, που το καλοκαίρι (τουλάχιστον μέχρι τον πόλεμο του 1940) η ... μαγική μπακέτα του Γιαννάκη Πήλικα (1870-1942), μετέτρεπε σε... παγωτά. Η εφημεριδογραφική πληροφορία είναι αυθεντική: «...από του προσεχούς Πάσχα το τσάι μεταβάλλεται εις παγωτόν και μεταφέρεται από την αίθουσα της Φιλαρμονικής εις την σάλλα και τον ωραιόν κήπον του "Petit Palais", όπου ο ωραιόκοσμος της πόλεώς μας θα απολαμβάνη και την ποιητικήν θέαν του τοπείου»⁴.

Η λατρεία της όπερας αποτέλεσε αισθητικό βίωμα των Ζακυνθίων και πεδίο συμβιβασμού των κοινωνικών αντιθέσεων όταν δεν οξύνονταν στη διεκδίκηση της εύνοιας κάποιας πρωμαντόνας από θερμόαιμους θαυμα-

στές. Ανώδυνη συνεπώς η επόμενη πληροφορία που αναφέρεται στην τιμητική παράσταση της ωραίας Μπόνει (31 Γενάρη 1880): «Από της μεσημβρίας η από της κατοικίας της μέχρι του θεάτρου οδός, διεστρώθη διά μωρινών, την δ' εσπέραν εν μέσσω των αρμονικών ήχων της μουσικής, των βεγγαλικών πυρών και των ζωηροτέρων του κοινού χειροκροτήσεων»⁵. Σ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα μα και πριν, ιταλικοί μελοδραματικοί θίασοι μεταφέρουν τον παλμό του λυρικού κόσμου της Ευρώπης στις θεατρικές αίθουσες της Ζακύνθου, μέχρι να εγκαινιάσει τον 20ό αιώνα ο Διον. Λαυράγκας, με το ελληνικό του μελόδραμα. Οπου Μωραϊτής, Βλαχόπουλος, Αγγελόπουλος, Ντε Ιντάλγκο, Φλερί, Δελένδας, Οικονομάκου, Πρεδάρης, είναι οι μόλις ενδεικτικές παρουσίες μιας μελοδραματικής ανθοφορίας που θα κρατήσει ενήμερους και πάντα νοσταλγούς τους Ζακυνθινούς μέχρι το καλοκαίρι του 1936.

Στις θεατρικές πρωτιές που εξασφάλισε η Ζάκυνθος με τα μελοδράματα του μουσουργού Παύλου Καρρέρ (1829-1896), αξίζει να σημειωθεί και μία άλλη: του πρώτου κωμειδύλλιου στην Ελλάδα⁶. Τίτλος του «Ο Μαστρο-Μανώλης», σε κείμενο του Σωκράτους Ζερβού (1848-1912) και σε μουσική επένδυση του μουσικοδιδασκάλου Αντωνίου Καπνίση (1813-1885), ο οποίος «...εφήρμοσεν εις τ' άσματα και τας δυωδίας ήχους ιταλικών μελοδραμάτων». «Η παράσταση εδόθη υπό φιλοτέχνων Ζακυνθίων εν τη αιθούση του θεάτρου "Φώσκολος" το 1875, είναι δε η πρώτη επίσημος εμφάνισις κωμειδύλλιου εν Ελλάδι»⁶. Πρωταγωνίστρια, πάντως, η μη Ζακύνθια Κριμαία Αλταβέλη⁷.

Καντάδα

Στο ειδύλλιο της δυτικής μελωδίας με τον εφτανησιώτικο λόγο οφείλει τη γέννησή της η καντάδα. Πού βρήκε τους Ζακυνθινούς αναδόχους της στα πρόσωπα του Ιωάννη Τσακασιάνου (1853-1908) με «Της γης τα πλάσματα» και του Διονυσίου Κατσιγιαλού (1880-1944) με την «Γλυκειά παρθένα ολόξανθη», παραδίνοντας τελικά τα θέληγρά της στη διαπλαστική φροντίδα του δημιουργού της ζακυνθινής σερενάτας. Δεν ξέρουμε από ποιους δασκάλους πήρε οδηγίες ο Τζωρτζής Κωστής (1871-1959) για να γράψει τις αριστουργηματικές νυκτωδίες του, που διαφιλονικούν τη χάρη της βερντικής άριας. Ίσως και να μην είχε ανάγκη. Στην εποχή που το ρομαντικό ιδεώδες στην τέχνη εγκατέλειπε τα θεωρητικά προσχήματα της ιστορικής του επιβίωσης, δίνοντας την κυρίαρχη ως τότε θέση του σε μια νατουραλιστική αγωγή των αισθήσεων και στην ιδανική σάρκωση του ερωτικού ινδάλματος, η Ζάκυνθος δεν δυσκολευόταν να παράγει επίκαιρους εκφραστές, ανάμεσα στους οποίους ο ωραιολάτρης γιατρός Γιάγκος Τσιλιμίκρας (1872-1947) και ο ζωγράφος ποιητής Μίμης Πελεκάσης (1881-1973) ήταν εκείνοι που αποθέσανε μ' εμπιστοσύνη τις απαρχές της στιχουργικής τους έμπνευσης στη μουσική ευλογία του ιεροφάντη της ερωτικής μέθεξης. Η σερενάτα

Στην «*Ασματική Ελιά*», το 1961. Τόπος συνάντησης των μετασεισμικών νοσταλγών της τραγουδιστικής παράδοσης του νησιού, πριν αλωθεί από τον... τουρισμό.

χρησιμοποιόταν σαν γεφύρι της επιθυμίας με το όνειρο. Κι ο Κωστής το δίδασσε σε τραγουδιστό ντουέτο: «Ηθελα φως μου όνειρο του ύπνου σου να γίνω». Μέχρι το 1912 που σταμάτησε ν' ασχολείται με τον έρωτα. Αξιος επίγονός του ο Πιέρρος Πανταζής (1894-1970) στάλαξε στον έρωτα και στο κρασί των τραγουδιών που μελοποίησε, ένα αναγνωρίσιμο προσωπικό ύφος. Ανάμεσα στις πολλαπλές μουσικές ενασχολήσεις του ανήκει και η διεύθυνση μιας από τις πολλές μαντολινάτες που σταδιοδρόμησαν με επιτυχία στη Ζάκυνθο.

Η πρώτη συστηματική μαντολινάτα συγκροτήθηκε στη Ζάκυνθο το 1901, υπό το μουσικοδιδάσκαλο, πιανίστα και συνθέτη Στέφανο Καραμαλίκη (1866-1929). Από τότε όμως μέχρι και σήμερα, έστω και με μικρές ή μεγάλες διακοπές το είδος δεν εξέλιπε. Αναφέρω μόνο, εκτός από τους παραπάνω, τους κατά καιρούς διευθυντές της διατηρούμενης μέχρι σήμερα παιδικής μαντολινάτας, Τάση Λευτάκη (1907-1962), Γιάννη Κουτσουκέλη (1927-1993), Στάθη Αρβα-

νιτάκη (1921) και Ηλία Θωμά.

Πώς να κλείσω όμως το σημείωμα χωρίς δύο λόγια για τις ερασιτεχνικές εσπερίδες και τα ιδιωτικά κοντσέρτα που διαμόρφωναν τρόπο ζωής για τους Ζακυνθινούς μέχρι τον πόλεμο του 1940; Να μια πληροφορία στην τύχη: «Η ωραία εσπερίς του Σαββάτου η δοθείσα υπέρ των πτωχών του τόπου εστέφη υπό μεγάλης επιτυχίας. Και το πρόγραμμα εξετέλεσθη τελείως υπό των ερασιτεχνών και η συρροή και η προθυμία της κοινωνίας μας ήτο καταπληκτική. Εις το βάθος της μεγάλης αιθούσης της λέσχης «Ο Ζάκυνθος», είχε κατασκευασθεί μία μικρά και περίκομπος σκηνή, στολισμένη με ωραία τριαντάφυλλα και καταπράσινα φοινικοειδή... Όλος ο ωραιοκόσμος της Ζακύνθου με χαριτωμένες τουαλέτες και οι ευγενείς του τόπου μας κύριοι, περιμένουν ανυπομόνως το άνοιγμα της σκηνής, το οποίον γίνεται μέσω βαθυτάτης σιγής»⁸.

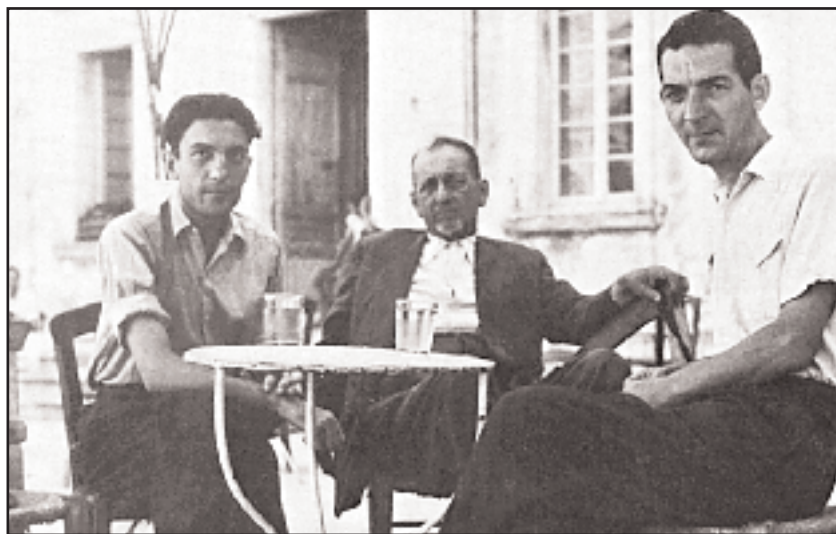
Τελειώνοντας, είναι απαραίτητο να προσθέσω πως η Ζάκυνθος, εκτός από τις μουσικές πρωτιές, διεκ-

δικεί κι ένα μελαγχολικό φινάλε: το στερνό τραγούδι του φανταχτερού κύκνου της εσπεράτας. Ηταν την άνοιξη του 1950 όπου στο ιστορικό προσεισμικό θέατρο «Φώσκολος», οι πρωταγωνίστριες του είδους Ωρα Βάζα και Αθηνά Παπά, εναλλάσσονταν στο ελληνικό και βιεννέζικο ρεπερτόριο, οι Ζακυνθινοί καθιέρωναν λατρείες στα φωνητικά και λοιπά προσόντα τους και η ντόπια ορχήστρα υπό τον μαέστρο του θιάσου Ντ' Αντζελίς συμμετείχε στο αισθαντικό δράμα της «Γυναίκα του δρόμου» και στο ξεφάντωμα της «Εύθυμης χήρας».

Σήμερα η μουσική ζωή στη Ζάκυνθο συντηρείται κυρίως με ...αναμνήσεις. Η Φιλαρμονική φυτοζωεί, χειμερινό θέατρο δεν υπάρχει, το θερινό Δημοτικό φιλοξενεί ποικιλίες και ...αρπαχτές και οι πρωτοβουλίες εξαπλώνονται σε ατομικές προσπάθειες και στην, εκ των πραγμάτων, περιορισμένη δραστηριότητα του σωματείου της «Φιλόμουσης Κίνησης Ζακύνθου». Υπάρχουν, ωστόσο, δύο ιδιωτικές μουσικές σχολές, ένα μουσικό γυμνάσιο-λύκειο και δύο πετυχημένες χορωδίες που αποτελούν εστίες καλλιτεχνικής δημιουργίας: η «Αναγέννηση» (μικτή) με διευθυντή τον Ανδρέα Μαμφρέδα και η «Φανερωμένη» (ανδρική) με διευθυντή τον Ηλία Θωμά, καθώς και ο ωδικός όμιλος των «Τραγουδιστάδων της Ζακύνθου», υπό τον συνθέτη Τιμόθεο Αρβανιτάκη, που αποτελούν και τους μοναδικούς κρίκους σύνδεσης του χθες με το σήμερα.

Σημειώσεις:

- (1) Λεων. Ζώη: «Λεξιόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου». Εκδ. Αθήνα 1963, σελ. 440.
- (2) Η διατύπωση αυτή αναφέρεται στο Ζώη, «Ιστορία της Ζακύνθου». Αθήνα 1955, σελ. 405 και αποδίδεται στο μουσουργό Παύλο Καρρέρ.
- (3) Και τα τρία είναι σήμερα καταχωρημένα μουσικά στο βιβλίο του Γιάννη Ν. Βίτσου: «Ζακυνθινά Πεντάγραμματα» (Εκδόση «Οι Φίλοι του Μουσείου Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων». Αθήνα 1992), ενώ τα πρώτο και τρίτο περιλαμβάνονται και στο δίσκο του Δημήτρη Λάγιου: «Λαϊκά τραγούδια της Ζακύνθου».
- (4) Εφημ. «Επτανησιακή Ηχώ» φ. 39/1.4.1931.
- (5) Εφημ. «Ελλάς» φ. 161/3.2.1880.
- (6) Λεων. Ζώη: «Λεξιόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου», Εκδ. Αθήνα, 1963, σελ. 405.
- (7) Εφημ. «Ελλάς» φ. 1751/26.4.1909.
- (8) Εφημ. «Ελλάς» φ. 2204/31.12.1917.

Ο ζωγράφος Δημ. Πελεκάσης, στο κέντρο, με τον ομότεχνό του Δημ. Δικόπουλο, δεξιά, και τον συγγραφέα - ιστοριοδίφη Ντ. Κονόμο, αριστερά. Προσεισμική φωτογραφία στη Ζάκυνθο. Ο Πελεκάσης (1881-1973) και ο γιατρός Γιαν. Τσιλιμίκρας (1872-1947), δύο ποιητές που πρωτοστατούσαν στο φιλολογικό κύκλο της Ζακύνθου. Με ιδιαίτερη ευκολία σοφίζονταν σατιρικά επιγράμματα, ένα είδος καθαρά ζακυνθινό, προφορικής πολεμικής, αφού δεν δημοσιεύονταν, αλλά κυκλοφορούσαν από στόμα σε στόμα. Αυτοί οι δύο ωραιολάτρες τροφοδοτούσαν με στίχους τη μουσική έμπνευση του Τζ. Κωστή.

Σάραντα δύο είδη ορχοειδών έχουν εντοπισθεί στο νησί, όπως ο *Orchis Italicus* και ο *Orchis Pauciflorus*, που απεικονίζονται στις φωτογραφίες.

Η χλωρίδα της Ζακύνθου

Σπάνια φυτά εξαφανίζονται και καταστρέφονται με ρυθμό μη αντιστρέψιμο

Του **Λορέντζου Μερκάτη**

Χημικού Ερευντή

ΣΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ διάστημα, από τους Μηκυναϊκούς εκείνους χρόνους, που τα θαυμάσια δάση της Ζακύνθου, προμήθευαν ξυλεία για τη ναυπήγηση των πλοίων, για τους πολεμιστές της, που ακολούθησαν τον Οδυσσέα στην Τροία ως την εποχή μας, η βλάστηση της Ζακύνθου υπέστη, όπως είναι φυσικό, ριζικές μεταβολές. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των δασών έχει εξαφανιστεί. Οι ανάγκες για ξύλευση, μαζί με της συνεχείς πυρκαγιές και τα αιγοπρόβατα, οδήγησαν στην αποψίλωση των βουνών. Ενώ, οι καλλιέργειες της ελιάς, της αμπέλου, της σταφίδος αντικατέστησαν την αυτόχθονη βλάστηση.

Η χλωρίδα, όμως, από τη βοτανική άποψη, παρέμεινε σχεδόν αναλλοίωτη. Η ωριότητα και ποικιλότητά της, σε συνδυασμό με το γεγονός, πως στην εποχή του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, η Ζάκυνθος, ήταν εντεταγμένη πολιτειακά και πολιτιστικά στον ευρωπαϊκό χώρο, κίνησε το ενδιαφέρον των βοτανικών του 18ου αιώνα. Πολυώνυμοι περιηγητές - φυσιοδίφες, όπως ο Γουέλερ ή ο Τουρνεφόρτ, επισκέφθηκαν το νησί. Μαζί με τις περιγραφές τους, έ-

φεραν πίσω στην Ευρώπη κι ένα πλήθος δείγματα από την Αν. Μεσόγειο, ανάμεσά τους και φυτά από τη Ζάκυνθο.

Έτσι σε ένα από αυτά, τιμήθηκε η ζακυνθινή χλωρίδα, όταν ο Γκέρτνερ, το ονόμασε *Zacintha Verrucosa* - η *Lampsana Zacintha*, του πατέρα της σύγχρονης βοτανικής Λινναίου - και στόλιζε τους «Φυσικούς Κήπους» του Τσέλι από το 1741.

Ακολουθώντας τα ίχνη και τον ενθουσιασμό των προηγούμενων, στα τέλη του 18ου αιώνα, επισκέφθηκε το νησί ο πολύς Σιμπθόρπ, που κατέγραφε, μελέτησε και εικονογράφησε φυτά του και τα περιέλαβε στο μνημειώδες και σπανιότατο σήμερα βιβλίο του, *Flora Graeca*.

Στα 1836 φτάνει στη Ζάκυνθο ο Ελβετός βοτανικός Χ. Μαργκότ, μελετάει συστηματικά τη χλωρίδα της και δημοσιεύει την παλαιότερη, ολοκληρωμένη βοτανική μελέτη για έναν ελληνικό χώρο, 3 χρόνια αργότερα στη Γενεύη.

Εκτοτε και ως τις μέρες μας, πέρασαν από τη Ζάκυνθο, σημαντικοί βοτανικοί όπως ο Βάις, ο καθηγητής της Ιονίου Ακαδημίας Ματζιάρι, ο Χελντράιχ, ο Μπουασιέ, ο Σμιντ, ο Λετουρνέ, ο Μπορνμιούλερ, ο Αυστριακός καθηγητής Ρονινγκέρ με

την ομάδα του πανεπιστημίου της Βιέννης που προσδιόρισαν ένα μεγάλο αριθμό φυτών και ακόμη ο Ρεντς, ο Νέλσον και πρόσφατα η Αγγλίδα χ. Μπάτσερ, όπως και αξιόλογοι Έλληνες βοτανικοί που ολοκλήρωσαν τις αναφορές του Σιμπθόρπ και τη θεμελιακή μελέτη του Μαργκότ.

Οικογένειες - είδη

Η χλωρίδα της Ζακύνθου, είναι μια τυπική μεσογειακή χλωρίδα, παρεμφερής προς αυτή των γειτονικών νησιών, τη Λευκάδα και την Κεφαλονιά. Ομως, διαφοροποιείται σε μερικές περιπτώσεις, αφού η πρώτη δέχεται λόγω γειτνιάσεως, πιο πολλά φυτά από την ηπειρωτική Ελλάδα, ενώ η δεύτερη λόγω μεγέθους, πολυποίκιλης γεωγραφικής διαμορφώσεως και κυρίως της παρουσίας του Αίνου, είναι πλουσιότερη εκτός άλλων και σε υποαλπικά φυτά.

Η Ζάκυνθος όμως, λόγω εξαιρετικής ηλιοφάνειας, ηπιότερου κλίματος αλλά και σαφώς ευνοϊκότερων εδαφολογικών συνθηκών, διαφέρει και σε δασοκάλυψη και σε μια καθομολογούμενη, εκπλήσσοσα πλουσιότητα βλαστήσεως και έντονη ανθοφορία, όλο τον χρόνο, ιδιότητα που τις χάρι-

σε πλήθος κοσμητικά γι' αυτήν επίθετα.

Η ζακυνθινή χλωρίδα, περιλαμβάνει συνολικά 855 είδη φανερογάμων φυτών, εκ των οποίων τέσσερα γυμνόσπερμα, κατεταγμένα σε 2 οικογένειες κωνοφόρων και 80 οικογένειες αγγειοσπέρμων, 66 δικοτύλων και 14 μονοκοτύλων φυτών.

Πολυπληθέστερη οικογένεια σε γένη είναι η των συνθέτων (*Compositae*) με 49 γένη και 90 είδη και σε είδη ή των χεδρωπών (*Leguminosae*) με 27 γένη και 122 είδη. Άλλες πολυπληθείς οικογένειες είναι τα χειλανθή (*Labiatae*) με 48 είδη, τα σκιαδανθή με 44 και τα σταυρανθή με 28.

Από τα μονοκότυλα, πολυπληθέστερη οικογένεια είναι τα αγραστώδη (*Graminae*) με 74 είδη, τα ορχοειδή (42) και τα λειριανθή (31).

Πολυπληθέστερα γένη είναι το *Trifolium* (23 είδη), η *Medicago* (18), η *Vicia* (16) όλα ψυχανθή και ακολουθούν ο *Orchis* (16) και ο *Ranunculus* (12).

Είδη μη αυτόχθονα που όμως ενσωματώθηκαν στην τοπική βλάστηση είναι μαζί με την ελιά και την άμπελο, τα εσπεριδοειδή, όλα σχεδόν τα οπωροφόρα, τα φοινικοκοσειδή, η αγαύη (αθάνατος), η φραγκοσουκιά, η μουριά, η λοτιά, οι ακακίες (π.χ. η

γαζία), η αραουκαρία, η νεσπολιά και πιο πρόσφατα, οι τόσο αταίριαστοι ευκάλυπτοι, η μέλια (μάης), πλήθος καλωπιστικών (γιασεμί, μπουγαρίνι, κ.ά) και παράσιτα όπως, ο αϊλαντος και το ξυνόχορτο (oxalis).

Ζώνες βλαστήσεως

Η Ζάκυνθος, είναι δυνατόν να χωριστεί σε τέσσερις ζώνες βλαστήσεως. Η ορεινή ζώνη, περιλαμβάνει την κεντρική οροσειρά, που τέμνει το νησί στα δυο και σε αυτήν εντάσσονται τα υψίπεδα της δυτ. πλευράς που καταλήγουν στις απόκρημνες στην πλειονότητά τους ακτές, στις περιοχές των Σκινναριών στα βόρεια και τις περιοχές Κεριοῦ, με τον Μαραθιά και τη Λίμνη Κεριοῦ, στα νότια. Κύριο γνώρισμα της, είναι τα δάση της αλεππίου πεύκης, που εξακολουθούν παρά τους εμπρησμούς να καλύπτουν ένα μεγάλο τμήμα της. Ανάμεσά τους, υπάρχουν περιοχές φρυγάνων, συστάδες από κυπάρισσο, ceratonia, pyrus και σπάνια quercus ilex όπως και θύλακες καλλιέργειας.

Περιοχές φρυγάνων της υπομεσογειακής ζώνης, υπάρχουν στις Βολίμες, τις Ορθωνιές, τον Βραχιώνα, τον Κοιλιωμένο, τον Αγαλά και γύρω από τη Λίμνη Κεριοῦ, ενώ στο Μοναστήρι της Υπεραγάθου, διατηρείται ένα ελάχιστο τμήμα ενός μοναδικού στη Μεσόγειο δάσους από φυλλίγια (Phylliægea Media). Τα φρύγανα αποτελούνται κυρίως από ρείκια, σκίνους cistus, κουμαριές, globularia, πουρνάρια, φυλλίγια, αφάνες, χειλανθή όπως ασφάκες ασφαλαχτούς, τζαρίχες και φασκομηλιές, που όλα σχεδόν το χρόνο, ανάμεσα τους ανθίζουν πλήθος ορχοειδή, ίριδες, φριτιλλάρια, smyrnium, κεδροπά και σύνθετα. Εδώ συναντούμε μερικά σπάνια φυτά όπως limodorum, neotinea, ophrys iricolor, alcanna, τη θρυλική paeonia, τον juniperus και τη serapias jonica. Οι κλιτείες προς ανατολάς είναι σχεδόν γυμνές αλλά στις χαραδρώσεις η βλάστηση πυκνώνει καθώς πλησιάζουμε στις υπώρειες και μάλιστα στον άξονα Λαγόποδο. Κοιλιωμένος, η χλωρίδα είναι ποσοτικά και ποιοτικά μοναδική, τόσο που ο Ronninger τη χαρακτηρίζει «κήπο των ορχοειδών».

Άλλη ζώνη είναι η λοφοσειρά που ξεκινάει από τον Αλικανά, περιλαμβάνει τα Γερακαρία, το Μπελούσι, το Τραγάκι και το Ακρωτήρι και καταλήγει στο Κάστρο. Παρ' όλο που κυριαρχείται από την ελαιοκαλλιέργεια, υπάρχουν ακόμη τμήματα γηγενούς βλαστήσεως, κυρίως από quercus, anagyris, prasium, pistacia, μαζί με σπάρτα ασφάκες, ασφαλαχτούς, μυρτιές και κισσούς. Οι χρωματικές εναλλαγές ιδιαίτερα στο Τραγάκι το Ακρωτήρι και το Κάστρο είναι εντυπωσιακές, από το ροδοιώδες τον Οκτώβριο - Νοέμβριο όταν οι «κοπελλούλες» (cyclamen) σκεπάζουν ολόκληρες πλαγιές, το ιώδες των ίριδων του χειμώνα, ως το ολοκληρωτικό κίτρινο των σπάρτων και των ασφαλακτών, από τον Φεβρουάριο ως τον Μάιο.

Στα παράλια, πιο πλούσια σε νερά, εμφανίζονται ενδιαφέροντα υδροχαρή, ο Samolus ο Iris Pseud-

Στην ορεινή ζώνη, ανάμεσα στα φρύγανα, υπάρχουν κάποια σπάνια φυτά. Ανάμεσά τους η θρυλική *Paeonia mascula*.

acorus, η Ιτιά, ο πλάτανος –σπάνια– ενώ την άνοιξη, ο orchis italicus και ο O. papilionaceus, αφήνουν εκστατικό τον παρατηρητή με την αφθονία τους.

Η τρίτη ζώνη, η πεδινή, πυκνοκατοικημένη αλλά και περιβαλλοντολογικά επιβαρυνόμενη και αλλοιωμένη περιοχή, αφού καλλιεργείται εντατικά επί αιώνες και υφίσταται τις επιπτώσεις της ανθρώπινης παρουσίας και δραστηριότητας, εξακολουθεί να παρουσιάζει μια θαυμαστή, εντυπωσιακή, ποιοτικά και ποσοτικά χλωρίδα από μονοετείς πόες και πολυετείς θάμνους έως γηγενή δένδρα, όπως η φτελιά, η αγριαπιδιά, ο ράμνος, η τζαπουρνιά και η αφροξυλιά.

Ο βάτος, η αγριοτριανταφυλλιά, η αγράμπελη και το σπάρτο φύονται, στις παρυφές των καλλιεργειών, ενώ στα πιο υγρά σημεία κυριαρχεί το καλάμι, οι λυγιές, ο κισσός και ο ασφόδελος.

Στους πρόποδες των βουνών κυρίως στο Κούκεσι, την Αγία Μαρίνα,

το Ρωμίρι και τη Λιθακιά, η βλάστηση είναι πλουσιότερη και ο ερευνητής συναντά πολύ ενδιαφέροντα φυτά όπως απήγανο, ευφορβίες, αγριμόνια, emerus, barlia, delfinium, και πάμπολλα σύνθετα, σκιαδανθή και καμπάνουλες.

Η τέταρτη ζώνη, περιλαμβάνει τους λόφους του Αργασιού, το όρος Σκοπός με τις απολήξεις του και τελειώνει στον Γέρακα και δίκαια χαρακτηρίζεται σαν ο βοτανικός κήπος της Ζακύνθου, αφού σε αυτήν συναντώνται πάνω από το 1/3 του συνόλου των ειδών του νησιού. Εδώ σε ένα πολυποίκιλο, γεωλογικά και εδαφολογικά χώρο, συναντούμε εκτός από την πλουσιότητα ετήσια χλωρίδα ένα μικρό δάσος αλεππίου πεύκης και δύο μικρά άλλα σημαντικά δάση πλατυφύλλων, τον Λόγγο του Αγίου και τις περιοχές Δάφνη-Κολοκοτσά.

Παρ' όλον που μεγάλα τμήματά της, έχουν αποψιλωθεί, υπάρχουν περιοχές πυκνών φρυγάνων κυρίως από cistus και χειλανθή, ιδίως στο

Αργάσι, το Ξηροκάστελο και το Βασιλικό, ενώ μερικά από τα σπανιότερα φυτά της νήσου έχουν καταγραφεί εδώ όπως η ophrys reinholdii, ο crocus, η achillea, ο orchis laxiflorus και μια πληθώρα παύ graminae, hypericus, σύνθετα και σκιαδανθή.

Υποβάθμιση - καταστροφές

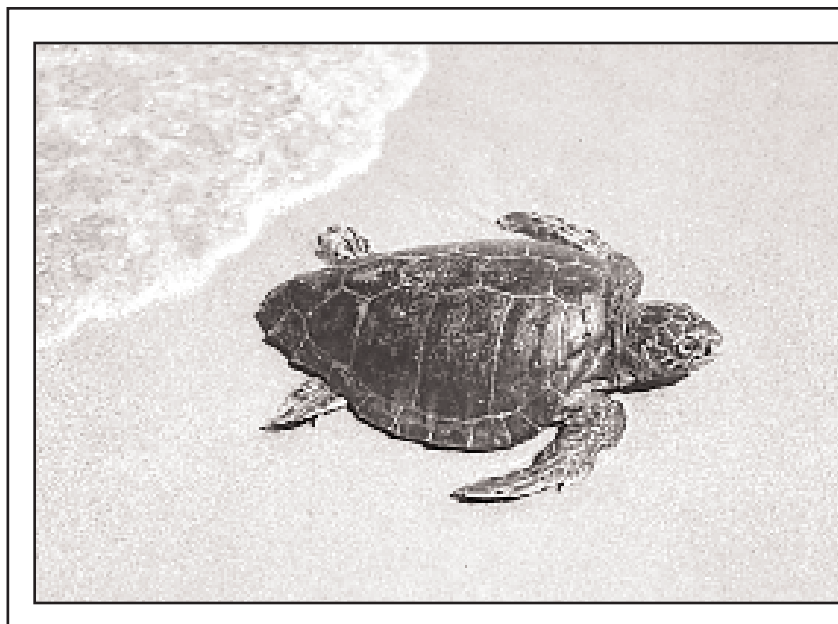
Όλος αυτός ο πλούτος της ζακυνθινής χλωρίδος, που υμνήθηκε από τον Όμηρο, ως τον Σολωμό, τον Κάλλιο, τον Foscolo τιμήθηκε από τον Sibthorp και τον Linnaeus, ως τον Ronninger και τον Nelson αλλά και από την παρατηρητικότητα και την αγάπη του ίδιου του Ζακυνθινού, που χάρισε στα φυτά του γύρω, στα 150 λαϊκά ονόματα, θαυμαστό πραγματικά αριθμό, καταστρέφεται σήμερα, με ρυθμό μη αντιστρέψιμο.

Εκτός από τις βασικές αιτίες που αναφέρθηκαν, όπως οι πυρκαγιές και η κτηνοτροφία, κύριος παράγων είναι φυσικά ο άνθρωπος.

Η οικιστική έκρηξη που συνοδεύει τον Μολώχ, της «Τουριστικής ανάπτυξης» έχει ήδη καταστρέψει το μεγαλύτερο τμήμα των αμμουδιών, περιορίζοντας ή και εξαφανίζοντας θαυμάσια και σπανιότατα αυτά όπως το *Pancretium Maritimum* (Κρίνος της Παναγίας).

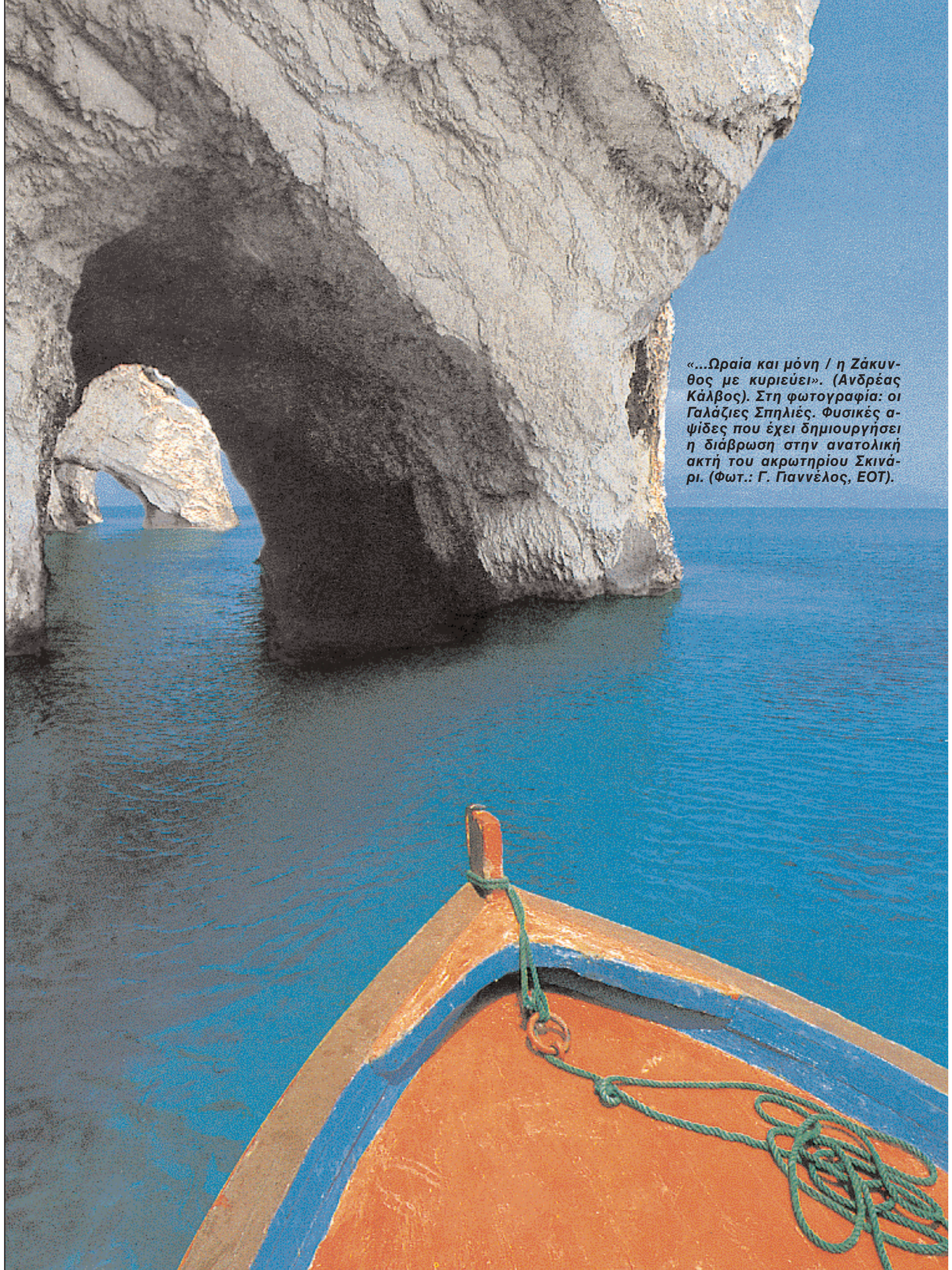
Επίσης η χρήση φυτοφαρμάκων, η διάνοιξη νέων δρόμων και το κυνήγι. Τέλος, η υποβάθμιση βιοτόπων με εθνική σημασία, όπως η Λίμνη Κεριοῦ. Ενας χώρος με μοναδικότητα βοτανική, αφού φιλοξενεί το μόνο εντομοφάγο φυτό της ελληνικής χλωρίδος, την Utricularia. Επίσης, μοναδικότητα ζωολογική και γεωλογική, με την ιστορική, από την εποχή του Ηροδότου, πηγή πισσασφάλτου ή της Αλυκές Κατασταρίου. Τη ραγδαία υποβάθμιση του περιβάλλοντος, που σαν φυσική κληρονομιά αποτελεί το πιο ανεκτίμητο αγαθό, υποκινεί πληθώρα συμφερόντων. Με αιχμή του δόρατος, την τοπική Αυτοδιοίκηση, που προβάλλει το ίδιο πάντα σύνθημα: τον τουρισμό.

Ευχαριστούμε τον Διονύση Ζαχ. Βίτσο, εκδότη του περιοδικού «ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ», για τη συνδρομή του στο αφιέρωμα αυτό.

Η θαλάσσια χελώνα caretta-caretta

Ο κόλπος του Λαγανά, ο μεγαλύτερος της Ζακύνθου, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους χώρους ωτοκίας της θαλάσσιας χελώνας caretta-caretta. Όπως έχει εξαγγελθεί, σύντομα θα εκδοθεί προεδρικό διάταγμα για την ίδρυση οικολογικού πάρκου στο χώρο αυτό, δίνοντας έτσι λύση στις διαμάχες μεταξύ οικολόγων και ιδιοκτητών γης που επί δεκαεπταετία ταλαιπωρούν το νησί.

«...Ωραία και μόνη / η Ζάκυνθος με κυριεύει». (Ανδρέας Κάλβος). Στη φωτογραφία: οι Γαλάζιες Σπηλιές. Φυσικές αψίδες που έχει δημιουργήσει η διάβρωση στην ανατολική ακτή του ακρωτηρίου Σκινάρι. (Φωτ.: Γ. Γιαννέλος, ΕΟΤ).